

วิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหา

นิทานเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอด โดยการเล่าต่อ ๆ กันมา เรื่องราวของนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ จึงอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ เพราะขึ้นกับความทรงจำของผู้เล่า ซึ่งไม่คงที่แน่นอนนัก จากข้อมูล คือ รามเกียรติ์ ส่วนท้องถิ่นของไทย พอจะสังเกตเห็นลักษณะของความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นกับนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ เมื่อได้รับการถ่ายทอดออกไป ดังนี้

1. การเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง
2. การเพิ่มความ
3. การลดความ
4. การสับสนความ
5. การสลับความ

1. การเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหารามเกียรติ์ ส่วนต่าง ๆ ของไทย¹ พบว่ารายละเอียดของเรื่องจะเปลี่ยนไปในกรณีของชื่อตัวละคร และชื่อของเมืองในกรณีของรายละเอียดในอนุภาคหนึ่ง ๆ และกรณีของเรื่องราวในเหตุการณ์บางช่วง

¹ การศึกษาความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหา จะพิจารณาเฉพาะความผิดแผกที่เกิดขึ้นในนิทานพระราม ส่วนท้องถิ่นของไทย โดยถือรามเกียรติ์สำนวนพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นสำนวนตั้ง.

ตารางชื่อตัวละคร

ชื่อตัวละคร	ชื่อสำนวน	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก	หรมาน	พรมจักร	สำนวนภาคใต้
พระราม	พระราม	พระราม		ท้าวพระราม	พระราม	พรมจักร	พระราม
พระลักษมณ์	พระลักษมณ์	พระลัก		ท้าวพระลักษมณ์	พระลักขณะ	รมจักร	พระลักษมณ์
สีดา	สีดา	สีดา		สีดา	สีดา	สีดา	สีดา
ทศกัณฐ์	ทศกัณฐ์	พญาฮามมะนาสวน		ราพณาสวร	ราพณาสุร	วิไลหา	ทศกัณฐ์
หนุมาน	หนุมาน	หุลละมาน		หุนละมาน	หรมาน	หรมาน	หนุมาน
ทศรถ	ทศรถ	-		ชครฐ	วิรุภักชะ	วิไลหา	-
พิเภก	พิเภก	เขษฐุราช		พิมพี	พิเภก	นันทะกุมาร	-
อินทรี	อินทรี	-		อินทรี	อินทรี	-	-
กาลอัจนา	กาลอัจนา	เจ้าอนนางโค		นางโค	-	-	แก่นจันทร์
สวาหะ	สวาหะ	แพงศรี		แพงสี	-	-	สวาหะ
สุครีพ	สุครีพ	สังคีป		สังคีพ	สุครีพ	กาวิณะ	สุครีพ
พาลี	พาลี	พะสีจันทร์		พลีจันทร์	ภารี	กาสิกราช	พาลี
องคต	องคต	-		-	องคคต	-	องคต
มณโฑ	มณโฑ	-		จันทา; สุกโธ	-	-	มณโฑศิริ
ไมยราพ	ไมยราพ	บั๊กซ์		พญานาคบัตตะลุ่ม	พญาบัตตะลุ่ม	พญานาค	-
ชีวกา	ชีวกา	ชีวกา		ชีวกา	-	-	-
สคาบุ	สคาบุ	พญาเจ้าครุทหลวง		พญาครุท	-	ครุท	-
พระนารทฤๅ	พระนารทฤๅ	พระวิสส์คาไฟ		ฤๅคาไฟ	-	พระนารอทคาไฟ	-
นิลพัท	นิลพัท	-		มะกัตติง	-	-	-
สุพรรณมัจฉา	สุพรรณมัจฉา	นางมัสสาหลวง		ชิตาพญานาค	อุกธาวพญา	ชิตาพญานาค	-
มัจฉานุ	มัจฉานุ	อุทธา		ท้าวสุยี	หัททयी	หริยี	-
พระมงกุฎ	พระมงกุฎ	บาศรีน้อย		พระบุตรพระอุ	พระบุตร	-	-
พระลบ	พระลบ				พระเพิ่มคิง		

การเปลี่ยนชื่อตัวละครและชื่อเมือง

ตัวละครตัวเดียวกันในรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ อาจมีชื่อผันแปรไปได้ต่าง ๆ กัน จากข้อมูลในตารางข้างต้น พอจะประมวลสาเหตุที่ทำให้ชื่อตัวละครเปลี่ยนไปได้ดังนี้

1. เปลี่ยนเพราะมีภูมิหลังต่างกัน
2. เปลี่ยนเพื่อทำให้เป็นสามัญลักษณะ (Generalization)
3. เปลี่ยนตามชื่อท้องถิ่น
4. เปลี่ยนเพราะสำเนียง

1. เปลี่ยนเพราะมีภูมิหลังต่างกัน

ในบางสำนวนมีรายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครบางตัวผิดไปจากสำนวนอื่น ผู้เล่าจึงให้ชื่อตัวละครตามประวัติความเป็นมา นั้น เช่น ตัวละครบางตัวมีกำเนิดน่าสนใจ ก็จะตั้งชื่อตัวละครตามสภาพกำเนิดในบางสำนวน เปลี่ยนชื่อเมืองที่ตัวละครตัวนั้นครอง ให้ผิดไปจากสำนวนอื่น จึงเรียกชื่อตัวละครตามชื่อเมืองที่ครอง

ตัวละครที่ได้ชื่อตามกำเนิด

1) หรมาน ในสำนวนหรมาน

เหตุที่สำนวนหรมานเรียกหนุมานว่า หรมาน เพราะผู้เล่าอธิบายไว้ในเรื่องว่าเพี้ยนมาจาก "หอน้ำมาน" เหตุที่ได้ชื่อว่า อ้ายหอน้ำมาน ก็เพราะเมื่อพญาชครีวงศ์เห็นนางยักษ์คันชันทีพร้อมว่า น้ำกามราคะก็ไหลออกมา นางคันชันทีเอามือรองแล้วเทเอาไปใส่ปากนางคนหนึ่ง ซึ่งนอนอยู่ที่ต้นมะเคื่อ ลูกของนางผู้ั้น จึงได้ชื่อว่า อ้ายหอน้ำมาน ภายหลังเรียกเพี้ยนเป็น หอหรมาน

2) องค์ศค ในสำนวนหรมาน

เหตุที่เขียนองค์ศคเป็นองค์ศค เพราะนางกาสิราชธิดาคดอดเค็กคนนี้ ตอนออกไปสู้กับควายหรี " คั้นว่าควายหรีหลายหนีไปแล้วตั้งอัน คนหรีหลายก็ไปหามเอานางผู้ั้นเข้ามาสู่เวียง แล้วคัพพะแห่งนางก็ออกมาคารุโยนิแห่งนางอยู่หั้นแล คนหรีหลายก็ชกยังลูกแห่งนางออกมา มีตนอันคชชคหอยแห่ง เหตุว่าเอวแม่หรีก็เจ็บปวด

ทั้งตัวหาที่จักคณายอไค้แล คนทั้งหลายก็มาใส่ชื่อแห่งเด็กน้อยผู้นั้นว่า อองคคคแล"¹

3) เจ้าอนนางไค, นางไค ในสำนวนพระลักพระลาม และพระรามชาคก
การเรียกนางกาลอจันว่าเจ้าอนนางไค หรือนางไค เป็นการตั้งชื่อตามกำเนิดของนาง เพราะเหตุที่นางเกิดจากเหงื่อไคคของฤาษี จึงได้ชื่อว่านางไค

4) พระบุตรพระธูบ ในสำนวนพระรามชาคก
เหตุที่ในพระรามชาคก เรียกพระลว่าพระธูบเพราะกุมารองค์นี้ถือกำเนิดจากรูปของพระบุตรที่อยู่บนท่อนไม้ เมื่อฤาษีชุบท่อนไม้ให้เป็นคนจึงให้ชื่อว่า พระธูบ

ตัวละครที่ได้ชื่อตามชื่อเมือง

1) กาลสิกราช ในสำนวนพรหมจักร
เหตุที่สำนวนพรหมจักรเรียกพาลีว่ากาลสิกราช เพราะพาลีในสำนวนนี้ครองเมืองกาลสิ จึงเรียกชื่อกษัตริย์ผู้ครองเมืองว่า พระเจ้ากาลสิกราช การเรียกชื่อกษัตริย์ตามเมืองที่ครองมีปรากฏย่อย ๆ เช่น ในบัญญัติชาคก มีพระเจ้ากรุงพาราณสี พระเจ้าปัญจาล หรือพระเจ้าสิงหลราช

2) พญานาคปัตตะลุม ในสำนวนหรมานและพระรามชาคก
เหตุที่เรียกไมยราพว่า พญาปัตตะลุม เพราะผู้ลักพระรามลงไปบาคาลในสำนวนทั้งสองนี้ เป็นพระยานาคผู้ครองเมือง ปัตตะลุม² จึงเรียกกษัตริย์ตามชื่อเมืองว่า พญาปัตตะลุม

¹หรมาน, หน้า 14.

²อันที่จริงคำว่า ปัตตะลุม หมายถึง เมืองบาคาล เข้าใจว่าปัตต คงเป็นคำเดียวกับ ปฐวี ซึ่งแปลว่าพื้นดิน ส่วนลุม หรือ หลุม เป็นภาษาถิ่น แปลว่าใต้ รวมความก็หมายถึงเมืองที่อยู่ใต้ดิน คือ บาคาล

2. เปลี่ยนเพื่อทำให้เป็นสามัญลักษณะ (Generalization)

นิทานพื้นบ้านมักจะไม้ออกชื่อตัวละครที่เป็นตัวประกอบ หรือตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์มักจะเอ่ยถึงเพียงว่าดาชิคนหนึ่ง ยักษ์คนหนึ่ง นายพรานคนหนึ่ง หรือพ่อค้าคนหนึ่ง หรือมิฉะนั้นก็เรียกชื่อตามลักษณะของบุคคลนั้น ๆ เช่น ท้าวคนธรรพ์ ท้าวกุมภกัณฑ์ ท้าวภาค หรือ ท้าวสุบรรณ อาร์เน นักกสิชนวิทยาชาวฟินแลนด์ ไก่กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงในกรณีเช่นนี้ว่า เมื่อนิทานแพร่กระจายออกไป ชื่อเฉพาะบางชื่ออาจถูกทำให้เป็นสามัญลักษณะ เช่น นกในคิงเกิลเป็นนก แต่ก็มีบางกรณีที่มีสามัญนามบางชื่ออาจถูกแทนด้วยชื่อเฉพาะ เช่น นกเป็นนกในคิงเกิล¹ ดังนั้นในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นชื่อสคาญ² หรือชื่อสุพรรณมัจฉาจะไม่มี แต่จะเรียกตัวละคร 2 ตัวนี้ว่า เจ้าครุฑหลวง พญาครุฑ และนางมัสสา หรือมัสสาหลวง ดาชิที่เลี้ยงสีกา หรือดาชิที่ถูกหนุมานลองคีในบางสำนวนก็ไม่มีชื่อเฉพาะ แต่จะถูกกล่าวถึงว่า ดาชิคนหนึ่ง

3. เปลี่ยนตามชื่อท้องถิ่น

1) จันทบุรีศรีสัตตนาค, ศรีสัตตนาค *

ในสำนวนอีสานเรียกเมืองอุทัยขาของพระรามว่าศรีสัตตนาคหรือ

¹ ดู Stith Thompson, The Folktale, p.436.

² ในสำนวนรัชกาลที่ 1 สคาญเป็นพญานก แต่สำนวนท้องถิ่นเป็นพญาครุฑ

อาจอธิบายชื่อศรีสัตตนาคตามความเชื่อพื้นถิ่นของคนอีสานได้อีกประการหนึ่ง ทางอีสานมีความเชื่อ เรื่องนาคปรากฏอยู่มาก ในจำนวนต่าง ๆ รวมทั้งนิทานพื้นบ้านมีเรื่องนาค 7 ตัวสร้างเมืองให้มนุษย์บ้าง นาค 7 เคียรสร้างเมืองให้ช่าง หรือนาคผู้มีบริวาร 7 ร้อยตัวสร้างให้ หรือมิฉะนั้นก็เป็นนาคที่ชื่อศรีสัตตนาค เมื่อนั้นจึงได้ชื่อว่าศรีสัตตนาค ในพระรามชาดก ก็เล่าประวัติเมืองจันทบุรี ศรีสัตตนาคไว้ว่า เมื่อพระยาชตรฐหาที่สร้างเมือง พระยานาค 7 เคียรแปลงเป็นชายเขามาแนะนำให้ท้าวชตรฐสร้างเมือง ณ อีกฟากของแม่น้ำ พร้อมทั้งเนรมิตแพขนย้ายผู้คนข้ามฝั่ง พระยาชตรฐจึงตั้งเมืองให้เป็นเกียรติแก่พระยานาค 7 เคียรว่าเมืองศรีสัตตนาค

จันทบุรีศรีสัตตนาค ทั้งนี้คงเป็นเพราะอิสานรับเรื่องพระรามมาจากลาว เมื่อลาวรับเรื่องพระรามเข้ามา ก็ถือว่าพระรามเป็นวีรบุรุษของลาว จึงเปลี่ยนชื่ออโยธยา ให้เป็นจันทบุรีศรีสัตตนาค ตามชื่อเมืองหลวงของลาว คือ เวียงจันทน์ศรีสัตตนาค¹ เมื่ออิสานรับเรื่องพระรามมาจากลาวอีกต่อหนึ่ง จึงใช้ชื่อเมืองของพระรามว่าจันทบุรีศรีสัตตนาคตามต้นตอที่ได้มา

2) อินทปัตถ์

ในพระรามชาตก เรียกเมืองของราพณสวรวาอินทปัตถ์แทนที่จะเป็นลงกา ที่เป็นคังนั้นคงดูตามภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเมือง เพราะตามภูมิศาสตร์ในรามายณะ อโยธยาอยู่ทางตอนเหนือส่วนลงกาอยู่ทางตอนใต้ เมื่อสำนวนทางลาวและอิสานเปลี่ยนอโยธยาให้เป็นศรีสัตตนาค จึงต้องตั้งเมืองอินทปัตถ์² ของเขมรซึ่งอยู่ทางตอนใต้มาแทนเมืองลงกาของราพณสวรว เพื่อให้ตรงกับภูมิศาสตร์ของรามายณะในสำนวนอินเดีย

¹ศรีสัตตนาคมนุท แปลว่า หมิ่นแห่งร้อยช้าง (สัตต = ร้อย ; นาค = ช้าง ; นุท = หมิ่น) อันหมายถึง เมืองของอาณาจักรล้านช้าง

²อินทปัตถ์ เป็นชื่อเมืองหลวงของกษัตริย์ปาณฑพในมหากาณะ ปัจจุบันคือเคลลี ในสมัยที่พราหมณ์เข้ามาเป็นใหญ่ในเขมร ก็คงเอาชื่อเมืองของกษัตริย์ผู้มีความสามารถมาตั้งเป็นชื่อเมืองในเขมรด้วย

3) ตำแหน่งแม่ทัพในการสงคราม

ในตำนานอีสาน ชื่อของแม่ทัพในสงครามได้มาจากตำแหน่งในระบบ
การปกครองอีสาน¹ ในสงครามราพณาสวรรค์กับพระราม จึงมีขุนเมืองจันทร์ แสกทันกล้วย
เป็นลีลาลอยน้ำไปติดที่ค่ายพระรามแทนที่จะเป็นบทบาทของเบญจกาย ขุนเมืองซ้ายเนรมิต
ผันไปไปตกที่ค่ายพระราม และแสกหินเป็นป้อมล้อมเมืองขุนเมืองขวาเนรมิตไม้ธนูเป็น
คาลลอมกาย ขุนเมืองกลางแสกเครือเถาเป็นงู เจ้าอุปราชนพิตีพื้นดินให้แยกและท้าว
แสนเมืองอินทรีทำให้แผ่นดินไหว

ชื่อพื้นบ้านมีปรากฏอยู่มากในตำนานพระรามชาดก เช่น ชะนีพระราม
พานางจันทกลัยเมือง ไค้พบกับนางพิมสอนคอนราช นางทิพอาสน์ชานมน และนางสากล
จาวจ้อ หรือโอรสธิดาของพระรามพระลักษณ อันเกิดจากชายต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นชื่อพื้นบ้าน
เช่น พันลูกท่าย ท้าวห้าวหัวเสือ ท้าวไหมคำเดือนขึ้น นางคำภาหรือนางแอกไค้ ลูกของ
ท้าวสีพื้นองที่เกิดจากธิดาพญานาค ก็ใช้ชื่อพื้นบ้าน คือ ท้าวคำภาแกก้อ ท้าวยอดฟ้า
ครองสวรรค์ ท้าวดูยี่ และท้าวอัศศีทะนา ชื่อธิดาพญานาคทั้งสี่ก็เช่นกัน คือ นางจำปาดอกแก้ว
นางผ่านแฉ่วดอกคำ และนางคำตันอุ่นหล้า

¹หนังสือ ของคี่อีสาน ของจารุบุตร เรื่องสุวรรณ กล่าวถึงตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่
ในระบบการปกครองของอีสานสมัยเก่า ดังนี้

- เจ้าอุปราศ เป็นตำแหน่งรองของกษัตริย์
- เจ้าราชวงศ์
- เจ้าราชบุตร
- เมืองแสน เทียบเท่าสมุหพระกลาโหม
- เมืองจันทร์ เทียบเท่าสมุหนายก
- เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง เทียบเท่าเจ้าสุรัสวดี รับผิดชอบเกี่ยว
กับการรักษาบัญชีไพร่พล

4. เปลี่ยนเพราะสำเนียง

ในการเล่านิทานนั้น ชื่อบางชื่ออาจเปลี่ยนไปจากเดิมเพราะฟังกันไม่ชัดหรือฟังมาผิด ๆ บางครั้งอาจมีการเพิ่มตัวสะกดลงในคำเดิม หรือบางครั้งก็มีการกลายเสียงสระจากเสียงหนึ่งไปอีกเสียงหนึ่ง ชื่อตัวละครตัวเดียวกันในสำนวนต่าง ๆ จึงไม่ตรงกันที่เดี๋ยวนัก

1) หนูมาน - หูละมาน

เข้าใจว่า ในระยะแรกคงมีการย้ายที่สระอู กลายเป็นหนูมาน ต่อมาเสียง ล คงเข้ามาเป็นตัวสะกดแทนเสียง น ซึ่งเป็นไปได้เพราะตัว น และตัว ล อยู่ในวรรค ต ด้วยกัน และเป็นตัวสะกดในแม่กนเช่นเดียวกัน จึงเกิดกรณีการแทนเสียงกันได้ หนูมานจึงกลายเป็นหูละมาน (บางสำนวนเขียน หูละมาน)

2) สุกْرِพ - สังกิย

คำว่าสุกْرِพนั้นเสียงหนักตกที่พยางค์หลัง เมื่อพูดเร็วๆ เสียงอู จึงอาจเพี้ยนเป็น อะ ได้* สุกْرِพ จึงอาจเพี้ยนเป็น สกริพในระยะแรก ต่อมาคงมีการเพิ่มตัวสะกดลงไปในพยางค์หน้าให้เสียงหนักขึ้น สกริพ จึงกลายเป็น สังกิย (การใช้ตัวง สะกด คงเป็นเพราะเป็นพยัญชนะท้ายวรรค ก หน้าองเกี่ยวกับ สัจ - สัจจร, สัจฐาน - สัจฐาน) แต่ในภาษาถิ่นมักไม่พูดคำความกล้า สังกิย จึงเหลือเพียง สังกิย

3) ทศรต - ขตรฐ

ในพระรามชาดก เรียกท้าวทศรตว่าท้าวขตรฐ ทำให้ชื่อบิดาพระรามไปพ้องกับท้าวขตรฐผู้เป็นเจตุนิบาลทางทิศตะวันออก จึงพลอยทำให้ผู้เล่าสับสน เอาชื่อเจตุนิบาลมาเป็นชื่อบิดาตัวละครตัวอื่นไปด้วย ท้าววิรุฬหก¹ จึงเป็นบิดาของราพณาสูร ในทรมาน ท้าววิรุฬหก² เป็นบิดาของพระรามพระลักษณะ ท้าววิรุฬหะเป็นบิดาราพณาสูร พิเภก และอินทชิต และให้ท้าวขตรฐเป็นบิดา พาลี สุกْرِพ และกาสิราชชิตา การเพี้ยนจากทศรต - ขตรฐ จึงทำให้บิดาของตัวละครตัวอื่น ๆ ในสำนวนพระรามชาดกและทรมาน ไม่ตรงกับตัวละครในรามเกียรติ์

¹ เจตุนิบาลทางทิศใต้ เป็นเจ้าแห่งยักษ์

² เจตุนิบาลทิศตะวันตก เป็นเจ้าแห่งนาค

* เช่นกรณี กุ - คุ หรือ พุ - ฝู - ฝู

ตารางการเปลี่ยนรายละเอียดในอนุภาคเดียวกัน

1. ตอนกำเนิดสืบ

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาคก	ทรมาน	พรหมจักร
ผู้ลงมาเกิดเป็นสืบ	ลักษมี	สุชาดา	สุชาดา	สุชาดา	สุขรรมา
ภาชนะที่ใส่ตอนลอยแพ	ผอบทอง	-	-	โกศทอง	-
สถานที่ที่เปลวไปถึง	สระในป่าหิมพานต์		เกาะคอนใหญ่	ชมพูทวีป	-
ผู้พบสืบ	พระชนกฤาษี	รสสีตนหนึ่ง	ฤษีองค์หนึ่ง	กัลสปรสี	ฤษีตนหนึ่ง

2. ตอนตามกวาง

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาคก	ทรมาน	พรหมจักร
ผู้ปลอมเป็นกวาง	มารีศ	พญาฮาย	ราพณาสวร	พระอินทร์	วิโรหา
สาเหตุที่ทศกัณฐ์ทราบ ว่าสืบอยู่ในป่า	ลำนำนกขา บอก	นายพรานไปบอก ว่าพระลามพา สืบขึ้นมาไป	ราพณาสวร เพ่งจักษุญาณ เห็นสืบ	ราพณาสวร เห็นนางจาก ลังกาทวีป	วิโรหาเฝ้า อยู่แถวอาศรม ฤาษี
เรื่องแม่ธรณีบีบสืบไว้		✓	✓	✓	

3. ตอนทศกัณฐ์พบสหาย

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาคก
ลักษณะของสหาย	พระยานก	พญาครุฑ	พญาครุฑ
ลักษณะการขัดขวาง	จิก, ขยับปีกตี	ปีกบังพระอาทิตย์	ปีกบังพระอาทิตย์
สิ่งไหนทำลายสหาย	แหวนสืบ	แหวนสืบ	แหวนสืบ
ชีวิตของสหาย	ตาย	พระรามชุบชีวิตให้	พระรามชุบชีวิตให้

4. ตอนกำเนิดนางชুব(กาลอัจนา)และสุกริพพาลี

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก
ลักษณะการชুবนาง	กอกองไฟตั้งพีธี	ปั้นนางจากเหงื่อไคลถาณี	ปั้นนางจากเหงื่อไคลถาณี
บิดาของพาลี	พระอินทร์	พระอาทิตย์	พระอาทิตย์
บิดาของสุกริพ	พระอาทิตย์	พระอาทิตย์	พระอาทิตย์
ความสัมพันธ์ของพาลีสุกริพ	พี่น้อง	ฝาแฝด	ฝาแฝด
คำอธิบายตอนเลี้ยงลูก	ให้ลูกคนวัยกลับมาก ลูกคนอื่นวัยข้ามฝั่ง และกลายเป็นลิง	ให้ลูกคนวัยกลับมาก ลูกคนอื่นวัยข้ามฝั่ง	ให้ลูกคนวัยกลับมาก ลูกคนอื่นวัยข้ามฝั่ง

5. ตอนกำเนิดหนุมาน

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก	หรมาน	สำนวนภาคใต้
บิดาหนุมาน	พระพาย	พระลาม	พระราม	พญาชตรู	พระอิศวร
มารดาหนุมาน	สวาทะ	แพงศรี	แพงสี	กาสีราชธิดา	สวาทะ
ปัจจัยในการเกิด	เทพอาวุธ พระอิศวร	พระลามสมสู่ กับลิงแพงศรี	ลิงพระรามสมสู่ กับลิงแพงสี	นำกามของ พญาชตรู	เหงื่อไคล และ บัสสาวะของ พระอิศวร
ลักษณะพิเศษ	ตอนเกิดออก ทางปาก หาว เป็นดาว เคียน มีกฤษณ ขน เพชร เขี้ยว แก้ว	เรียนศาสตร์ จบในท้องแม่ เหาะไปคาว พระจันทร์ 8 ดวง	-	-	-

6. ทอนหนุมานเผาองกา

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระดาม	พระรามชาคก	ทรมาน
ผู้ไปองกา	หนุมาน	หุลละมาน	หุนละมานและขวัญเท่าฟ้า	ทรมาน
เหตุการณก่อน เผาองกา	1. หนุมานเขา ไปหักต้นไม้ ในสวน 2. อินทรชิตแฉลง ศรนาคบาทศมัต หนุมาน 3. ทหารพยายาม ฆ่าหนุมานด้วย วิธีต่าง ๆ	1. หนุมานพค ทาง 2. หนุมานกระโคต จับหัวทหารพญา ฮายและจับหัว พญาฮายควย 3. เนรมิตสิงแสน ตัวกักกินมะพร้าว มะม่วงในเมือง พญาฮาย	1. ทั้งสองพคทาง 2. ทั้งสองเข้า ปลุกปล้ำลูกสาว พญาราชพ 3. เนรมิตสิงทำลาย ไร่สวนทั้งสองถูกจับ ใส่กรก เอาออก คาบแทง	1. ผูกณมราพณาสูร และมณโฑ 2. ราพณาสูรตามจับ ทรมาน เอาออก คาบพันแตกคาบหัก
ผู้แนะให้จุดไฟเผา หนุมาน	หนุมาน	หุลละมาน	หุลละมาน ขวัญเท่าฟ้า	อำมาตย์ผู้หนึ่ง
การดับไฟที่ทาง	พระนารทฤาณี แนะให้ใช้ น้ำลาย	พระรามแนะให้ ใช้น้ำลาย	พระรามบอกให้ใช้น้ำ ในองกา	ทรมานกระโคต ลงมหาสมุทร

7. ตอนสื่อสาร

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก	หรมาน	พหมจักร
ลักษณะการสื่อสาร	องค์ถือสาสน์ พระรามไป	พระลามแฉงศร เสียบสาสน์ไป	พระลามแฉงศร เสียบสาสน์	พระรามฝาก สาสน์ และ บรรณาการไป กับท้าวพระยา ให้วรยศถือ สาสน์ไป	พระรามเขียน สาสน์ฝากท้าว พระยาไปให้ วิไลหา

8. ตอนหนุมานไค้สุพหรมัจฉา

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก	หรมาน	พหมจักร
สาเหตุที่ไค้พบ สุพหรมัจฉา	ถนนยุบลงไป หนุมานลงไป ดู จึงพบนาง	หุคละมานแปลง เป็นปลาคน้ำลง ไปเพื่อหาทาง ข้ามไปลงกา จึง พบนาง	ลูกสาวพญานาค ลี้คนมาเล่นบริเวณ สะพานหินจน สะพานพัง ท้าว ลี้พี่น้องลงไปดู	พญาปักคหุดุม ให้ลูกสาวแปลง เป็นปลาขึ้นมาดู เพราะไค้ยิน เสียงเออะข้าง บน	-
สาเหตุที่นางตั้ง ครรภ์	หนุมานสมสู่กับ สุพหรมัจฉา	หนุมานไค้กับนาง	ท้าวทั้งสี่ไค้ชิดา พญานาคทั้งสี่	นางนาคอุบ เหงื่อไคล หรมาน	กินเหงื่อไคล ของหรมาน
การอุ้มทอง	สำรอกไว้ที่หาด ทราย	อุ้มทองจนคลอด	อุ้มทองจนคลอด	อุ้มทองจนคลอด	

๑. ทอนโมกษศักดิ์

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาคก	หรมาน	พรหมจักร
ลักษณะของโมกษศักดิ์	หอก	ยักษ์ตนหนึ่ง	ธนู	หอก	ธนู
เจ้าของโมกษศักดิ์	กุมภกรรณ	-	ราพณาสวร	อินทรีชิต	วิไลหา
ผู้ตองหอกโมกษศักดิ์	พระลักษมณ์	พระลาม	พระราม	พระลักษมณ์	พระราม
ยารักษา	สังกรณีตรีชวา บัญญัติ	ยาที่เขาคันทมาทน์ มุลโคอุสุภราช หัวหมอนพญานาค	ยาที่คันทมาทน์ มุลโคอุสุภราช หัวหมอนพญา นาค	ยาที่คันทมาทน์ หินที่เป็นหมอน ของราพณ	ยา ที่ภูเขา นอกเมือง

10. ตอนไมยราพลักพระราม

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลाम	พระรามชาดก	หรมาน	พหรมจักร
สาเหตุที่ลักพา	ทศกัณฐ์สั่ง	ราพณ ขอร้อง ยักษ์ผู้เป็นสหาย	พญานาคบัตตลุม นึกว่ามีไกรมา บุกเกาะจึงขโมย พระรามตัวแม่ทัพ	พญานาคบัตตลุม แก่แก่ที่คนใน กองทัพพระราม ทำให้ลูกสาว ทอง	วิไลหาสิ่ง พญานาค
ผู้ลักพา	ไมยราพ	ยักษ์	พญานาคบัตตลุม	พญานาคบัตตลุม	พญานาค
ผู้ถูกลักพา	พระราม	พระลाम พระลัก พะลีสัจน์	พระราม	พระราม	พหรมจักร
ผู้ไปตามพระรามคืน	หนุมาน	หุลละมาน	ทาวลีพี่น้อง	หุลละมาน	หรมาน
วิธีที่ทางฝ่ายพระราม ป้องกัน	หนุมานอม ทหารไว้ใน ปาก	หุลละมานอม ทหารไว้ในปาก	-	-	-
วิธีที่ไมยราพเข้าไป ในกองทัพ	ปลอมเป็น ลิงน้อย	-	รายมนตร์ กำบังตัวเข้าไป	-	รายมนตร์ให้ ทุกคนหลับ
วิธีลงไปขาคาล	รูกานบัว	รูกานบัว	รูกานบัว	รูกานบัว	รูกานบัว
บุคคลที่พบ	พิรากวน ออกมาตักน้ำ	คนแกก่าล้าง หาบน้ำ	ชาย2คนหิ้วน้ำ	คนไขพญา บัตตลุม	หมอนาค
การปลอมตัว	ใบบัว	แมลงวัน	แมลงวันหัวเขียว	แมลงหัว	

11. ตอนทศกัณฐ์ลง

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก	หรมาน	พรมจักร
สาเหตุที่ทศกัณฐ์ตาย	หนุมานขี้ ดวงใจทศกัณฐ์	พระลามตัดหัว พญาฮาบ แมชธรณี รับหัวไว้	ทองศรแก้ว วิเชียรเพชรซึ่ง อยู่ที่เมืองบัตตะลุม มียักษ์รักษา	ทองศรทศพล ควาวชิระ ซึ่งอยู่บน สมุทรมี ยักษ์รักษา	ทองศรพิภพ ที่ยักษ์รักษา อยู่

12. ตอนสี่คาวาครูป

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก	หรมาน	พรมจักร
ผู้กระยั้นกระยอให้วาด	นางอคุลปีศาจ สิงนางกำนัล	นางกำนัล	นางสนม	นางสนม	นางกำนัล
สาเหตุที่พระราม ทราบเรื่องรูปวาด	พระรามรู้สึก ร้อน พบรูป ใต้แท่นบรรทม	พระรามรู้สึกร้อน พบรูปใต้หมอน	มีเสียงดังมา จากใต้ตั่งว่า เราก็กษัตริย์ ท่านกษัตริย์ ทำไมมาทับหัว กัน พระราม ค้นใต้ตั่ง ก็ พบรูป	เหมือน พระราม ชาดก	เหมือน พระราม ชาดก

13. ตอนพระมงกุฎพระลบ

อนุภาค	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาดก	หรมมาร	พรหมจักร
ณัณที่สีดาไปอยู่ควย	ณัณวิชมฤค	พระรสสีที่เลี้ยง สีดา	พระรสสีที่ เลี้ยงสีดา	ทิพพจักขุรสี	พระอินทร์สร้าง ปราสาทให้สีดา อยู่
ชื่อกุมาร	พระมงกุฎ	-	ท้าวพระบุตร	พระบุตร	
วิธีชูปกุมารอีกองค์	วาดลงบนกระ- ดานแล้วตั้งพิธี ชูป	-	เสกทอนไม้ให้ เป็นพระบุตร	วาดรูปบน บานประตู แล้วตั้งพิธี ชูป	-
ชื่อกุมารชูป	พระลบ	-	พระชูป	พระเทียมคิง	-
สาเหตุที่กุมารได้ พบพระราม	รับมาอุปการได้	ทะเลาะกับเด็ก เลี้ยงควาย พ่อแม่ไปฟ้อง พระราม	ไม่ยอมเสีย ภานี้ให้ หุนละมาน	ช่วยแม่คานที่ ถูกหนุมาน เก็บภานี้	-
วิธีการที่ทำให้ทราบ ว่าเป็นพ่อลูกกัน	แฉลงศรเป็น ขนม ข้าว - ตอกคอกไม้	บาศรีนอย เล่าความจริง ให้ฟัง	ลูกศรยอน กลับเข้าแสง ทั้งสองฝ่าย	พระบุตรตั้ง อธิษฐานว่า ถ้าเป็นพ่อขอ ให้ศรกลาย เป็นหว่ายมัด พระราม	-

การเปลี่ยนรายละเอียดในอนุภาคเดียวกัน

จากการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาตามตารางที่ยกมาข้างต้นนี้ สังเกตได้ว่า ลักษณะที่รายละเอียดแตกต่างกันในแต่ละอนุภาคนั้น มักเกิดขึ้นในอนุภาคที่เป็นสาเหตุของพฤติกรรมในตอนต่าง ๆ ประการหนึ่งเกิดขึ้นในกรณีของวิธีการที่ตัวละครจะกระทำเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายประการหนึ่ง และในกรณีของการสลับบทบาทตัวละครอีกประการหนึ่ง

1. ความเปลี่ยนแปลงในอนุภาคสาเหตุของพฤติกรรม

ในกระแสแห่งการถ่ายทอดนิทานนั้น พฤติกรรมสำคัญของเรื่องจะยังคงปรากฏอยู่ในทุกส่วนวน ในขณะที่ตัวละครเหตุที่จะนำไปสู่พฤติกรรมนั้น ๆ จะเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้คงเป็นเพราะผลเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น จึงติดอยู่ในความทรงจำได้ดี ส่วนเหตุเป็นสิ่งที่ไม่ชัดเจนเท่าผล นานวันก็เลื่อนไป ท้องหาสาเหตุมาให้ผลหรือพฤติกรรมนั้น ๆ ใหม่ รามเกียรติ์มีเรื่องของการเคียดง การพลัดพราก การลักพระรามลงไปบาดาล การเนรเทศสีดา เป็นต้น เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้จะยังคงอยู่ แต่รายละเอียดที่ต่างกันในแต่ละส่วนวนจะเกิดขึ้นในกรณีที่ว่าด้วยสาเหตุการเคียดง สาเหตุการพลัดพราก หรือสาเหตุของการลักพาอนุภาคที่เป็นสาเหตุ ไม่จำเป็นต้องมีเนื้อหาตายตัวเท่าอนุภาคที่เป็นผล ตัวสาเหตุหรือมูลเหตุจึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ต่าง ๆ กันออกไป ตราบเท่าที่สาเหตุนั้น ๆ สามารถเชื่อมโยงมาสู่ผลอันเดียวกันได้

1.1 สาเหตุแห่งกำเนิดสีดา

เรื่องกำเนิดสีดาในรามเกียรติ์ส่วนวนต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้มานั้น เป็นเรื่องของลักษมีอวตารฝ่ายหนึ่ง และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเรื่องของชายาพระอินทร์จุติจากดาวดึงส์ ลงมาเกิดเป็นสีดา ในรามเกียรติ์ ลักษมีอวตารลงมาเกิดเป็นสีดา เพื่อช่วยพระรามปราบทศกัณฐ์ แต่รามเกียรติ์ภาคอีสานและภาคเหนือทั้งสี่ส่วนวนที่ผู้วิจัยได้มา รวมทั้งส่วนวนทางลาว มีเนื้อความทำนองเดียวกัน คือ เป็นเรื่องของราพณาสูร ลอบเข้าหานางสุชาดา ชายาพระอินทร์ (เรื่องพรหมจักร พระอินทร์ เข้าหาสุพรรณมา)

จนนางต้องขออนุญาตพระอินทร์ ลงไปเกิดเป็นสีกา เพื่อแก้แค้นราพณาสูร จึงเป็นการ
อวตารเพื่อแก้แค้นในเรื่องชู้สาว ไม่ใช่เพื่อรักษาความสงบสุขของโลกเช่นในรามเกียรติ์

การเข้าหาชಾಯาพระอินทร์¹ เช่นที่มีปรากฏในรามเกียรติ์อีสาน และลานนาไทย
นั้นตรงกับพฤติกรรมของเจ้ากรุงพาด ในเรื่องอุณรุฑ เรื่องอุณรุฑนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกับ
รามเกียรติ์อยู่ คือ เป็นเรื่องของนารายณ์อวตารเช่นเดียวกัน เจ้ากรุงพาดก็มี 10 เทียบ
20 กร ทั้งเนื้อเรื่องก็เป็นสงครามระหว่างพระเอกกับยักษ์ผู้เป็นพอนางเอกเช่นกัน
วรรณคดีสองเรื่องนี้จึงมีส่วนร่วมกันอยู่ อันอาจเป็นไปได้ที่จะมีการสับเปลี่ยนอนุภาคจาก
เรื่องหนึ่งไปสู่อีกเรื่องหนึ่งได้

หากจะจำกัดวงวรรณคดีให้แคบเข้าโดย สอบคนเฉพาะวรรณคดีท้องถิ่นของไทย
จะพบว่าทางลานนาไทย มีวรรณคดี เรื่องหนึ่ง ชื่อ อุสสาขารส ซึ่งเป็นเรื่องผสมระหว่าง
อุณรุฑและรามเกียรติ์มีอนุภาคในเรื่องอุณรุฑและรามเกียรติ์ผสมผสานปนเปกันอยู่² และ

¹ เรื่องการเข้าหาภรรยาผู้อื่นนั้นมีปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น กากี
พระยาครุฑ ลอบเข้าหากากีชชายาพระเจ้าพรหมทัต เรื่องไชยทัต บทละคอนนอกสมัยอยุธยา
มีเรื่องคนขรรค์ปลอมเป็นพระไชยทัตเข้าหานางอุทุมพร ส่วนเรื่องราพณ์ ประพฤติตนเลื่อม
เสียในทางชู้สาว ก็มีปรากฏในปัทมะปุราณะและอุตตรกาณห์ ของรามายณะ ว่า ราพณ์
เข้าปลุกปล้ำนางเวทวตีผู้กำลังบำเพ็ญตบะ นางอุษิษฐานขอเกิดใหม่เพื่อแก้แค้นราพณ์

² เนื้อเรื่องอุสสาขารส : กล่าวถึงพระพานพรหมทัตท่องเที่ยวไปในดินแดนต่าง ๆ
ได้เมืองขึ้นมากมาย จากนั้นตัดเรื่องไปกล่าวถึงกำเนิดหนุมาน ทรมิษาพ่อ หนุมานลงดี
พระฤาษี หนุมานเฝ้าลงกา แล้วย้อนกลับมาพูดถึงพระพานพรหมทัตแปลงเป็นพระอินทร์
เข้าหาสุชาดา สุชาดาลงโทษให้เกิคน้ำท่วมในเมืองพานพรหมทัตห้าเดือน ต่อไปเป็น
เรื่องของนางอุสสาเทวี ผู้เป็นธิดาของพานพรหมทัตรักพระบารสโพธิสัตว์ มีเรื่อง
พานพรหมทัตสั่งให้ท้าวกุมภภักดิ์จับพระบารสไปขังในคอกเหล็กในบาดาลทำนองเรื่อง
ไมยราพ การข่มขู่พานราชบุตร ทำนองการข่มขู่พิเภก และภายหลังมีเรื่องพญาลงกา
ชื่อวิโรหามาตักนางอุสสาเทวี ทำนองเดียวกับทศกัณฐ์ลักสีกา

ในวรรณคดีเรื่องนี้มีเรื่องเจ้ากรุงพาว แปลงตัวเป็นพระอินทร์เข้าหาสุชาดาปรากฏอยู่ด้วย

การที่อนุภาคเรื่องราพนาสวร เข้าหาสุชาดาเข้ามาอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์จึงน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องอุสสาหารส เพราะจะเห็นได้ว่า เรื่องอุสสาหารส เป็นเรื่องของพระพานพรมหัตต พระบารส และนางอุสสากร์จริง แต่เนื้อเรื่องพาคพิงถึงรามเกียรติ์ประปรายตลอดเรื่อง จนดูสับสนปนเปกันมาก ในเมื่ออุสสาหารสถึงอนุภาค หลายนอนุภาคจากรามเกียรติ์ไป จึงเป็นไปได้ที่นิทานสองเรื่องนี้จะมีอิทธิพลต่อกันและกัน ทำให้อนุภาคพานพรมหัตต เข้าหาสุชาดาจากอุสสาหารสก็เข้าไปอยู่ในรามเกียรติ์ได้ แล้วแปลงพฤติกรรมพานพรมหัตตให้เป็นของราพนาสวร แล้วจึงโยงไปสู่เรื่องกำเนิดสีดา

ในวรรณกรรมพื้นบ้านมีอนุภาคที่เกี่ยวกับเรื่องชู้สาวและเรื่องเพศมาก ดังนั้นเมื่อมูลเหตุของกำเนิดสีดาในถิ่นอีสาน และลานนาเป็นไปในเรื่องชู้สาว คนฟังจึงยอมรับได้ง่าย เพราะเป็นเรื่องที่คุ้นเคยอยู่แล้ว และการอวตาร เพื่อแก้แค้นในเรื่องชู้สาว อาจจะสมเหตุสมผลกว่าการอวตารของพระเจ้าเพื่อรักษาความสงบสุขของชาวโลกในความคิดของชาวบ้าน ดังนั้นเมื่อมีการแตกเรื่องมูลเหตุกำเนิดสีดาออกไปเช่นนี้ อนุภาคนี้จึงคงอยู่ในเรื่องอย่างถาวร และยังแพร่หลายไปยังถิ่นใกล้เคียง เรื่องกำเนิดสีดาในดินแดนลานนา อีสานและทางลาวจึงออกมาทำนองเดียวกัน

1.2 เหตุของการเกิดทุมาน

เมื่อตรวจสอบเรื่องกำเนิดทุมาน จะพบว่าทุกสำนวน(เท่าที่ได้มา) แสดงให้เห็นเค้าร่วมกันเรื่องความสัมพันธ์ของทุมานกับสวาทะ ถ้าไม่ใช่เรื่องการเอาเทพอาวุธของพระอิศวร น้ำกาม เหนือไคล หรือบัลสวาระของพระอิศวรใส่ปากนางสวาทะ ก็เป็นเรื่องทุมานเป็นลูกพระรามกับนางสวาทะขณะที่ทั้งสองเป็นลิง แม้สำนวนทางมลายู ทุมานเป็นลูกพระรามกับสีดาขณะเป็นลิง แต่สีดาก็สำรอกทุมานเป็นก้อนเนื้อแล้วนำไปใส่ปากเทวีอัญชตี (สวาทะ) ผู้ถูกสาปอยู่กลางมหาสมุทร ดังนั้น จึงเข้าใจว่า ความสัมพันธ์ระหว่างทุมานกับสวาทะคงเป็นเรื่องที่มีมาแต่เดิม ส่วนเรื่องบิดาของทุมานนั้นแตกแขนงไปหลายทาง

เรื่องบิดาหนุมานนั้น แบ่งเป็นกระแสดใหญ่ ๆ ได้ 2 กระแส คือ บิดาหนุมานเป็นเทพเจ้าอันใดแก่พระพาย และพระอิศวรประการหนึ่ง ส่วนอีกทางหนึ่งว่าหนุมานเป็นลูกพระราม

จะขอกล่าวถึงกระแสแรกที่ว่าด้วยหนุมานเป็นลูกเทพเจ้าก่อน รามายณะเวลาที่มีกิล่าวว่าหนุมานเป็นลูกพระพาย ในรามเกียรติ์ กิล่าวว่า พระพายนำเทพอาวุธของพระอิศวรมาใส่ปากนางสวาหะ ซึ่งคนไทยก็ถือกันว่าหนุมานเป็นลูกพระพาย ส่วนทางใต้และอีสานมีเรื่องฟ้องกันว่าหนุมานเป็นลูกพระอิศวร คือ ทางอีสานว่านางสวาหะกินน้ำกามของพระอิศวร ส่วนทางใต้วาเหนือโคคลและปัสสาวะของพระอิศวร

เรื่องพระอิศวรเป็นบิดาของหนุมานนั้น ผู้เล่าคงมิได้มีจุดประสงค์ที่จะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระอิศวรกับหนุมาน แต่เห็นว่ามันจะเป็นเพราะความสับสนของผู้เล่าในเทพปรณัมอินเดียมีเรื่องความเป็นมาของพระอิศวรปางนัฏราช¹ อันเป็นเรื่องพระอิศวรพ้อนรำให้พวกฤาษีและพระยาอนันตนาคราชชม ผู้เล่าคงเคยได้ยินตำนานการพ้อนรำนี้ จึง

¹ตำนานพระอิศวรปางนัฏราช : พระอิศวรและพระนารายณ์ต้องการทรมานฤาษีที่ประพฤติอนาจาร พระอิศวรจึงปลอมเป็นโยคีหนุ่ม และพระนารายณ์แปลงเป็นภรรยาสาว บรรดาภรรยาฤาษีเห็นโยคีอิศวรก็หลงรัก ส่วนพวกฤาษีก็หลงนางนารายณ์ แต่นางนารายณ์และโยคีอิศวรไม่ตกลงด้วย พวกฤาษีจึงสาปแช่งพระเป็นเจ้าทั้งสองแล้วเนรมิตเสือและนาคเข้าทำร้าย แต่พระอิศวรปราบได้ แล้วทรมานฤาษีจนสิ้นฤทธิ์ แล้วแสดงการพ้อนรำท่าต่าง ๆ ขณะนั้นมียักษ์ชื่อ มุยะละกะ (Muyalaka) เข้ามาช่วยฤาษี พระอิศวรจึงเอาพระบาทข้างหนึ่งเหยียบอกยักษ์ไว้แล้วก็พ้อนรำต่อไปจนหมดกระบวรพ้อนรำ ต่อมาภายหลัง พระยาอนันตนาคราชใคร่จะดูพระอิศวรพ้อนรำอีก จึงทำพิธีขอร้องพระอิศวร พระอิศวรจึงเสด็จลงมาพ้อนรำให้ชาวโลกดูอีกครั้งหนึ่ง

นำไปปะปนกับรามเกียรติ์ตอนนางนารายณ์แปลงร้ายรำลอนนทก คำานการพ้อนรำ และเรื่องของนนทก มีเนื้อความคล้ายกันอยู่ คือ เป็นเรื่องของเทพเจ้าแปลงประการหนึ่ง เป็นเรื่องการพ้อนรำประการหนึ่ง และมีเรื่องการหลงนางรำอีกประการหนึ่ง เมื่อเล่า เรื่องนนทกหลงนางนารายณ์แปลงอาจชวนไปนึกถึงตำนานการพ้อนรำ และจำได้ว่ามี เรื่องพระอิศวรอยู่ด้วย จึงจับเอามาปนกันกลายเป็นพระอิศวร ก็หลงนางนารายณ์ด้วย กลายเป็นเรื่องหลงกันเอง จากนั้นเล่าออกไปเป็นเรื่องพระอิศวรเกิดน้ำกามไหล เมื่อ เห็นนางนารายณ์ พระพาย (บางสำนวนว่าอัปสร) จึงร่อนน้ำกามนั้นไปใส่ปากนางสวาทะ ผู้นอนอยู่ที่โคนมะเดื่อ อันเป็นปัจจัยในการเกิดทุมาน

การที่ผู้เล่าสามารถโยงเรื่องพระอิศวรหลงนางนารายณ์ออกมาเป็นเรื่องกำเนิด ทุมานนั้น คงจะเห็นว่า เท้าที่ได้ยินได้ฟังเรื่องกำเนิดทุมาน ก็เป็นเรื่องราวเอาข้างลึง บางอย่างใส่ลงในปากนางสวาทะ เช่น เทพอาวุธของพระอิศวร น้ำกามของพญาศตวรรษูระ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่ เมื่อเล่าถึงการร่อนน้ำกามของพระอิศวรจะออกไปสู่เรื่องกำเนิด ทุมาน แต่ที่สำนวนภาคใต้กล่าวว่าเป็นเหงื่อไหล และบัสสาวะของพระอิศวร อาจเป็น กลวิธีในการเลี่ยงการกล่าวถึงปัจจัยของกำเนิดชีวิตอย่างตรง ๆ จึงเลี่ยงไปเป็นเหงื่อ ไหลและบัสสาวะแทน

ส่วนที่แตกเรื่องออกไปว่า ทุมานเป็นลูกพระรามขณะเป็นลิงนั้น เข้าใจว่า เป็นความพยายามในการอธิบายให้สมจริงว่า เหตุใดทุมานจึงเป็นลิง ทั้งนี้เพราะสำนวน อื่นไม่สามารถอธิบายว่าเหตุใดเทพอาวุธ น้ำกาม เหงื่อไหล หรือบัสสาวะของพระอิศวร จึงทำให้ทุมานเป็นลิงได้ สำนวนทางมลายูจึงเล่าว่า พระรามและสีดาลงไปอาบน้ำใน สระแล้วกลายเป็นลิง แล้วให้กำเนิดทุมานต่อมา ส่วนทางลาวและอีสานของไทยเล่าว่า พระรามกินผลไม้จากต้นนิโครธ จึงเป็นลิง¹ แล้วสมสู่กับนางแพงศรี (สวาทะ) ผู้กินผลไม้

¹หากทางอีสานรับเรื่องพระรามเป็นลิงมาจากทางมลายู อาจเป็นไปได้ว่า เปลี่ยนเรื่องอาบน้ำแล้วเป็นลิง ไปเป็นกินผลไม้จากต้นนิโครธ เพราะเรื่องกินผลไม้แล้ว เป็นลิงมีอยู่แล้วในนิทานไทย เช่น ลีทิสสารชาคก นรชีวกฐินทานชาคกในปัญญาสชาคก จึงหยิบเรื่องนี้เข้ามาแทนเรื่องอาบน้ำในสระ

จากต้นเคียวกันแล้วให้กำเนคหนุมาน ในแง่นี้ จึงถูกต้องตามลักษณะทางชีวภาค และสมจริง ในเรื่องทีหนุมานเป็นลิง

อีกประการหนึ่ง คงมีจุดประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นความใกล้ชิดของพระรามกับหนุมาน อาจเป็นเรื่องการตั้งหนุมานให้เกี่ยวข้องกับนารายณ์อวตาร หรือมิฉะนั้น ก็เป็นการตั้งเข้าสู่เรื่องการบูชาลึง ลัทธิการบูชาลึงนั้นแพร่หลายอยู่ทางใต้ของอินเดีย รามายณะฉบับทางใต้ของอินเดีย จึงเขียนเรื่องลึงมากกว่าเรื่องพระราม นอกจากนั้นยังเอาเรื่องราวพระรามและเรื่องลึงมาขึ้นต้นรามายณะ แล้วเอาเรื่องพระรามมาต่อท้าย¹ เมื่อชาวอินเดียได้มีความเชื่อเรื่องลึงอยู่ก่อนแล้ว เรื่องหนุมานในรามายณะจึงเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมหรือสนับสนุนลัทธิการบูชาลึงด้วย ดังที่พระยาอนุমানราชชนกกล่าวไว้ในอุปกรณรามเกียรติ์ว่า

การนับถือหนุมาน คงเนื่องมาจากการนับถือบูชาลึงซึ่งมีมาแล้วแต่กาลก่อน เมื่อเกิดรามายณะขึ้น จึงมีการนับถือบูชาหนุมาน ฟื้นความนิยมเรื่องนับถือบูชาลึง เป็นเหตุให้ลัทธิต่าง ๆ เพียรเอาหนุมานไปอยู่ในนิกายของตน²

เมื่อลัทธิเหล่านี้บูชาลึงเป็นหลัก จึงอาจเป็นไปได้ที่มีการจับเอาพระรามมาเป็นลึงเสียด้วย เพื่อให้ลัทธิการบูชาลึงยิ่งใหญ่ขึ้น เพราะทำให้นารายณ์อวตารมาสัมพันธ์กับลัทธิความเชื่อของตน เค้าเรื่องพระรามเป็นลิง คงแพร่หลายต่อมาทาง เอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ ในที่สุดก็มีการโยงลึงพระรามมาเป็นบิลดาลิงหนุมาน

หนุมานเป็นจุดสนใจของผู้ฟังทั่วไปและนักเล่านิทาน³ ดังนั้น นักเล่าทุกคนย่อมอยากดึงบุคคลผู้น่าสนใจ เช่น หนุมานมาเกี่ยวข้องกับตน ซึ่งออกมาในรูปการใช้ความคิด

¹ดู พระยาอนุমানราชชนก, อุปกรณรามเกียรติ์, หน้า 54, 58.

²เรื่องเคียวกัน, หน้า 62

³อ่านเรื่องความสำคัญของหนุมาน หน้า 209-211

และจินตนาการของตัวเองเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมเสริมต่อประวัติอนุมาน ทำให้รู้สึกว่ามีส่วนสร้าง หรือเป็นผู้สร้างตัวละคร ที่น่าสนใจตัวนั้น ความต้องการมีส่วนสร้างตัวละครในลักษณะนี้คง เป็นพลังอย่างหนึ่งในจิตใจที่ผลักดันให้นักเลาเกิดพลิกแปลงประวัติตัวละครให้แปลกไป อันมีผลให้สาเหตุของการเกิดอนุมานในแต่ละส่วนวนมีต่าง ๆ กัน

1.3 สาเหตุที่ทศกัณฐ์ทราบว่าสีดาอยู่ในป่า

ผู้วิจัยพบว่า ตอนใดที่สำคัญในนิทานแต่ละเรื่อง เหตุการณ์ที่จะนำไปถึงจุดสำคัญของตอนนั้น ๆ ในส่วนวนต่าง ๆ มักมีรายละเอียดที่ต่างกัน อาจเป็นเพราะจุดสुकขออกของเหตุการณ์แต่ละตอน เช่น การลักสีดา การเฝ้าลวงกา การลักพระรามลงไปบาคาล หรือตอนทศกัณฐ์ตาย เป็นจุดที่กระทบอารมณ์ผู้ดูผู้ฟัง คนดูคนฟังจึงจำได้อย่างแม่นยำ เฉพาะเนื้อเรื่องตอนที่กระทบอารมณ์ของตน ส่วนเหตุการณ์แวดล้อมอันใดแก่ เหตุการณ์ก่อนที่จะถึงจุดสुकขออกของแต่ละตอน และเหตุการณ์หลังจากนั้นอันเป็นตอนที่เรื่องคลี่คลายลงแล้ว นั้นไม่ตั้งใจหาพฤติกรรมสำคัญของเหตุการณ์ในแต่ละตอน เรื่องราวในตอนก่อนหลังจึงอาจเลื่อนไปจากความทรงจำของคนดูคนฟัง จนต้องมีการแต่งกันใหม่ เนื้อความในส่วนวนต่าง ๆ จึงผิดกัน

ตอนทศกัณฐ์ลักสีดาไปลวงกาเป็นหัวใจของรามเกียรติ์ตอนหนึ่ง เรื่องราวในช่วงก่อนการลักพาอันใดแก่เรื่องตอนที่ทศกัณฐ์ทราบข่าวว่าสีดาอยู่กับพระรามในป่ามีความแตกต่างกันในส่วนวนต่าง ๆ เป็นเรื่องราวพื้นทรายเรื่องสีดาจากสุรปขนขาบ่าง (รามายณะเวลาที่มีกิและรามเกียรติ์) นายพรานไปบอกพญาฮาบว่าพระลามาพาสีดาขึ้นม้ามณีกายไปข้าง (พระลัก-พระลามา) ราพณาสุวรรณเพ่งจักษุญาณเห็นสีดาอยู่กลางป่า (พระรามขาดกและหรมาน) และที่เป็นเรื่องราวพื้นเผ่าอยู่แถวอาครมธานี พอเห็นพระรามยกศรได้ ก็คิดจะช่วงชิงนางโดยการแปลงเป็นกวางทองก็มี (พรหมจักร)

ทั้งนี้พอจะเห็นแนวโน้มว่า รามเกียรติ์ท้องถิ่นของไทยนั้น ราพณาสุรทราบข่าวว่าสีดาอยู่ในป่าด้วยตัวเอง ไม่มีผู้อื่นมาแจ้งให้ทราบ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในนิทานพื้นบ้าน มักจะไม่มีตัวละครฟุ่มเฟือย จะมีก็เพียงพระเอก ตัวโกง นางเอก และผู้ช่วยอีกบ้าง เรื่อง

สามนักขา เมื่อตกเข้ามาในท้องถื่นจึงถูกตัดออกไป นอกจากนั้น จะต้องมีพฤติกรรมขัดแย้งระหว่างพระเอกและตัวโกงควบคู่กันไปเสมอในนิทานพื้นบ้าน ในรามเกียรติ์อีสาน และลานนาจึงมีเรื่องราวพยัคฆกรเป็นการให้สิทธิราพณ์เช่นเดียวกับพระราม และหลังจากนั้นก็แสดงให้เห็นว่าราพณ์หลงรักสีดาเรื่อยมา ในพระรามชาดก ราพณ์ยืนยันกับพระฤาษีว่าจะไม่ไปจากอาศรมถ้าไม่ได้สีดาไปด้วย ฤาษีต้องชุนนางสุคโต ผู้มีรูปร่างหน้าตาเหมือนสีดาให้ราพณ์จึงยอมกลับไป แต่แม้กระนั้นขณะที่จะกลับ เหาะฉานไปทางปราสาทสีดา เห็นนางอาบน้ำอยู่ในสระก็ยั้งทิ้งนางสุคโต เพื่อเข้าไปหาสีดา หรือพรหมจักร พอวิโรหา (ราพณ์) ยกศรไม่ได้ก็ยั้งวนเวียนอยู่แถวอาศรม เมื่อเห็นพระรามได้สีดาไป ก็ตามไปช่วงชิง ดังนั้นในสำนวนท้องถื่น ราพณ์จึงเป็นผู้แปลงเป็นกวางทองเองไม่มีเรื่องของมาริศ

การที่ให้ราพณ์มีบทบาทเป็นคู่แข่งของพระรามมาตั้งแต่ต้นนั้น คงจะเป็นความพยายามที่ทำให้ดูสมจริงว่า คนที่หลงรักสีดาถึงเพียงนี้จึงจะสามารถดิ้นรนที่จะทำสงครามและยอมเสียทุกสิ่งทุกอย่างเพียงเพื่อรักษานางที่รักไว้ในครอบครอง จึงให้มีเรื่องราวพยัคฆกร ราพณ์หลงสีดา ราพณ์ปลอมเป็นกวางล่อพระรามออกไป เพื่อที่ตนจะได้พานางไป ซึ่งเป็นเรื่องของการให้บทบาทตัวละครเพื่อแสดงให้เห็นความรักอันแน่วแน่ของราพณ์ อันอาจช่วยลดล้างค่ากล่าวหาในเรื่องช่วงชิง ภรรยาผู้อื่นไปได้บ้าง

ดังนั้นการที่รามเกียรติ์ท้องถื่นมีรายละเอียดในตอนนี้ผิดไปจากรามเกียรติ์ จึงอาจเป็นการเปลี่ยนรายละเอียด เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะของนิทานพื้นบ้าน จึงต้องตัดบทบาทตัวละครที่ไม่สำคัญออก แล้วเพิ่มบทบาทให้กับตัวเอกของเรื่องของ ราพณ์จึงรู้ชื่อนางสีดาด้วยตนเองโดยไม่ผ่านนางสามนักขา

1.4 สาเหตุของการลักพาพระรามไปบาดาล

ส่วน นรمان มีเรื่องการลักพาพระรามไปบาดาลแตกต่างไปจากส่วนอื่น ๆ¹ การลักพาพระรามในรามเกียรติ์ส่วนอื่น มีจุดประสงค์เพื่อจะตัดศึกในการสงครามด้วยเหตุที่การขโมยตัวแม่ทัพย่อมมีผลให้สงครามชะงักลงชั่วคราว และถ้าหากสามารถฆ่าแม่ทัพได้ก็อาจมีผลให้สงครามยุติลง แต่ใน นรมาน เรื่องการลักพาพระรามสัมพันธ์กับตอนชิตาพญานาคกินเหงื่อไคลของหนุมานจนตั้งครุฑ พระยานาคปัตตะลุม เป็นเคียดเป็นแค้นที่ถูกสาวทองกับทหารพระรามโดยไม่ทราบว่าเป็นผู้ใด จึงขึ้นจากบาดาลมาขโมยตัวพระรามหมายจะไปฆ่าเพื่อแก้แค้น ในส่วนนี้จึงเป็นการลักพาด้วยเหตุส่วนตัว และไม่เกี่ยวกับการสงคราม เช่น ส่วนอื่น ๆ

สาเหตุที่เรื่องการลักพาพระรามเพี้ยนออกไปเช่นนี้ อาจเป็นการเปลี่ยนรายละเอียดเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อพื้นถิ่นในเรื่องศักดิ์ศรีของพระยานาค พระยานาคในพงศาวดารแถบลานนาและอีสานนั้นมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับมนุษย์ และในบางเรื่องยังได้รับการยกย่องให้สูงกว่า มีความเชื่อกันว่าพระยานาคเป็นผู้สร้างแม่น้ำบาง สร้างเมืองบาง ดังที่มีปรากฏในตำนานสุวรรณโคมคำ และตำนานสิงหนวัติ² ถ้าจะดูเรื่องนางนาคกับมนุษย์ จะเห็นว่าพระยานาคไม่เคยยอมให้มนุษย์ "หยามเกียรติ" และไม่เคยยอมที่จะให้ชิตาตนเสียเปรียบมนุษย์ เช่น เมื่อพระยานาคทราบว่าพระประทุมสุริยวงศ์ให้ชิตาตนเป็นชายา

¹ ส่วนอื่นที่มีเรื่อง ไมยราพ (ได้แก่ รามายณะเบงกอล เรียกไมยราพว่า มหิราพปาลา, รามายณะทมิฬ เรียกว่า มยิลาวณั กไต, รามายณะมลายู เรียกบาดาล มหารายัน, พระลัก-พระลาม ไม่ออกชื่อผู้ลักพา เรียกว่า ยักษ์ ผู้เป็นสหายของพญาราชสีห์ ส่วน พระรามชาก และ พรหมจักร เรียกว่า พญานาคปัตตะลุม เช่นเดียวกัน นรมาน)

² พระยาปราชกิจกรจักร, พงศาวดารโยนก (พระนคร : แพร่พิทยา, 2516) หน้า 118-122, 136-137.

ก็ขึ้นมาสร้างเมืองและจัดพิธีแต่งงานให้ พระประทุมสุริยวงศ์ยังคงส่งบรรณาการถวาย พระยานาคผู้เป็นพ่อตาทุกปีเสียอีก¹ หรือเรื่องพระทองกับนางนาคในพงศาวดารเขมร พระทองก็ต้องจัดบรรณาการมาถวายพระยานาคเมื่อตนได้นางนาคแล้ว พระยานาคจึง ยอมให้นางนาคแต่งงานกับพระทอง ดังนั้นเมื่อมีกรณีที่มีมนุษย์ได้ธิดาพญานาคเป็นชายา พระยา นาคผู้บิดาจะต้องจัดการแต่งงานให้เรียบร้อยทุกคราวไป แต่ในทรามาน ธิดาพญานาคตั้งครรถ์ โดยไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นบิดา ทำให้พระยานาค "เสียหน้า" เป็นอันมาก หากผู้เล่าจะปล่อย เรื่องทิ้งไว้โดยไม่ให้พบาทพระยานาคจัดการกับเรื่อง เช่นนี้ ดูจะผิดธรรมเนียมของพระยานาค จึงเป็นไปได้ที่มีการโยงสาเหตุการลักพาพระรามลงไปบาดาล ให้เป็นการแก้แค้นของพญานาค

1.5 เหตุที่หนุมานได้พบกับสุพรรณมัจฉา

เรื่องลิงสมสู่กับนางปลา (หรือธิดาพญานาค) เป็นเรื่องแปลก พังครั้ง เดียวก็จำได้ควยเหตุที่เรื่องหนุมานกับสุพรรณมัจฉาเป็นเรื่องที่น่าจดจำเช่นนี้ คนจึงมุ่ง ความสนใจไปที่ตอนตัวละครทั้งสองพบกันมากกว่าจะสนใจเหตุที่ทำให้พบกัน ดังนั้นเหตุการณ์ ที่ชักนำตัวละครมาพบกันจึงอาจถูกละเลยหรือหลงลืมไปโดยไม่ได้ตั้งใจ ในส่วนต่าง ๆ เหตุที่หนุมานได้พบสุพรรณมัจฉาจึงผิดกันไป

ในรามเกียรติ์ ว่า หนุมานยุบลงไป เพราะสุพรรณมัจฉาพาบริวารไปทำลาย ถนนตามบัญชาของทศกัณฐ์ หนุมานค้ำน้ำลงไปดู จึงได้พบกับนาง ในพระรามชาดก เป็น เพราะสะพานยุบลงไปเช่นกัน แต่เป็นเรื่องธิดาพญานาคทั้ง 4 พาบริวารมาเล่นน้ำแถบ สะพานหินจนสะพานพัง ท้าวทั้ง 4 คือ หุลละมาน ขวัญเห่าฟ้า ซาตะพญาและกัณหาพญา จึงค้ำน้ำลงไปแล้วได้พบนาง การที่เรื่องแปรออกไปเป็นเรื่องธิดาพญานาคเล่นน้ำ คง เป็นเพราะเรื่องนี้ปรากฏในพงศาวดารบ่อยครั้ง เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ มีเรื่อง ธิดาทั้ง 3 ของพระยาศรีสัตนาคราชขึ้นมาเล่นน้ำ แล้วแอบไปกินข้าวในไร่ของมาณพ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-64.

ผู้หนึ่ง พระยานาคจึงให้ธิดาทั้ง 3 ไปรับใช้มาดพเป็นการตอบแทน ในพงศาวดารเขมร ก็มีเรื่องพระประทุมสุริยวงศ์ และพระทองไฉ่นางนาคเป็นชายาขณะที่นางขึ้นมาเล่นน้ำ แลพบหาดทรายเช่นกัน ดังนั้นอนุภาคนี้จึงเข้ามาอยู่ในพระรามชาดก ตอนที่ ส่วนใน พระลัก-พระลาม หูละมานแปลงเป็นปลา คำนั่งลงไปสำรวจเส้นทางเพื่อหาทางข้าม ไปลงกา จึงได้พบนาง นับเป็นรายละเอียดที่ไม่ผิดกันมากนัก เพราะถึงอย่างไร ก็ยังเกี่ยวเนื่องกับการจองถนนไปลงกาใน หรมาน ก็เช่นกัน พญานาคปัดทูลุม เจ้าเมืองบาดาลได้ ยินเสียดูงอะอะจากเมืองบนอันเนื่องมาจากการสร้างสะพานข้ามสมุทร จึงให้ลูกสาวแปลง เป็นปลาขึ้นมาสืบเหตุการณ์ แล้วไปยุบเหงื่อโคลของหนุมานจนตั้งครภ

1.6 สาเหตุที่พระรามเนรเทศสีดา

เรื่องการเนรเทศสีดา เป็นเรื่องที่แต่งเติมขึ้นภายหลัง ในรามายณะวาลมิกี เรื่องจบลงตอนพระรามกลับอโยธยา ส่วนเรื่องการเนรเทศสีดา อยู่ในอุคตรภพ ^{รามายณะ} ซึ่ง เชื่อกันว่าเป็นการแต่งเพิ่มเติมในระยะหลัง สาเหตุที่พระรามเนรเทศสีดาของวาลมิกี เป็นเพราะพระรามถูกครหาจากชาวเมืองว่า เลี้ยงหญิงประพฤติชั่วให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ ชาวเมือง พระรามจึงให้พระลักษมณ์พาสีดาไปฝากฤาษีวาลมิกีไว้ แต่สาเหตุของการเนรเทศ สีดา ในสำนวนของไทย มีมูลเหตุมาจากเรื่องสีดาวาครูปทศกัณฐ์

เรื่องสีดาวาครูปทศกัณฐ์ไม่มีในรามายณะวาลมิกี แต่มีในรามาวตารจริต (รามายณะ ในแคว้นกัมมิระ) เป็นเรื่องของน้องสาวพระรามเกลียดชังสีดา จึงหลอกให้วาคูปราพณ์ แล้นำรูปไปฟ้องพระราม รามายณะของชินศาสตรา มีเรื่องสีดาวาครูปทศกัณฐ์ รามายณะ เบงคลี ของเกียรติวาส เล่าว่าสีดาวาครูปราพณ์บนพื้นห้องเพื่อให้สาวไขคุเล่น และ รามายณะเบงคลีของกวีหญิงชื่อจันทราวดี สีดาวาครูปทศกัณฐ์บนพคิให้นางคอมดู

ดังนั้นเรื่องการเนรเทศสีดา จึงมีสาเหตุมาจากคำตำหนิของชาวเมืองประการ หนึ่ง และเป็นเรื่องสีดาวาครูปอีกประการหนึ่ง ในอนุภาคเรื่องสีดาวาครูป ก็ยังมี รายละเอียดที่แตกออกไปอีก

สาเหตุที่พระรามทราบเรื่องสีดาว่าครูปทกกันฐ์นั้น ในรามเกียรติ์ และพระลัก-
พระลาม ว่าพระรามประทับบนแท่น เกิดรู้สึกร้อนรุ่ม เพราะสีดาเอารูปทกกันฐ์ไว้ใต้แท่น
แท่นพระรามชاذก หรมาน และพรหมจักร แดกเรื่องออกไปว่า เมื่อพระรามประทับบนแท่น
 ก็มีเสียงดังมาจากใต้แท่นว่า เราก็คือเป็นกษัตริย์ ท่านก็เป็นกษัตริย์ โจนจึงมานั่งทับศิระษะกัน
 เช่นนี้

การแตกออกไปเป็นเรื่องทกกันฐ์เอ่ยวาจาทำทัพระรามนี้ คงจะเป็นการเปลี่ยน
 รายละเอียด เพื่อให้เห็นจริงเห็นจัง เนื่องจากผู้ที่เริ่มเปลี่ยนเรื่องตอนนี้คงจะรู้สึก
 เพียงแต่ให้พระรามรู้สึกร้อนรุ่มนั้นน้อยเกินไป จึงเพิ่มบทบาททกกันฐ์เข้ามา เพื่อให้เป็น
 เหตุผลเพียงพอที่พระรามจะโกรธ เมื่อพระรามพบว่าสีดาว่าครูปทกกันฐ์เข้ามา เพื่อให้เป็น
 หากเพิ่มเรื่องให้พระรามถูกทำทันโดยทกกันฐ์อีก คงจะเป็นการเพิ่มความโกรธของพระราม
 ให้มากกว่าที่จะออกปากประหารชีวิตสีดา อาจเรียกว่าเป็นรายละเอียดที่เปลี่ยนไปเพื่อ
 "เพิ่มสี" ให้เรื่องชัดเจน และสมจริงว่าพระรามมีเหตุผลเพียงพอที่จะสั่งประหารสีดา
 เรื่องเสียงทำทันของทกกันฐ์คงจะเป็นที่นิยม จึงแพร่กระจายออกไป ดังที่เห็นปรากฏใน
 รามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ดังที่เป็นอยู่

1.7 สาเหตุที่พระมงกุฎพระลบได้พบพระราม

เรื่องพระมงกุฎพระลบได้พบพระราม (ผล) เป็นเรื่องที่ต้องเกิดขึ้น
 เพื่อให้เรื่องจบลงด้วยดี แต่เรื่องราวก่อนที่กุมารทั้งสองจะได้พบพระราม (เหตุ) มี
 เนื้อความแตกต่างกันออกไปในสำนวนต่าง ๆ

สาเหตุที่พระมงกุฎพระลบได้พบพระรามในรามายณะวาลมิกิ คือ วาลมิกิมุนี
 พาพระกฤษณะและพระลบไปในงานฉลองพิธีอศิวเมฆของพระราม พระกฤษณะและพระลบสวดเรื่อง
 รามายณะใหญ่ที่มาในงานทั้ง พระรามจึงทราบว่ากุมารทั้งสองเป็นโอรส ฉบับอื่นมีแปร
 ไปเป็นเรื่องพระกฤษณะและพระลบจับม้าอุปการไค พระสัทรุค และพระลักษมณ์พยายามจับ
 กุมารทั้งสองแต่ไม่สำเร็จ พระรามต้องออกไปจับเอง ในรามเกียรติ์ ก็เป็นเรื่อง
 พระมงกุฎพระลบจับม้าอุปการ

เรื่องพระรามพบพระมงกุฎพระลบ โดยมีม้ออุปการเป็นสื่ออันไม่ปรากฏในสำนวน
ห้องดินของไทย ทั้งนี้คงเป็นเพราะพิธีอัสวเมธ เป็นประเพณีทางอินเดีย ไม่ใช่ประเพณีไทย
ชาวบ้านจึงไม่รับเรื่องม้ออุปการแต่เปลี่ยนเอาเรื่องอื่นเข้ามาแทน สาเหตุของการพบกัน
ในฉบับห้องดินไทยจึงแปลกไป ดังนี้ ในพระลัก-พระลาม พระกุมารทะเลาะกับเด็กเลี้ยง
ควาย พ่อแม่เด็กจึงไปฟ้องพระราม ส่วนพระรามชกกับหรมาน พระกุมารช่วยป้องกัน
แม่ค้าขายผักจากการขูดรีดเก็บภาษีของหรมาน จึงเกิดการต่อสู้กับหรมาน หรมานสู้ไม่ได้
ในที่สุด พระรามต้องมาปรายเอง

รายละเอียดที่ต่างออกไปในสำนวนห้องดินเหล่านี้คงได้รับการเปลี่ยนแปลงเมื่อ
เรื่องตกเข้ามาในอำนาจคนแถบนี้ของไทย เรื่องพระกุมารทะเลาะกับเด็กเลี้ยงควาย
คงได้ความคิดมาจากนิทานชก เช่น เรื่อง รตเสนชก ตอนพระรถพนันชนไก่กับเด็ก
เลี้ยงวัวเพื่อแลกกับข้าว 12 ห่อ หรือ เรื่องสุวรรณสังชชก ตอนพระสังข์พนันเล่นขลุบ
กับเด็กเลี้ยงวัวเพื่อแลกข้าวห่อ ส่วนเรื่องการต่อต้านหรมานเก็บภาษีนั้น อาจจะเป็นการ
ดึงความจริงเข้ามาไว้ในนิทานในช่วงที่เล่านิทานเรื่องพระราม อาจมีเหตุการณ์เกี่ยวกับการ
การเก็บภาษีผักเกิดขึ้นจริง¹ และเหตุการณ์นั้นคงแปลกและน่าสนใจจนติดอยู่ในใจของ
ผู้เล่า เมื่อจะเปลี่ยนเรื่องม้ออุปการออกไป จึงโยงเรื่องเก็บภาษีผักให้เป็นพฤติกรรม
ของหรมาน แล้วโยงไปสู่เรื่องการพบพระราม กรณีนี้เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า รายละเอียด
ในอนุภาคที่เป็นสาเหตุสามารถแปรเปลี่ยนได้ คราวเท่าที่ผู้เล่าสามารถโยงไปสู่ผล คือ

¹ในสมัยอยุธยาตอนปลาย แขน่ดินพระเจ้าเอกทัศ มีการเก็บภาษีผัก

ดู สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร :
โรงพิมพ์ไทย, 2464) หน้า 96-97.

สมสมัย ศรีสุทธรธรรม, โฉมหน้าศักดินาไทย (พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์,
2518) หน้า 277.

ทำให้พอลลูกพบกันได้ ทั้ง ๆ ที่บางครั้งการเปลี่ยนเอาเรื่องใหม่เข้ามาแทน อาจจะไม่ดีเท่าเรื่องเดิม อย่างเช่นในกรณีนี้ ก็ทำให้ภาพพจน์ของทรมานเสียไป จากผู้ที่จงรักภักดีต่อเจ้านาย เก่งกล้าสามารถ มาเป็นผู้ซุกครีคซึมแห่งราษฎร ซึ่งทำให้ความนิยมทรมานลดลง ผู้เล่าคงตระหนักในเรื่องการนำเรื่องนี้เข้ามาเพื่อโยงไปสู่ตอนจบของเรื่องมากกว่า จึงไม่ได้สนใจเรื่องการรักษาภาพลักษณ์ (image) ของตัวละคร

2. ความเปลี่ยนแปลงในอนุภาควิธีการ

ความเปลี่ยนแปลงทางเนื้อหามักจะเกิดขึ้นในอนุภาคที่เป็นวิธีการ เช่นเดียวกับอนุภาคที่เป็นเหตุแห่งผล เราอาจอธิบายได้ด้วยเหตุผลเดียวกันที่ว่า ผลเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง เพราะเป็นเนื้อเรื่องแต่ละตอนที่เกิดขึ้นในเรื่อง ส่วนเหตุหรือวิธีการที่จะนำไปสู่ผลไม่จำเป็นต้องแน่นอนตายตัวเท่าผล แต่อาจจะแตกต่างกันออกไปต่าง ๆ นานา ทรายเท่าที่ยังสามารถนำไปสู่ผลอันเดียวกัน ตัววิธีการจึงสามารถผันแปรออกไปได้ เพราะเป็นอนุภาคที่เปิดต่อการใช้จินตนาการของนักเล่านิทาน นักเล่าอาจจะสรรหาวิธีการที่แปลกใหม่ และน่าสนใจ นำต้นต้นมาเปลี่ยนจากเนื้อหาเดิมที่ได้ฟังมา แต่ก็โยงวิธีการนั้นไปสู่ผลตามที่เรื่องบังคับไว้ได้เช่นกัน

2.1 วิธีชุนนาง (มณโฑ, กาลอจนา)

ในนิทานพระรามมีตัวละครที่ถือกำเนิดโดยกรรมวิธีทางไสยศาสตร์ ที่เป็นผู้หญิงได้แก่มณโฑและนางกาลอจนา ส่วนทางอินเดียนและตำนานพระราชนิพนธ์กล่าวว่าฤาษีกอกองไฟตั้งพีธีชุนนางขึ้นมา แต่ส่วนทางมลายู ลาว และ อีสานของไทยกล่าวว่าฤาษีชุนนางจากเหงือโคล ทางมลายูเป็นเรื่องชุนมณโฑ คือ นางมณโฑที่ชายาท้าวทศรถ ชุนเหงือโคลนั้นรูปจำลองตัวเองให้ท้าวทศรถมอบให้ทศกัณฐ์ไป ในพระลัก-พระลาม เป็นเรื่องชุนนางไค (กาลอจนา) กล่าวถึงพระรสีศนหนึ่งอยากมีภรรยา จึงลงไปอาบน้ำในสระแล้วปั้นนางจากเหงือโคลของตน ในพระรามชาดก มีเรื่องชุนนางถึง 3 ครั้ง คือ ชุนนางไคครั้งหนึ่ง ต่อมาเมื่อพระรสีศนทราบว่านางไคมีผู้จึงชุนเหงือโคลชุนนางไคมาเป็น

ภรรยาแทนนางโค และคอนราพณ์ยกศร พระรสสีกข์ขุนนางสุโขทัย¹ แทนสีคาให้ราพณ์ไป

เรื่องขุนนางจากเหงื่อโคลในสำนวนอีสานของไทยและทางลาวคงจะรับมาจากมลายู เพราะมีเรื่องการสร้างชีวิตจากเหงื่อโคลปรากฏในสำนวนทางมลายู ซึ่งยังไม่พบในสำนวนอื่น เรื่องการสร้างชีวิต หรือการเล่นกับของสกปรกนั้นเป็นเรื่องทางไสยศาสตร์ ซึ่งทราบว่ามีมากทางชวา และมลายู ขุนวิจิตรมาตราเขียนไว้ใน คอคคิกขอเขียนว่า "ผู้เขียนโคยีนผู้ใหญ่นูเฒ่าเล่าว่า ไสยศาสตร์อย่างนี้พวกแขกอิสลาม คือ ชวา มลายูทำโคเเก่งในกระบวนหมอเวทมนต์คาถาอาคมแล้ว หมอแขกมีชื่อมากกว่าใครหมด ไทยทางภาคใต้ก็เก่งทางคาถาอาคม"² ทั้งนี้ผู้เล่าทางมลายู อาจจะถึงกรรมวิธีทางไสยศาสตร์มาใช้ในการสร้างชีวิตตัวละคร

ในกรณีที่ทางลาวและอีสานของไทยได้เรื่องนางมณโฑ และอหฺลยา (กาลอัจนา) มาจากทั้งสำนวนवादมิกิและสำนวนทางมลายู ก็น่าจะได้รับเรื่องการสร้างชีวิตจากเหงื่อโคลมากกว่าเรื่องการก่อกองไฟตั้งพิธีชุบ เพราะคนไทยไม่มีความเชื่อเรื่องการบูชาไฟ และในความคิดของคนไทย ไฟเป็นเครื่องทำลายชีวิตมากกว่าจะให้กำเนิดชีวิต ดังนั้น ถึงแม้จะไ้รับรามายณะ สำนวนवादมิกิ ก็คงต้องเปลี่ยนเรื่องธาตุไฟอยู่ดี เพราะรับไม่ได้ในความรู้สึก การเปลี่ยนเอาธาตุดินมาเป็นปัจจัยในการสร้างชีวิตดูจะเหมาะสมและรับได้มากกว่า ในนิทานเมืองเหนือก็มีเรื่องเหวดคาถอนสร้างโลกว่าปั้น สิ่งมีชีวิตทั้งหลายจากดิน³

¹นางสุโขทัยมีบทบาทก้ำกึ่งระหว่างมณโฑและสีคา กล่าวว่าเป็นรูปจำลองของสีคา แต่ภายหลังมีบทบาทคล้ายมณโฑ คือ มีเรื่องลูกชายมาขอกินวานยาจากตัวนางท่านอง อินทรชิตมาขอค้ำน่านมาจากอกนางมณโฑ

²กาญจนาคพันธ์, คอคคิกขอเขียน เล่ม 3 (พระนคร : บำรุงสาส์น, 2514), หน้า 195.

³. เวาน์ เพลงเออ, ผู้รวบรวม, ค่ายปัญญาและความรัก : นิทานชาวเมืองเหนือ (พระนคร : สยามสมาคมและสมาคมสังคมศาสตร์, 2513), หน้า 10, 271, 285.

ด้วยเหตุนี้ทางดาวและอีสานจึงเลือกรับเรื่องชุนนางจากเหงื่อไคล เพราะอย่างน้อย ไคลอาจจะเป็นตัวแทนของชาตุดิน ซึ่งจะช่วยให้ผู้ฟังรับได้

หากจะมองในแง่ความเป็นจริง ชีไคลก็เป็นปัจจัยที่เหมาะสมที่ฤาษีจะนำมาสร้างชีวิต เพราะยอมเป็นไปไคที่ฤาษีที่บำเพ็ญตบะเป็นเวลานานนับพันปีโดยที่ไม่มีใครช่วยร่างกายเลย จะมีชีไคลมากมายพอจะปั้นเป็นก้อนได้ การนำบางสิ่งบางอย่าง "จากคน" มาเป็นองค์ประกอบในการสร้างชีวิต "คน" ย่อมดีกว่าเอาดินหรือสิ่งอื่นมาเสกฤาษีที่เพิ่งเลืกบำเพ็ญตบะจะมีอะไรจากตัวเองที่พอจะนำมาปั้นไค้นอกจากชีไคล นอกจากนั้นเมื่อเลืกบำเพ็ญตบะก็คงจะต้องอาบน้ำ ย่อมจะไคชีไคล โดยปกติฤาษีเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ของจากตัวฤาษีก็คงต้องถือว่าศักดิ์สิทธิ์ด้วย ดังนั้นหากจะทิ้งไคลไป ก็เท่ากับทิ้งของศักดิ์สิทธิ์ จึงนำมาปั้นเป็นคนเพื่อรักษา "ของ" ของฤาษีไว้ นอกจากนั้นชีไคลเป็นสิ่งที่จับต้องได้ ปั้นได้ ถ้าจะเอาเลือดหรือผมก็ไม่เหมาะกับความ "ปั้น" เมื่อพิจารณาครั้งนี้จึงเห็นว่าเป็นไปไคที่คนเราจะมีความคิดเรื่องการปั้นคนจากไคลของฤาษี

หรือมิฉะนั้น ความคิดเรื่องการสร้างชีวิตจากเหงื่อไคลอาจมีความสัมพันธ์กับเรื่องการทำเสน่ห์ด้วยเหตุที่เป็นพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เช่นกัน ไสยศาสตร์เป็นเรื่องของการใช้อำนาจจิตกับวัตถุบางอย่างที่เป็นสิ่งจำลองของจริง (sympathetic magic) เช่น รูปปั้นจำลองหญิงชายในพิธีฝังรูปฝังรอย หรือที่เป็นสถานการณจำลอง เช่น พิธีตัดไม้ขมนาม ปกติการทำเสน่ห์ยาแฝดก็ต้องอาศัยวัตถุที่เป็นของบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น เคนผ้าหรือธำเป็นของจากกายยิ่งดี เช่น ผม ชีไค้ม หรือเหงื่อไคล การชุนนางในรามเกียรติ์อาจไค้ความคิดมาจากเรื่องปั้นรูป ฝังรอย เพราะเป็นเรื่องการปั้นรูปคนเพื่อสร้างชีวิตเช่นกัน แต่ที่ชีไคลแทนดิน อาจเป็นเพราะต้องการของจากกายคน เพื่อสร้างคน เพื่อให้คู่สมเหตุสมผลมากขึ้นประการหนึ่ง หรือมิฉะนั้นผู้เล่าอาจสับสนไปถึงเรื่องไคล ซึ่งเป็นส่วนประกอบในกรรมวิธีทำเสน่ห์แบบอื่นมาใช้ร่วมกับพิธีฝังรูป ฝังรอยประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งอาจเป็นความงใจของผู้เล่าเองที่จะถึงกรรมวิธีทางไสยศาสตร์สองชนิด

มาดสมกัน คือจับเอาเรื่องชุกชีวิตกับการทำเล่นหฺนคข้างประสมโฆดง¹ ซึ่งใช้โคลเป็น
ปัจจัยสำคัญมาใช้ในเรื่องการสร้างชีวิต ความคิดเรื่องการสร้างชีวิตจากเหงื่อไคลจึง
เกิดขึ้น

2.2 วิธีทำให้ทศกัณฐ์โกรธ (ตอนก่อนเผาแดงกา)

วิธีการที่หนุมานทำให้ทศกัณฐ์โกรธนั้น เป็นเรื่องการทำลายข้าวของให้
เสียหายประการหนึ่งกับการหยามหน้าทศกัณฐ์ โดยการล่วงเกินคนใกล้ชิดของทศกัณฐ์รวม
ทั้งตัวทศกัณฐ์ด้วยอีกประการหนึ่ง

การทำลายทรัพย์สินเป็นวิธีก่อความวุ่นวายสถานเบา ในส่วนนพระราชนิพนธ์
มีเรื่องหนุมานเข้าหักคณไม้ในสวนทศกัณฐ์ ในส่วนอื่นสาน มีการขยายความให้ดูคึ้นคึ้น
มากขึ้นว่าหนุมานเนรมิตลึงแสนตัวเข้าหักคณไม้ในสวนทศกัณฐ์จนหมดคึ้น

ส่วนการหยามหน้าทศกัณฐ์นั้นเป็นวิธีการชั้นรุนแรง เพราะหนุมานกระทำกับ
บุคคลผู้มีความสัมพันธ์กับทศกัณฐ์และกับตัวทศกัณฐ์เอง ในส่วนน พระราชนิพนธ์
พฤติกรรมของหนุมานเป็นไปแบบนักรบ คือต่อสู้กับทหาร สหัสกุมาร และอินทรีชิต แต่
การหยามหน้าในส่วนนทางอื่นสานรุนแรงและเผ็ดร้อนกว่ามาก เพราะเป็นพฤติกรรมที่มี
ผลต่อพญาราชพณ์โดยตรง เริ่มตั้งแต่การผูกคณมมอโทกับพญาราชพณ์ทำให้ได้รับความอับอาย
เป็นอันมาก คอจากนั้นหนุมานพคทางเป็นแทนสูงเท่าพญาราชพณ์ เป็นการประกาศความ
เท่าเทียม ซึ่งบุคคลที่มีอำนาจยอมไม่ต้องการให้ผู้อื่นมาคึ้เสมอ คึ้นนั้นจึงทำให้พญาราชพณ์
รู้สึกว่ ถูกสบประมาทอย่างยิ่ง นอกจากนั้นหนุมานยังกระทำการที่หมิ่นคักคึ้ศรีพญาราชพณ์
มากกว่าที่ทำมาแล้ว คือ กระโดดคึ้นไปจับคึ้ระพญาราชพณ์ (พระลัทธิพระลาม) และเข้า
ปลุกปล่าลูกสาวพญาราชพณ์ (พระรามชาคก)

¹ดูกรรมวิธีในการทำเล่นหฺนคข้างประสมโฆดงใน ประเพณีและไสยเวทวิทยา
ในชนช่วงชนแผน ของ ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร หน้า 170-180.

เหตุที่กลวิธีที่ทำให้ทัศนคติโกรธในสำนวนอีสานมีความรุนแรงสูงกว่าในสำนวนพระราชนิพนธ์ คงจะเป็นเพราะผู้เล่าต้องการให้เรื่องสมจริง คือ ถ้าจะสร้างให้ตัวละครโกรธ ก็ต้องสร้างวิธีการที่จะนำไปสู่ความโกรธนั้นให้รุนแรงมากพอ และความโกรธจนถึงขีดสุดเช่นนี้ มีผลให้ราชนัดใจว่าจะต้องประกาศสงครามกับพระรามอย่างแน่นอน ดังนั้นเมื่อเรื่องตอนต่อไปเป็นตอนสื่อสาร จึงสมจริงที่พญาราชวงศ์จะปฏิเสธการส่งสีดาคืนในทันที และโดยเฉพาะสำนวนพระรามชาคก หนุมานก่อเรื่องในทางชู้สาวกับลูกสาวพญาราชวงศ์ อาจทำให้พญาราชวงศ์คิดว่า ในเมื่อลูกชายพระรามทำให้ลูกสาวตนต้องเสียใจตนก็จะแก้แค้น โดยการทำให้พระรามเสียใจ ซึ่งเป็นเหตุผลที่มีพื้นฐานมาจากเรื่องชู้สาวเช่นกัน วิธีการที่เปลี่ยนไปเช่นนี้ จึงเป็นความพยายามของผู้เล่าที่ต้องการแสดงเหตุผลให้เห็นจริงว่า ทำไมพญาราชวงศ์จึงไม่ยอมคืนสีดา

การที่หนุมานในสำนวนอีสานสามารถกระทำการที่ออกจกรรจ์เช่นนี้ อาจเป็นเพราะในสำนวนอีสานหนุมานเป็นลูกพระราม จะกระทำการรุนแรงเท่าใดก็ย่อมทำได้ เพราะถือสิทธิ์ว่าเป็นตัวแทนพ่อ และถึงลูกจะทำสิ่งที่ย่ำแย่ พ่อก็ต้องให้อภัย เพราะเป็นเลือดเนื้อ ผิดกับสำนวนอื่นที่หนุมานเป็นเพียงทหารพระราม ถ้าทำเกินกว่าเหตุ ก็จะถูกตำหนิว่าทำเกินคำสั่ง แต่ในสำนวนที่หนุมานเป็นลูกหนุมาน จะมีโอกาสที่จะกระทำการใด ๆ อย่างเต็มที่

อีกประการหนึ่ง การดำเนินเรื่องในนิทานรวดเร็วกว่าในละครมาก เราสามารถเล่านิทานเรื่องหนึ่งจบภายในห้านาที แต่ถ้านำไปแสดง คงใช้เวลาหลายชั่วโมง ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่นักเล่านิทานจะเล่าตอนผูกผมทกถึงกับมณโฑ แล้วออกไปตอนหนุมานพดหางหักต้นไม้ในสวน และเข้าปลุกปล้ำลูกสาวทศกัณฐ์ ต่อไปได้เรื่อย ๆ แม้จะเล่าเรื่องหนึ่งแล้วออกไปอีกเรื่องหนึ่ง คนฟังก็สามารถคิดและวาดภาพตามได้ทันที แต่ถาละครจะเล่นตอนเฆาะลงกา แต่ต้องแสดงตอนผูกผม พดหาง หรือทำลายสวนก่อน คนดูก็จะต้องเบื่อเสียก่อน ที่จะดูถึงตอนเฆาะลงกา เพราะการแสดงนั้นช้ากว่าการเล่ามากนัก การดำเนินเรื่องในนิทานที่ฉับไวกว่า จึงเปิดโอกาสให้ผู้เล่าสามารถดึงเอาเนื้อหาตอนต่าง ๆ มา

ช่วยสร้างความตื่นเต้น และความรุนแรงของเรื่องตอนที่ผู้เล่าต้องการได้ ในนิทานพระราม ส่วนอื่นส่วน จึงสามารถสร้างเรื่องให้ตกตะลึงเป็นเคียดเป็นแค้น และอาฆาตพระราม ได้มากกว่าในส่วนที่เป็นวรรณคดีการแสดง

2.3 วิธีดับไฟที่ทางหนุมาน

เรื่องการดับไฟที่ทางหนุมานคงเป็นตอนคล้ายอารมณ์หลังจากโคลงแม่กษัตริย์ของ ตอนเฆาะลงกา เพราะตอนเฆาะลงกามีเหตุการณ์ที่สร้างสมความตื่นเต้นมาตลอด และถึงจุด โคลงแม่กษัตริย์ตอนไฟไหม้ลงกาทั้งเมือง อันที่จริงเรื่องการดับไฟที่ทางหนุมานไม่ใช่เรื่องสำคัญ และไม่ น่าจะคงอยู่ในส่วนต่าง ๆ แต่ปรากฏว่าทุกส่วนยังคงรักษาภาพหนุมานกระโดดโลดเต้น มีไฟลุกติดอยู่ที่หาง แล้วเหียววิ่งไปหาฤาษีบ้าง พระรามบ้าง หรือกระโดดลง สมุทรว้าง เพื่อจะดับไฟ อาจจะเป็นเพราะเรื่องนี้ทำให้คนดูสนุกสนาน และหัวเราะออก อันเป็นการทำให้อารมณ์ที่ตึงเครียดในช่วงเฆาะลงกาดลายลง เพราะเมื่อมีเรื่องที่ทำให้ อารมณ์ตึงเครียดก็ต้องมีตอนคล้ายอารมณ์ เรื่องดับไฟที่ทางหนุมานจึงยังคงอยู่

ตามปกติไฟนั้นล้างด้วยน้ำ แต่อย่างไรก็ตามวิธีการดับไฟก็มีต่าง ๆ กัน ออกไป ส่วนนวนวาลมิกิ และส่วนนวนพระราชนิพนธ์ พระนารทฤๅษี แนะนำให้ใช้น้ำลาย ส่วน พระลัก-พระราม ยังคงเรื่องน้ำลาย แต่เปลี่ยนตัวบุคคลผู้แนะนำเป็นพระราม อาจเป็น เพราะในส่วนนี้พระรามเป็นพ่อหนุมาน เมื่อถูกเคียดกร้อน จึงไปขอความช่วยเหลือจาก พ่อ ส่วน พระรามชาดก ก็มีเรื่องน้ำเช่นกัน แต่แปรจากเรื่องน้ำลายเป็นน้ำในเมืองลงกา พระรามบอกหนุมานว่าไฟเมืองใดไหม้ก็ให้ใช้น้ำในเมืองนั้นดับ ซึ่งอาจเป็นความเชื่อ พื้นบ้านเช่นนั้นด้วย หนุมานจึงทะยานไปขอน้ำจากสีดาดับไฟ ส่วน ส่วนนวนทรมาน เป็น ส่วนที่หนุมานเป็นตัวเด่น และเป็นตัวเอกของเรื่อง จึงไม่มีเรื่องหนุมานขอความช่วยเหลือจากใคร แต่เป็นเรื่องหนุมานกระโดดลงมหาสมุทรไฟที่หางก็ดับ หรือจะเป็นเพราะ ผู้เล่าก็จำไม่ได้แน่ที่ใคร เป็นผู้แนะนำเรื่องดับไฟ จึงให้หนุมานหาวิธีการเอง ส่วนการ เปลี่ยนเรื่องน้ำลาย เป็นน้ำในมหาสมุทรนั้นอาจเป็นเพราะผู้เล่าคิดในแง่ความเป็นจริง ว่า ให้หนุมานกระโดดลงมหาสมุทร ไฟที่หางคงต้องดับอย่างแน่นอน หรือมิฉะนั้นก็คง

จำไค่ต่างเลือนว่าในส่วนวนโค ส่วนวนหนึ่ง¹ มีเรื่องหนุมานกระโจนมหาสมุทร จึงเล่าไปตามที่จำไค่

2.4 วิธีข้ามลงกา

เรื่องการถมมหาสมุทร เพื่อสร้างถนนเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในความเป็นจริง แต่ยอมเกิดขึ้นได้ในโลกแห่งจินตนาการของมนุษย์ ดังนั้นจึงมีเรื่องการข้ามมหาสมุทรปรากฏอยู่ทั้งในคัมภีร์ไบเบิล² ทางโลกตะวันตกและคัมภีร์รามายณะทางโลกตะวันออก อนุภาคใดที่เป็นเรื่องของจินตนาการเช่นนี้ ย่อมมีรายละเอียดต่างกันไป

ด้วยเหตุที่การถมมหาสมุทร เป็นสิ่งที่เกินความสามารถมนุษย์ วิธีการสร้างทางจึงต้องอาศัยอำนาจของพระเจ้า หรือมีณะนั้น ก็ต้องมีตัวละครที่มีพลังและอำนาจพิเศษ วิธีการข้ามไปลงกาในส่วนวนต่าง ๆ จึงต่างกันออกไปเพื่อแสดงให้เห็นความมหัศจรรย์ในการถมมหาสมุทร จึงมีเรื่องขอร้องให้พระสมุทรช่วยแหวกทางใ้หว่าง (รามายณะวาลมีกี) พระอินทร์ปลอมเป็นลิงมาอำนวยความสะดวกสร้างทางใ้หว่าง (จีน)³ ที่เป็นเรื่องพลังพิเศษของตัวละคร ก็มีเรื่องหนุมานหอบภูเขามาถมสมุทร (รามเกียรติ์) ที่ว่าหนุมานอมภูเขาลาย

¹ ส่วนวนวาลมีกี หนุมานกระโคกลงมหาสมุทรเพื่อคัมไฟที่ทาง ส่วนส่วนวนพระราชนิพนธ์ มีเรื่องกระโจนลงมหาสมุทรด้วย แต่กระนั้นไฟก็ยังไม่คัม จึงมีเรื่องหนุมานไปขอให้พระนารทฤๅษีช่วย ดังนั้น หรมาน อาจไค่เรื่องน้ำในมหาสมุทรจากส่วนวนวาลมีกี แต่ถาไค่จากทางส่วนวนพระราชนิพนธ์ ก็ต้องถือเป็นความสับสนที่จำไค่ไค่ทั้งหมด จึงมีแต่ตอนกระโจนลงสมุทร แต่ไม่ออกไปเรื่องคัมไฟด้วยน้ำลาย

² ตอนโมเสสพาชาวิวข้ามทะเลแดง พระยะโฮวาเป็คมหาสมุทรเป็นทางเดินใ้ชาวิวข้ามมหาสมุทรหนึ่ทหารอียิปต์.

³ V. Raghavan, The Ramayana in Greater India (Surat : South Gujarat University, 1073), p.28.

หมื่นลูก เท่ากับภูเขา 60 ลูก ทางทวีตภูเขา และเอาหินผูกตามชนทุกเส้นก็มี (พระลัก-
พระลาม) มีเรื่องลึกลับที่ได้รับพรจากพระพรหมว่า เมื่อทิ้งโลหะหรือของหนักลงไปในน้ำ
ของนั้นจะลอย ลึกลับทั้งหินโลหะและหินมาทิ้งสมุทรเพื่อสร้างสะพาน (โศกาน)¹ นอกจาก
นั้นมีเรื่องลึกลับ หะเหาะไปฝั่งลงกาพร้อมกับสะพานหว่าย (ฟิลิปินส์)² ในพระหมจักร
ก็มีเรื่องคล้าย ๆ กันว่า หรมานหะเหาะเอาเครื่องหว่ายไปผูกกับต้นไม้บนเกาะ แล้วสร้าง
สะพานตามแนวหว่ายอีกทีหนึ่ง

2.5 วิธีปลอมตัวเข้าไปสืบหาพระรามในเมืองไมยราพ

อนุภาคที่เกี่ยวกับการปลอมตัวมักมีรายละเอียดต่างกันไปในส่วนต่าง ๆ
เพราะเรื่องของการปลอมตัว กำบังกาย หรือการปลุกเสก เป็นกลวิธีทางไสยศาสตร์ ซึ่ง
ขึ้นอยู่กับจินตนาการของคนรวมกับการใช้คาถาอาคม เพื่อจะบังคับให้สัตว์กลายเป็นคน
หรือคนกลายเป็นสัตว์ชนิดใดก็ได้ไปตามความต้องการ ดังนั้นในอนุภาคที่เกี่ยวกับการใช้
ไสยศาสตร์เพื่อจุดมุ่งหมายบางประการ เช่น ตอนหนุมานเข้าไปตามหาพระราม ในคราว
ที่ถูกลักพา ในส่วนพระราชนิพนธ์ หนุมานปลอมเป็นไยบัวเกาะทิศสไบนางพิรากวนเข้าไป
ไป แต่ในส่วนท้องถิ่น หนุมานปลอมเป็นแมลงวันบ้าง แมลงวันหัวเขียวบ้าง หรือแมลงหัว
แล้วแต่จินตนาการของผู้เล่าจะเห็นว่าปลอมเป็นสิ่งใดจึงจะเหมาะสม

เรื่องปลอมเป็นไยบัวก็เหมาะสมสำหรับเรื่องราวในส่วนพระราชนิพนธ์
เพราะในส่วนกลุ่มนี้ นางพิรากวนต้องผ่านนายตรวจด่าน นางบอกหนุมานว่า ถึงแม้จะ
ปลอมเป็นแมลงวัน นายด่านก็ต้องทราบการปลอมเป็นไยบัวจึงแนบเนียนกว่า เพราะ
สังเกตเห็นได้ยากกว่าเป็นแมลงวัน

¹Ibid, p.21.

²Ibid, p.137.

ส่วนเรื่องการปลอมเป็นแมลงวันก็เหมาะสมสำหรับเรื่องราวในส่วนนี้
เพราะในส่วนพระราชนิพนธ์ ไม่มีเรื่องนายตรวจ แต่หนุมานก็ต้องปลอมตัวไม่ให้
ทหารไมยราพเห็น การปลอมเป็นแมลงวันจะทำให้สามารถบินซอกแซกไปตามหาพระราม
ได้สะดวก การปลอมเป็นสัตว์ปีกชนิดเล็ก เช่น แมลงวัน แมลงหวี่ จึงเหมาะสมในตอนนี้

นอกจากนั้น ถ้าจะตรวจสอบเฉพาะเรื่องแมลงวัน จะพบว่าในส่วนนี้
โดยเฉพาะพระรามชาคก นิยมการปลอมเป็นแมลงวันมาก ตอนราพณ์รังควานพระรามเพื่อ
จะแย่งสีดา ราพณ์ก็ปลอมเป็นฝูงแมลงวันตอมค้ำม้ามณีกาบ ต่อมาตอนชิงหาแลบลิ้นเป็น
สะพาน หนุมานก็ปลอมเป็นแมลงวันบินข้ามสมุทรไปคุนสะพานทางฝั่งลงกา เมื่อผู้เล่า
ชอบเรื่องการปลอมเป็นแมลงวัน ตอนหนุมานตามหาพระรามจึงให้เป็นเรื่องปลอมเป็น
แมลงวัน ในนิทานลานนาและนิทานอีสานเรื่องอื่น ๆ ก็แสดงให้เห็นความนิยมในการปลอม
เป็นแมลงวัน เรื่องท้าวสีหนัด ของทางอีสานและลานนาตอนท้าวสีหนัดขี่ตัวมโนห์รา
พระอินทร์ก็ปลอมเป็นแมลงวันไปเกาะมโนราห์ให้ท้าวสีหนัดเห็น ในนิทานไทยใหญ่ เรื่อง
"เสียดายเสียดอน"¹ ก็มีเรื่องเสียดไปขอร้องให้แมลงวันตักสินคหิ์ในนิทานจีน"
เรื่องนายน้อยคำพระ"² มีเรื่องคนแอบกินข้าวหอของพระ แล้วเอาแมลงวันใส่ไว้แทน
ประหนึ่งว่าแมลงวันแอบกินอาหาร เป็นต้น

2.6 วิธีที่มณโฑช่วยชีวิตอินทรชิต

การช่วยชีวิตด้วยวิธีการทางไสยศาสตร์เป็นความพยายามที่จะใช้อำนาจ
เหนือธรรมชาติเพื่อหยุดยั้งความตาย ซึ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไสยศาสตร์เป็นเรื่อง
ของการสร้างเหตุเพื่อผลบางอย่าง ตัวเหตุหรือองค์ประกอบที่จะเป็นวัตถุประสงค์รับอำนาจ

¹เจ้าน้ เพลงเออ, ผู้รวบรวม, ควยปัญญาและความรัก : นิทานชาวเมืองเหนือ,
หน้า 171.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

จิตและคาถาอาคม อาจเปลี่ยนแปลงได้แล้วแต่ผู้กระทำจะเลือก ทรามเท่าที่ผู้กระทำเห็น
ว่าสามารถนำไปสู่ผลที่ต้องการได้ ในสำนวนพระราชนิพนธ์ มนต์จึงให้อินทร์ชิตคัม
"น่านมทิพย์" จากทรวงอกของนาง แต่ในพระรามชาดก นางสุทโธให้ลูกชายคัม
"น้าวานทิพย์" ในตัวนาง

รายละเอียดที่เปลี่ยนไปเป็นเรื่องน้าวานหรือสมุนไพรร คงเป็นการเปลี่ยนเพื่อ
ให้เข้ากับความรู้สึกของผู้ฟังที่โดยปกติใช้สมุนไพรรักษาโรค ดังนั้น จึงเป็นเรื่องของการ
เอาความจริงเป็นพื้น แล้วจินตนาการให้พิสดารออกไปว่า น้าวานนั้นอยู่ในตัวคน หากมี
ผู้ได้รับบาดเจ็บ ก็มาดูดกินน้าวานยาจากเนื้อหนังของคน ไม่ต้องไปหาสมุนไพรรจากในป่า
โดยมีข้อกำหนดเฉพาะว่า จะต้องเป็นบุตรของบุคคลนั้นเท่านั้นที่ดูดกินแล้วจะหาย และยัง
กำหนดด้วยว่าลูกคนใดจะต้องไปเลียน้ำตาแม่ข้างขวา คนที่สองเลียข้างซ้าย หรือคนที่
สามต้องเลียหูขวา¹ ซึ่งต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของกรรมวิธีทางไสยศาสตร์

เรื่องนางที่มีเนื้อหนังเป็นสมุนไพรร อาจเป็นการปรุงแต่งจากอนุภาคเรื่องการ
ชุบชีวิต โดยใช้วานยาเมื่อตรวจสอบนิทานเมืองเหนือ พบว่าเมื่อตัวละครในนิทานตาย
ถ้ามีชุบชีวิตโดยใช้ยาทิพย์บ้าง น้ำทิพย์ สำหรับชุบชีวิตบ้าง² น้ำจากน้ำเต้าทิพย์บ้าง³
หรือน้าวานบ้าง ในนิทานอีสานเรื่องท้าวปาจิตต์ กับนางอรพิมพิทมีเรื่องคนไม้ที่ใช้ชุบ
ชีวิตคน ดังนั้นเรื่องนางสุทโธ ถ้าไม่ใช้การได้ความคิดเรื่องนางที่มีเนื้อหนังเป็นสมุนไพรร
มาจากที่อื่น⁴ ก็คงเป็นเรื่องการใช้จินตนาการปรุงแต่ง เรื่องฤาษีใช้น้าวานชุบชีวิต ให้

¹ พระรามชาดก, หน้า 43.

² เวาน์ เพลงเออ, ควยปัญญาและความรัก, หน้า 25.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁴ ยังคนไม่พบว่ามีที่ใด.

เป็นบุคคลที่มีน้ำวามสำเร็จอยู่ในตัว สามารถรักษาบุคคลผู้เป็นเลือกเนื้อของตนได้ทันที

น่าสังเกตว่า ทั้งนางมณฑิโท และนางสุคโท มีกำเนิดที่ผิดธรรมชาติเช่นกัน คือ เกิดจากการผสมของฤๅษี ในเมื่อนางมีกำเนิดพิเศษ ก็เหมาะสมที่นางจะมีลักษณะพิเศษบางอย่าง อยู่ในตัว และลักษณะพิเศษที่ถูกกำหนดมาพร้อมกับการเกิดของนาง เป็นการปูพื้น เพื่อจะนำไปใช้ในเรื่องตอนรักษาลูกชาย คือ อินทรชิต ในภายหลัง แต่ถ้าวจะเปรียบเทียบแล้ว เรื่องของนางสุคโท มีความพิสดารกว่านางมณฑิโทมาก เห็นจะต้องถือว่า เมื่อเรื่องแพร่กระจายไปอาจได้รับการเพิ่มเติมเสริมต่อ ผู้เล่าอาจใช้จินตนาการสร้างเรื่องให้พิสดารยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อให้เรื่องแปลก และน่าสนใจที่สุดเท่าที่จะทำได้ นางสุคโทจึงมีลักษณะพิเศษที่มนุษย์ธรรมดาไม่มี นอกจากนางจะมีเนื้อหนังเป็นสมุนไพรมานแล้ว นางยังสามารถตั้งครรภ์ได้ เคื่องละหน ครั้งนั้นในเวลา 9 เดือน นางจึงมีบุตร 9 คน

2.7 วิธีที่ทำให้ทราบว่าเป็นพ่อลูกกัน

เมื่อสร้างปมของเรื่องโดยการเนรเทศสิดาออกจากเมือง ก็ต้องมีการคลายปมโดยการรับสิดาและพระกุมารกลับเมือง ด้วยเหตุที่พระรามไม่ทราบว่าพระมงกุฎพระลบเป็นลูก จึงต้องมีเรื่องตอนพระรามพบพระมงกุฎพระลบ และวิธีการที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายทราบว่า เป็นพ่อลูกกัน

วิธีที่ใช้ออกว่าพระรามและพระกุมารเป็นพ่อลูกกันมักเป็นเรื่องความพิสดารในการแปลงศร ในสำนวนพระราชนิพนธ์ พระรามแปลงศรเป็นขนม พระกุมารแปลงกลับมาเป็นข้าวตอกคอกไม้ ในนิทานพื้นบ้านเรื่องอื่น มีวิธีการคล้ายกัน คือ บิดาแปลงศรเป็นอาหาร บุตรแปลงศรเป็นพวงมาลัย¹ สำนวนพระรามชาคก ทั้งสองฝ่ายต่างแปลงศร แต่

¹ เรื่องพินีสวรรค์ และไชยเชษฐ

ดู เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ "บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515).

ลูกศรย้อนกลับเข้าแล่งศร จึงไม่ทำอันตรายแก่กัน นิทานเรื่องสุวรรณหงส์ ก็มีเรื่องเกี่ยวกับแล่งศรว่า สุวรรณหงส์แล่งศรจะฆ่าพระไชยสุวิน แต่ลูกศรไม่ยอมออกจากแล่ง ส่วน หรมาน ยังคงเล่าเรื่องลูกศร แต่เปลี่ยนไปเป็นเรื่องพระบุตรตั้งอธิษฐานว่าถ้าพระรามเป็นพ่อ ขอให้ศรกลายเป็นหว่านไปมัดพระราม ดังนั้นในสำนวนส่วนใหญ่ อนุภาคการแล่งศรยังคงอยู่ แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดกับศรนั้นต่างกันไปตามจินตนาการของผู้เล่า แต่สำนวน พระลัก-พระลาม ไม่มีเรื่องศร กลับเป็นเรื่องพระกุมารเล่าความจริงทั้งหมดให้พระรามฟัง ซึ่งก็เป็นรายละเอียดที่สามารถนำไปสู่ผลอันเดียวกัน คือ ให้พระรามรับทราบ ว่าผู้ใดเป็นลูก

3. การเปลี่ยนบทบาทตัวละคร

การเปลี่ยนบทบาทตัวละคร เป็นอีกกรณีหนึ่งที่ทำให้เนื้อหาในรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ ไม่ตรงกัน ในบางสำนวน ตัวละครหนึ่งเป็นผู้กระทำพฤติกรรมอย่างหนึ่ง แต่ในสำนวนอื่น พฤติกรรมอันเดียวกันนั้นอาจกระทำโดยตัวละครตัวอื่น

จากข้อมูลในตารางพบว่า การเปลี่ยนพฤติกรรมตัวละครอาจเกิดขึ้นในกรณีดังนี้

3.1 การสลับบทบาทตัวละคร หมายถึง กรณีที่ตัวละคร 2 ตัวแลกเปลี่ยนพฤติกรรมทั้งหมดให้แก่กันและกัน เช่น

1. พาลี-สุครีพ

บทบาทของพาลีและสุครีพในสำนวนอีสานสลับกัน พาลีแสดงบทบาทของสุครีพ และสุครีพก็แสดงบทบาทของพาลี ดังนั้นตอนที่สู้กับพาลี จึงกลายเป็นที่สู้กับสุครีพ และตอนพระรามฆ่าพาลีก็กลายเป็นพระรามฆ่าสุครีพ

การสลับบทบาทกันนี้ เข้าใจว่าคงเป็นเพราะคนคงจำลักษณะพฤติกรรมได้ แต่จำชื่อเจ้าของพฤติกรรมไม่ได้ ทั้งพาลีและสุครีพเป็นลิงพี่น้องกัน บางสำนวนว่าเป็นพี่น้องฝาแฝด จึงอาจจะสับสนว่าตัวใดเป็นที่ตัวใดเป็นน้อง จึงเป็นไปได้ที่บางท้องถิ่นถือว่าสุครีพเป็นที่ จึงให้เป็นผู้ครองเมืองและเป็นผู้ต่อสู้กับทรี พาลีจึงต้องรับบทบาทเป็นผู้

บิดปากดำ และเป็นผู้ถูกข่มได้ การสลับบทบาทระหว่างพาลีและสุครีพที่มีปรากฏในสำนวนอื่นเช่นกัน คือ สำนวนโชตาน

บางครั้งการสลับบทบาทตัวละครก็เกิดขึ้นในกรณีที่ตัวละครแลกเปลี่ยนพฤติกรรมบางพฤติกรรมกัน เช่น

2. ทศกัณฐ์-พาลี ตอนไถ่นางมณโฑ

ในสำนวนพระราชนิพนธ์และสำนวนภาคใต้ฉบับบ้านควนเกย มีการสลับบทบาทระหว่างทศกัณฐ์และพาลีตอนไถ่มณโฑ ในสำนวนพระราชนิพนธ์ ทศกัณฐ์เป็นเจ้าของมณโฑ แต่ถูกพาลีแย่งนางไป แต่ในสำนวนบ้านควนเกย พาลีเป็นเจ้าของมณโฑ เพราะพระฤาษียกให้ แต่วันที่พาลีจะพานางกลับเมือง ทศกัณฐ์ได้ปลอมเป็นพาลีเข้าหานางมณโฑ จึงกลายเป็นทศกัณฐ์แย่งมณโฑ สลับกับในสำนวนพระราชนิพนธ์

เข้าใจว่า เมื่อเรื่องแพร่กระจายไป เกิดมีการสับสนว่าใครแย่งใคร ผู้เล่าอาจจำได้แต่ว่าเรื่องนี้ ทศกัณฐ์และพาลีมีบทบาทขัดแย้งกัน แต่จำไม่ได้ว่าใครเป็นเจ้าของมณโฑอย่างถูกต้อง จึงเกิดกรณีการสลับบทบาทของพาลีกับทศกัณฐ์

3.2 การเปลี่ยนบทบาทตัวละคร หมายถึง กรณีที่ตัวละครตัวอื่น ซึ่งอาจเป็นตัวละครในเรื่องหรือเป็นตัวละครที่เป็นที่นิยมในวรรณคดีท้องถิ่น เข้ามาแสดงบทบาทแทนตัวละครในเรื่องเดิม

1. บิดาพาลีและสุครีพ (พระอินทร์-พระอาทิตย์)

ในสำนวนอีสาน พาลีและสุครีพเป็นลูกพระอาทิตย์ จึงต่างไปจากสำนวนพระราชนิพนธ์ที่พาลีเป็นลูกพระอินทร์ และสุครีพเป็นลูกพระอาทิตย์

เหตุที่มีการโอนบทบาทพระอินทร์ให้เป็นของพระอาทิตย์ อาจจะเป็นเรื่อง การป้องกันมิให้พระอินทร์เสื่อมเสีย ในวรรณคดีอีสาน มักแตงนิทานตามรูปแบบของนิทานชาดกเป็นส่วนใหญ่ และมีพระอินทร์เป็นเทวดาคูช่วยเหลือตัวเอกและผู้กระทำความดี ในกรณีนี้ หากจะยังคงเนื้อหาตามรามายณะ ก็จะต้องมีเรื่องพระอินทร์เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ซึ่งขัดกับความรู้สึกที่คุ้นเคยว่าพระอินทร์เป็นเทพที่ดี ดังนั้นเมื่อเรื่องพระรามตกเข้า

มาในคืนแค้นพุทธศาสนาแบบนี้ บทบาทของพระอินทร์จึงต้องถูกเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความเชื่อของคนในท้องถิ่น โดยเป็นผู้คอยช่วยเหลือพระเอกนางเอก ส่วนเรื่องพระอินทร์เป็นชู้กับนางโค (กาลอัจนา) จึงถูกตัดทิ้งไป ทั้งพาลีและสุครีพจึงมีบิดาคณเดียวกัน คือ พระอาทิตย์

นอกจากนั้น อาจเป็นการรวมเรื่องนางไคมีผู้ 2 ครั้งให้เหลือเพียงครั้งเดียว เพื่อช่วยให้การดำเนินเรื่องกระชับขึ้นอีกประการหนึ่ง เพราะถ้าคงไว้ทั้งเรื่องพระอินทร์ และพระอาทิตย์ก็จะต้องดำเนินเรื่องซ้ำกัน เพราะจะต้องกล่าวถึงตั้งแต่ตอนที่เทพเห็นนางแล้วเกิดประศิกพิศ และกล่าวถึงขั้นตอนในการที่จะเข้าหานางจนถึงตอนนางคลอดลูกเหมือน ๆ กันทั้งคราวพระอินทร์และพระอาทิตย์ ซึ่งจะให้เรื่องเป็นเยื่อเกินไป จึงรวมให้เหลือคราวเดียว แล้วให้เป็นเรื่องของกาไรให้กำเนิดออกมาเป็นฝาแฝด

น่าสังเกตว่าเรื่องลูกแฝดเป็นที่นิยมในนิทานพื้นบ้านอีสาน เช่น เรื่อง ท้าวสม บัวฮอง บัวเฮียว ท้าวทั้ง 3 ก็เป็นแฝดกัน เรื่อง นางนมหอม นางนมหอม กับนางลูน ก็เป็นลูกแฝด ในจำปาสักนั้น ตัวละครทั้งสี่ก็เป็นฝาแฝดกันใน พระรามชาค ก็มีลูกแฝดหลายคู่ คือ พระลักษมณ์พระราม ท้าวชาคะพญาและกัณหาพญา (ลูกนางกตตะราชกับพาลี) ท้าววิรุภักษ์และท้าวภูเวงก็เป็นลูกแฝดของพญาไอศวรร ท้าวคนธรรพ์และท้าวกุมภกัณฑ์เป็นลูกแฝดของท้าวชครุ และท้าวนาคกับท้าวยักษ์เป็นลูกแฝดของท้าววิรุทหก เมื่อลักษณะที่เป็นแฝดเป็นลักษณะที่พิเศษ น่าจดจำ และน่าสนใจ จึงเป็นไปได้ที่พาลีและสุครีพถูกแปลงให้เป็นลูกแฝดไปค้าย จึงให้มีบิดาคณเดียวกัน คือ พระอาทิตย์

2. องคต-หนุมานพคหาง

สำนวน พระลัก-พระลาม และ ทรมาน ไม่มีตัวองคต แต่ยังคงมีเรื่องการพคหาง จึงมีการเปลี่ยนเรื่องพคหางให้เป็นพฤติกรรมของหนุมาน

ในสำนวนพระราชนิพนธ์ องคตพคหางตอนเป็นทูตไปเจรจาขอสี่กาคีน (ตอนองคตสี่อสาร) แต่ใน พระลัก-พระลาม หนุมานพคหางตอนบุกรุกวงษ์ราชคี่ (ตอนเฝ้าลงกา) ใน ทรมาน มีการพคหาง 2 ครั้ง คือ : ตอนราชคี่

เนรมิตตัวให้สูงเท่าเขาคุณชทรหรมานจึงพุดทางขึ้นสูงเท่าราพณ์เพื่อให้พระราม
นั่งบนมาออกไปแฉวงกรราพณ์ และอีกตอนหนึ่ง คือ ในวันที่ราพณ์จะตาย หรมานก็พุดทาง
ขึ้นสูงแยกพระรามออกไปสนามรบอีกในพระรามชาดก มีเรื่องหนุมานและขวัญเท่าฟ้า
พุดทางตอนแฉวงกาตอนหนึ่ง และมีเรื่ององคตพุดทางตอนราพณ์เนรมิตตัวสูงเท่า
เขาคุณชทรอีกตอนหนึ่ง

จากเรื่องพุดทางที่ปรากฏในรามเกียรติ์ 3 ส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่า
อนุภาคเรื่องพุดทางเป็นที่นิยมมาก เพราะไม่เพียงแต่จะยังคงรับเรื่องการพุดทางไว้ แต่
ยังเพิ่มให้มีการพุดทางถึง 2 ตอนในเรื่อง อนุภาคการพุดทางเป็นเรื่องแปลก เพราะ
แฝงความอัศจรรย์ที่ถึงมีทางยาวขนาดชดเป็นมัดสังข์สูงระคัมพระอาทิตย์ ผู้เล่าอาจเห็นว่า
พฤติกรรมที่ดูยิ่งใหญ่และน่าสนใจเช่นนี้ไม่ควรเป็นขององคต ซึ่งเป็นตัวละครเล็ก ๆ แต่
เหมาะจะเป็นเรื่องของหนุมานมากกว่า จึงเปลี่ยนเรื่องพุดทางให้เป็นของหนุมาน การ
เปลี่ยนครั้งนี้จึงน่าจะเป็นความจงใจของนักเล่านิทานในแถบอีสานและลานนา เพราะพร้อม
ใจที่จะให้เป็นหนุมานพุดทางตรงกันทุกส่วน ส่วนตอนองคตพุดทางในพระรามชาดก อาจ
ถือเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า นักเล่านิทานทราบเรื่ององคตพุดทาง ในส่วนนี้จึงคง
ไว้ทั้งเรื่ององคตตามที่รับมาและมีทั้งเรื่องหนุมานพุดทางตามที่นิยมกันด้วย

3. เจ้าของโมกชศักดิ์-ผู้ถูกหอกโมกชศักดิ์

เจ้าของหอกโมกชศักดิ์ในส่วนนพระราชนิพนธ์ คือ กุมภกรรณ แต่ใน
รามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นไทยไม่มีตัวกุมภกรรณ แต่แม้กระนั้นเรื่องราวตอนโมกชศักดิ์ยัง
ปรากฏอยู่ในส่วนท้องถิ่น แต่พฤติกรรมของกุมภกรรณ ในเรื่องพุ่งหอกโมกชศักดิ์ ถูก
เปลี่ยนให้เป็นพฤติกรรมของราพณาสวร (พระรามชาดก) และอินทชิต (หรมาน)
และที่แปรออกไปมาก คือ ในพระลัก-พระลาม โมกชศักดิ์กลายเป็นชื่อยักษ์คนหนึ่ง ซึ่ง
เป็นเพื่อนของราพณาสวร ทั้งนี้คงเป็นเพราะความสับสนในเรื่องชื่อ เพราะเมื่อกาล
เวลายาวไป ชื่อ "กุมภกรรณ" ก็คงถูกหลงลืมไป เมื่อเล่าถึงตอนนี้ ผู้เล่าก็ไม่แน่ใจ
ว่าตัวละครตัวใดเป็นผู้พุ่งหอก ประกอบกับคงจะพอจำได้ว่า ตอนที่มีการกล่าวถึงการ

พุงหอก และการสรรหาตัวยาจากยอดเขาต่าง ๆ มารักษาพิษหอกนั้นมีชื่อ "โมกษศักดิ์" อยู่ด้วย จึงดึงเอาชื่อหอกไปเป็นชื่อยักษ์ผู้ใช้หอกโมกษศักดิ์

ส่วนผู้ครองหอกโมกษศักดิ์นั้นบางส่วนว่าเป็นพระราม บางส่วนว่า พระลักษมณ์ ในพระรามชาดก อาจจะจงใจแสดงความขัดแย้งระหว่างพระเอกและตัวโกง ราวณาสวรรจึงเป็นผู้แฉงศร และพระรามเป็นผู้ครองศร (ส่วนนี้ เป็นศรโมกษศักดิ์ไม่ใช่หอก) ส่วนนรمان หอกโมกษศักดิ์ขององค์พระลักษมณ์เช่นเดียวกับในรามเกียรติ์ ทั้งนี้อาจเป็น เพราะอิทธิตผู้พุงหอกโมกษศักดิ์ในส่วนนี้เป็นน้องราพณ์ เช่นเดียวกับกุมภกรรณเป็นน้อง พศกัณฐ์ ผู้ครองศรจึงเป็นน้องพระราม เพื่อความเท่าเทียมกันทั้งสองฝ่าย

4. ผู้ถูกทศกัณฐ์ขี้ไล

ผู้ถูกทศกัณฐ์ขี้ไลในส่วนพระลักษมณ์-พระราม มีไชพิเภก แดกกลาย เป็นเชษฐกุมารโอรสของราพณ์ ส่วนในพระรามชาดก ราพณ์ขี้ไลทั้งโอรสและอนุชา คือ ท้าวเชษฐกุมาร ท้าวอินทธี และท้าวพิभी ส่วนพระลักษมณ์-พระราม ไม่มีตัวพิเภก และอิทธิต กล่าวถึงแต่โอรสของราพณ์ เมื่อเรื่องบังคับให้ต้องมีตัวละครทางฝ่ายราพณ์ คอยบอกความลับของราพณ์ให้ฝ่ายพระราม ส่วนนี้จึงออกมาเป็น เรื่องการไลโอรสแทน ที่จะเป็นอนุชา ส่วนพระรามชาดก ราพณ์มีน้อง 2 คน ชื่อ ท้าวพิभीผู้เป็นโอรสหลวง และ ท้าวอินทธี ผู้เล่าเรื่องพระรามชาดกคงจะรับทั้งเรื่องการขี้ไลพิเภกเช่นที่ปรากฏใน ส่วนอื่นทั่ว ๆ ไป และเรื่องการขี้ไลเชษฐกุมารจากพระลักษมณ์-พระราม ในส่วนนี้ จึงกลายเป็นเรื่องขี้ไลทั้งโอรสและอนุชา และเป็นการขี้ไลสามคนมีไชพิเภกคนเดียว

5. ไมยราพ, สุพรรณมัจฉา-นาค

รามเกียรติ์ส่วนทองถิ่นของไทยไม่มีตัวไมยราพ เข้าใจว่า เมื่อ เรื่องไมยราพตกเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ผู้เล่าคงรับไว้แต่พฤติกรรมของไมยราพในการ ลักพระรามลงไปบาดาล แล้วเปลี่ยนตัวบุคคลผู้กระทำ โดยเอาพญานาค ซึ่งเป็นตัวละคร ที่ชาวอีสานรู้จักคุ้นเคย เพราะมีปรากฏบ่อย ๆ ในพงศาวดารและนิทานพื้นบ้าน เข้ามา แสดงบทบาทแทนไมยราพ

เหตุผลที่เปลี่ยนพญานาคเข้ามาแทนไมยราพ คงเป็นเพราะเรื่องยักษ์
ครองบาดาลนั้นขัดกับความเชื่อของคนในแถบนี้ เพราะเชื่อกันว่าพญานาคเท่านั้นที่เป็นเจ้า
กรุงบาดาล ไมยราพผู้เป็นยักษ์จึงถูกเปลี่ยนเป็นพญานาคให้สอดคล้องกับความเชื่อท้องถิ่น

ส่วนที่สุพรรณมัจฉาถูกเปลี่ยนเป็นธิดาพญานาค คงเป็นเพราะ บทบาท
ของตัวละครที่ขอมขึ้นมาเล่นน้ำแล้วไต่สมสู่กับสัตว์ประเภทอื่นหรือมนุษย์นั้นตรงกับบทบาท
ของนางนาค เช่น ที่มีปรากฏในพงศาวดารและนิทานพื้นบ้าน หากเล่าผิดไปจากสิ่งที่ผู้ฟัง
เคยทราบมา ก็คงจะถูกท้วงว่าตัวละครตัวนั้นไม่ใช่นางปลา ควรจะเป็นนางนาค ดังนั้นใน
วรรณคดีแถบนี้จะไม่มิตัวละครที่เป็นนางปลา (ยกเว้น เรื่องปลาบู่ทอง ของทางลานนา)

โดยปกติ เรื่องนาคมักเข้ามาแทรกอยู่ในวรรณกรรมพื้นบ้านอย่าง
แพร่หลาย บทบาทของพญานาคที่ปรากฏในพงศาวดาร คือ เนมิกเมืองให้กษัตริย์
ประการหนึ่ง¹ และจัดการแต่งงานให้ลูกสาวอีกประการหนึ่ง² ส่วนบทบาทของธิดา
พญานาคที่ปรากฏในพงศาวดาร มักเป็นเรื่องของนางนาคขึ้นมาเล่นน้ำ แล้วไต่อยู่กับมนุษย์³

¹ตำนานสิงหนวัติ - พระยานาคราชแปลงกายเป็นพราหมณ์มายอกให้พระเจ้า
สิงหนวัติ สร้างเมืองในบริเวณที่สิงหนวัติหยุดพักไพร่พล ตกกลางคืนพระยานาคราช ก็
ซุกควักพื้นดินเป็นคูรอบบริเวณที่จะสร้างเมือง เมื่อนั้นจึงได้ชื่อว่า นาคพันธุสิงหนวัตินคร
หรือ โยนกนถนพญานาค

พงศาวดารเขมร - พระยานาค เชมมิตนครธมให้พระประทุมสุริยวงศ์

²พงศาวดารเขมร - พระยานาคจัดการแต่งงานพร้อมทั้งสร้างเมืองให้
พระประทุมสุริยวงศ์กับธิดาคตน

- พระยานาคจัดการแต่งงานพร้อมทั้งสร้างเมืองให้
พระทองกับนางนาค

³พงศาวดารเขมร - พระประทุมสุริยวงศ์ไต่ นางนาคขณะที่นางขึ้นมาเล่นน้ำ

- พระทองไต่ นางนาคขณะที่นางขึ้นมาเล่นน้ำ

พงศาวดารเหนือ - พระยาอภัยคามินีไต่ นางนาคขณะที่บำเพ็ญตบะอยู่ที่ เขาใหญ่
แล้วให้กำเนิดเจ้าอรุณกุมาร ซึ่งต่อมาคือพระร่วง.

ความเชื่อเรื่องนาคคังที่มีปรากฏในพงศาวดาร มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมพื้นบ้าน คือ นาค กลายมาเป็นตัวละครตัวหนึ่งที่สำคัญในวรรณกรรมพื้นบ้าน และมักมีบทบาทเช่นเดียวกับ นาคในพงศาวดาร เรื่องสุพรมโมกษา โสวัตร ชุนทิง หรือพระรามชาคก จึงมีเรื่อง พระเอกไค้ชิตาพญานาคเป็นภรรยา¹ และมีเรื่องพระยานาคสร้างเมืองให้พระเจ้าแผ่นดิน² ในฐานะที่นิทานพระรามเข้ามาเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านในดินแดนแถบนี้ เรื่องหนึ่ง จึงได้รับ อิทธิพลความเชื่อท้องถิ่นด้วย เมื่อมีช่องทางที่เรื่องนาคจะเข้ามาแทรกอยู่ได้ นาคก็จะเข้ามา รับบบทบาทแทนละครบางตัว ดังนั้น พญานาคจึงเข้ามารับบบทบาทแทนไมยราพ เพราะมี เรื่องเกี่ยวกับบาดาลเช่นเดียวกัน และชิตาพญานาคเข้ามาแทนสุพรรณมัจฉาได้เพราะเป็น เรื่องนางเล่นน้ำเช่นกัน

-
- ¹สุพรมโมกษา - ท้าวสุพรมโมกษา ไค้ชิตาพญานาคขณะที่ลงไปเอาดอกบัว ที่บาดาล
 โสวัตร - ท้าวโสวัตรไค้ชิตาพญานาคขณะออกติดตามนางประทุมมา
 ชุนทิง - ชุนเทืองไค้นางนาค แล้วลงไปอยู่บาดาลกับนาง
 พระรามชาคก - พระรามไค้ชิตาพญานาค 2 คน ขณะเดินทางกลับอโยธยา
 นอกจากนั้นยังมีปรากฏใน สุวรรณวงศ์ชาคก, วรรณุชชาคก และสุวรรณสิริสาชาคก
- ²ชุนทิง - พญานาคเนรมิตเมืองศรีสัตตนาคนหุตให้ชุนเทือง
 พระรามชาคก - พญานาคแปลงเป็นพรหมลงมาเนรมิตเมืองให้ จึงให้ชื่อเมืองว่า ศรีสัตตนาคน.

6. พระนารทฤๅษี-ฤๅษีตาไฟ

ในสำนวนท้องถิ่นของไทย เรื่องหนุมานลงตีพระนารทฤๅษี กลายเป็นหนุมานลงตีฤๅษีตาไฟ เข้าใจว่า ฤๅษีตาไฟตนนี้ คือ ฤๅษীগิลที่ลี้มตาเฒ่าโอรสทกหมื่นองค์ของท้าวศรอันเป็นเรื่องที่มีอยู่ในรามายณะวาลมิกิ ตอนพระวิศวามิตร พาพระรามไปมิดิลาได้เล่าเรื่องกำเนิดแม่น้ำคงคาว่า โอรสทกหมื่นองค์ของท้าวศรไปพบกับฤๅษীগิลในคราวไปตามหาผ้าอิศวเมธ ฤๅษীগิลลี้มตาเป็นไฟไหม้กุมารตายหมด ร้อนถึงพระอิศวรต้องขอร้องให้พระคงคาไหลลงไปยังโลกมนุษย์ เพื่อชะล้างอสังการของโอรสทั้งทกหมื่นองค์ เรื่องตอนนี้ในสำนวนพระราชนิพนธ์ไม่มี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวอธิบายไว้ในบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ว่า

"ในรามเกียรติ์ฉบับไทยไม่มีเรื่องนี้เลย น่าจะเป็นเพราะไม่เห็นเกี่ยวกับเรื่องพระรามโดยตรง ทั้งไม่มีทาทางจะเลนละครโคควย จึงคงเสียไม่ลงไว้"¹ เรื่องฤๅษীগิลคงจะตกเข้ามาในดินแดนอีสานและลานนาไทย และผู้เล่าคงจะรับเรื่องนี้ไว้ เพราะ เรื่องฤๅษีลี้มตาเป็นไฟเป็นเรื่องที่แปลกและน่าสนใจ แต่ลักษณะการรับเรื่องอาจจะไม่รับเรื่องไว้ทั้งตอน อาจจะเก็บไว้แต่ลักษณะพิเศษของฤๅษี ครั้นรับเรื่องพระนารทฤๅษีเข้ามา ก็เปลี่ยนเอาฤๅษีตาไฟใส่แทน ซึ่งอาจเป็นเพราะมีลักษณะที่ดึงดูดความสนใจมากกว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บ่อเกิดรามเกียรติ์ (พระนคร : คุรุสภา, 2516), น. 19-20.

การเปลี่ยนรายละเอียดในเหตุการณ์บางช่วง

เมื่อนิทานแพร่กระจายไป จะพบว่านอกจากจะมีการเปลี่ยนรายละเอียดในอนุภาคเดียวกัน ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่ามักมีการแทรกเรื่องออกไปในเหตุการณ์บางช่วงอันได้แก่ตอนเริ่มเรื่อง ตอนที่ เป็นข้อต่อระหว่างตอนสำคัญ ๆ ในเรื่อง และตอนจบเรื่อง

1. ตอนเริ่มเรื่อง

เราจะพบว่าตอนเริ่มเรื่องในส่วนวนต่าง ๆ มักมีเนื้อความไม่ตรงกัน บางส่วนอาจกล่าวถึงฝ่ายพระเอกก่อน บางส่วนกล่าวถึงฝ่ายนางเอกหรือผู้ร้ายก่อน หรือมีฉะนั้นก็กล่าวถึงบรรพบุรุษตัวละครก่อน แล้วจึงโยงเข้ามาหาตัวเอกของเรื่องภายหลัง เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ โดยปกตินิทานจะไม่เริ่มต้นด้วยเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น หรือเริ่มด้วยจุดสำคัญของเรื่อง แต่มักจะมีการปูพื้นเรื่องโดยกล่าวบรรยายสภาพบ้านเมือง หรือชีวิตตัวละครในวัยเด็กเสียก่อน แอกเซล โอลริก นักคติชนวิทยา ผู้ศึกษากฎเกณฑ์ของนิทานพื้นบ้านได้พูดถึงกฎของการเริ่มเรื่องและจบเรื่อง (The Law of Opening and the Law of Closing) ไว้ว่า

วรรณกรรมพื้นบ้านจะไม่นำเข้าสู่เหตุการณ์สำคัญทันที และจะไม่จบลงอย่างกระทันหัน เนื้อเรื่องจะเริ่มจากภาวะที่สงบไปสู่เหตุการณ์ที่ตื่นเต้น และในตอนจบของเรื่องนั้น เหตุการณ์จะค่อย ๆ คลี่คลายไปสู่ภาวะปกติก่อนจึงจะยุติ¹

เมื่อเป็นดังนั้น เหตุการณ์ตอนต้นเรื่อง จึงยังไม่มีความสำคัญ เพราะเป็นช่วงของการปูพื้นเรื่อง มิใช่เหตุการณ์ตอนเข้าค้ำเข้าเสริมอันเป็นจุดไคลแมกซ์ของเรื่อง ดังนั้นตอนเริ่มต้นจึงเป็นตอนที่นักเล่านิทานได้รับการยืดหยุ่นให้เล่าได้ตามสบาย จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาอย่างไรก็ย่อมทำได้ตราบเท่าที่สามารถโยงเข้าหาจุดสำคัญของเรื่องได้ ดังนั้นตอนเริ่มต้นในรามเกียรติ์ส่วนต่าง ๆ จึงไม่ตรงกัน ขึ้นอยู่กับว่าผู้เล่าหรือผู้ประพันธ์ของเรื่องจะเริ่มเรื่องอย่างไรและจะมีวิธีการโยงเรื่องตอนเริ่มไปสู่เนื้อเรื่องตอนต่อ ๆ ไปได้อย่างไร

¹ Axel Olrik, in The Study of Folklore, p.132.

บางครั้งผู้เล่าอาจเริ่มเรื่องโดยการตั้งอนุภาคจากนิทานเรื่องอื่นเข้ามา
นำก่อนจะถึงนิทานเรื่องที่ต้องการจะเล่า อาร์เน ได้พูดถึงการเริ่มต้นในลักษณะนี้ว่า

ตอนเริ่มเรื่องและตอนจบเรื่อง จะเป็นช่วงที่เปิดโอกาสให้อนุภาคจากนิทานเรื่องอื่น
หรืออนุภาคที่แต่งขึ้นเองใหม่ เขามานำนิทานเรื่องนั้น ทั้งๆที่ไม่มีปรากฏในนิทานต้นกำเนิด¹
ลักษณะนี้พบในรามเกียรติ์ส่วนต่าง ๆ เช่น ในรามเกียรติ์ ถึงเรื่องทิวศย์กัษม้วนแผ่นดิน
อันเป็นวราหาวตาร มิใช่รามาวตารมานำเรื่อง ซึ่งเป็นการตั้งอนุภาคจากนิทานอีกเรื่อง
หนึ่งนำ แล้วโยงเรื่องนารายณ์ปราบทิวศย์กัษไปสู่กำเนิดท้าวอโนมาตย์ ผู้เป็นบรรพบุรุษ
ของพระราม หรือส่วนพระรามชาดก และหรมาน ก็กล่าวตั้งแต่สมัยเพิ่งสร้างโลก
พระพรหมลงมากินง้วนดินแล้วกลับไปสวรรค์ไม่ได้ จึงต้องอาศัยอยู่ในโลกแล้วให้กำเนิด
ลูกหลานมากมาย ลูกชายคนสุดท้าย คือ ท้าวศิวปรเมศวร์ ผู้เป็นบรรพบุรุษของพระราม
ทศกัณฐ์และพาลีสุกรีพ ซึ่งเห็นได้ว่ามีจุดประสงค์จะกล่าวถึงบรรพบุรุษตัวละคร แต่ไปตั้ง
อนุภาคเรื่องการสร้างโลกมาจากเรื่องราวในวรรณคดีพุทธศาสนา เช่นที่มีในไตรภูมิพระร่วง
มานำ

บางครั้งผู้เล่าอาจเอานิทานเรื่องอื่นทั้งเรื่องมานำหน้าไว้ก่อนที่จะเข้าสู่
เรื่องที่ต้องการจะเล่าจริง ๆ ลักษณะนี้พบในส่วนพระรามชาดก ส่วนพระรามชาดกนั้น
แบ่งเป็นบันทึกและบันทึกปลาย เนื้อความในบันทึกนั้น กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องสังข์ศิลป์ชัย จะ
ขอเทียบโครงเรื่องสังข์ศิลป์ชัยส่วนอื่นสานกับโครงเรื่องพระรามชาดกบันทึกนี้

¹ Stith Thompson, The Folktale, p.434.

สังข์ศิลป์ชัยสำนวนอีสาน	พระรามชาคกบ้นตัน
1. ท้าวกุมภกัณฑ์ลักนางสุมณฑนางสาว ของท้าวฤๅษราช	1. ราพณาสุวรรณลักนางจันทาธิดาท้าวธรรฐ (พี่สาวพระราม)
2. ท้าวฤๅษราชให้โอรสของชายาใหม่ไป ตามหานางสุมณฑา	2. ท้าวธรรฐให้พระรามพระลักษมณ์ไปตาม นางจันทาพี่สาว
3. สังข์ศิลป์ชัยต้องผจญภัยมากมายก่อน ถึงเมืองท้าวกุมภกัณฑ์	3. พระรามพระลักษมณ์ต้องผจญภัยมากมายก่อน ถึงเมืองอินทปัตถ์
4. สังข์ศิลป์ชัยพานางสุมณฑากลับโดย ที่นางไม่เต็มใจ	4. พระรามพานางจันทากลับโดยที่นางไม่เต็มใจ
5. ท้าวกุมภกัณฑ์ยกทัพตามไปรบกับ สังข์ศิลป์ชัย	5. ราพณาสุวรรณยกกองทัพตามไปรบกับพระราม
6. ท้าวกุมภกัณฑ์แพ้	6. ราพณาสุวรรณแพ้

ที่กล่าวว่าเป็นเรื่องในพระรามชาคกบ้นตัน คือ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย เป็นเพราะโครงเรื่อง การดำเนินความจำนวนตัวละคร และรายละเอียดบางประการตรงกัน เรื่องสังข์ศิลป์ชัยของอีสาน หรือหงส์หินของภาคเหนือเป็นเรื่องผู้ร้ายลักพาญาติของฝ่ายพระเอกไป พระรามชาคกก็เช่นกัน สังข์ศิลป์ชัยต้องไปตามนางสาว หงส์หินไปตามย่ำส่วนพระรามไปตามพี่สาว นอกจากนั้นในช่วงของการติดตามก็มีตัวละครเพียงตัวเอกกับสัตว์ที่เป็นพาหนะ สังข์ศิลป์ชัยขี่สังข์ หงส์หินขี่หงส์ และพระรามขี่ม้ามณีกาบ ในพระรามชาคกบ้นตันไม่มีเรื่องการไถ่กองทัพสิงเป็นพันธมิตร ไม่มีเรื่องการจองถนน ไม่มีเรื่องการได้พิภพมาออกความลับ แต่เป็นเรื่องการผจญภัยของตัวเอกเพียงคนเดียว และพระเอกชิงตัวนางไถ่กองทัพสิงเกิดสงครามกัน ซึ่งในรามเกียรติ์มีสงครามก่อนแล้วจึงไถ่นางกลับคืน นอกจากนั้นยังมีรายละเอียดที่ทำให้ผู้วิจัยแน่ใจว่า พระรามชาคกบ้นตันดำเนินเรื่องตามสังข์ศิลป์ชัย คือ ตอนที่นางจันทาไม่เต็มใจกลับไปกับพระราม มีเนื้อความตรงกับตอน

นางสุมณฑาไม่ยินยอมกลับไปกับสังข์ศิลป์ชัย ซึ่งเห็นได้ว่าแม้รายละเอียดปลีกย่อย ก็ยังมี เนื้อความตรงกัน ทำให้เห็นว่าพฤติกรรมนางจันทาทรงกับสุมณฑามากกว่าสีดา เพราะสีดาไม่เคยเอนเอียงไปข้างทศกัณฐ์ ไม่เคยปล่อยให้หลงรักทศกัณฐ์ มีแต่อยากกลับไปอยู่กับพระราม และที่สำคัญสีดาไม่ได้เป็นชายาของทศกัณฐ์ จึงอาจกล่าวได้ว่าพระรามซาดก บันตันเป็นนิทานพื้นเมืองที่นำมาเล่าไว้ก่อนจะตั้งเรื่องพระรามที่แท้จริงในพระรามซาดก บันปลาย

ดังนั้นจึงพบว่า เหตุการณ์ในช่วงแรกของนิทานเรื่องเดียวกันในส่วนวนต่าง ๆ มักมีเนื้อความไม่ตรงกัน ด้วยเหตุที่ตอนเริ่มต้นเป็นช่วงที่เปิดโอกาสให้ผู้เล่าใช้จินตนาการของตัวเอง นึกกับตอนสำคัญ ๆ อันเป็นตอนที่ถูกบังคับให้เล่าไปตามที่ไต่พังมา ดังนั้นในช่วงที่เปิดให้เล่าตามสบาย เรื่องจึงออกมาต่าง ๆ กัน ตามความคิดและจินตนาการของผู้เล่า ซึ่งได้รับการปรุงแต่งมาด้วยวิธีที่ต่างกัน

2. ตอนที่ เป็นข้อต่อ

นิทานแต่ละเรื่องย่อมมีเอกลักษณ์อันหมายถึงโครงสำคัญที่นิทานเรื่องนั้นจะขาดเสียมิได้ โครงเรื่องของรามเกียรติ์ที่ต้องปรากฏในทุกสำนวน คือ

เหตุการณ์ช่วงที่ 1 การลักนางเอก

เหตุการณ์ช่วงที่ 2 การติดตามนางเอกโดยมีลิงเป็นพันธมิตร

เหตุการณ์ช่วงที่ 3 สงครามชิงตัวนางเอก

ตอนที่เชื่อมระหว่างเหตุการณ์หลัก 3 ตอนนี้ รวมทั้งเหตุการณ์ที่จะโยงเข้าสู่การลักพา จะเป็นช่วงที่มักมีเนื้อหาต่างกันไปในส่วนวนต่าง ๆ พระยาอนุমানราชชนกล่าวถึงเรื่องเนื้อหาในตอนที่ เป็นข้อต่อว่า

เมื่อเอาเรื่องทั้งสามตอน มาต่อกันให้เป็นเรื่องเดียว ก็ผู้รจนาต้องหาเรื่องอื่น มาแทรก เพื่อเชื่อมหัวต่อให้เข้ากัน ผู้รจนาจึงมีหลายคน น่าจะไม่ใช่ว่าผู้รจนาคนเดียว เรื่องที่หามาเชื่อมหัวต่อจึงมักมีเรื่องแทรกเข้ามาในช่วงที่เป็นข้อต่อระหว่างเหตุการณ์ หลัก 3 ตอนนี้ ซึ่งทำให้รายละเอียดในส่วนวนต่าง ๆ ปิดกันออกไป¹

เราจะพบว่า บริเวณข้อต่อที่เชื่อมระหว่างเรื่องตอนต้นกับตอนหลักสี่ดา. (1) จะมีเนื้อความต่างกันไปในส่วนวนต่าง ๆ ตอนหลักสี่ดา เป็นตอนที่บังคับให้มีในส่วนวน ทุกส่วนวนจึงต้องโยงเรื่องที่กำลังดำเนินอยู่มาสู่เรื่องการลักพา ซึ่งวิธีการที่จะโยงเรื่อง และสร้างเหตุให้มีการลักพานั้นมีต่าง ๆ กันออกไป การลักพานั้นเกิดขึ้นในป่าตรงกันทุก ส่วนวน ส่วนวนวาลมิกิและส่วนวนพระราชนิพนธ์จึงสร้างเรื่องให้พระรามถูกเนรเทศมาอยู่ในป่า แล้วสร้างเรื่องสุรบาชาลงพระรามอีกเรื่องหนึ่ง เพื่อเป็นสื่อโยงทศกัณฐ์เข้ามา ในตอนนี้ แต่การโยงเหตุการณ์เข้าสู่ตอนลักพาสี่ดาในส่วนวนท้องถิ่นมีวิธีต่างกันไป คือ ถึงเหตุการณ์ตอนลักพาเข้ามาต่อกับตอนพระรามและสี่ดาเดินทางกลับศรีสัตตนาคนหลังจาก พระรามยกศร การดำเนินเรื่องจึงกระชับและเร็วขึ้น นั่นคือ เมื่อพระรามได้สี่ดาแล้วก็ เดินทางผ่านป่า เพื่อกลับศรีสัตตนาคน ราพณาสวรรค์ปลอมเป็นกวางมาดอพระรามแล้วลักสี่ดา หนีไป การโยงมาสู่ตอนลักพาในส่วนวนท้องถิ่น จึงอาศัยเหตุการณ์ในป่าตอนเดินทางกลับ เมือง มีใช้ตอนพระรามถูกเนรเทศ เรื่องเนรเทศพระรามและเรื่องสุรบาชาลงจึงไม่มีใน ส่วนวนท้องถิ่น

² ตอนพระรามเดินดง ตอนราพณ์ลักสี่ดา และตอนพระรามออกติดตามสี่ดาโดย มีพญาวานรช่วย.

¹ พระยาอนุমানราชชน, อุปกรณรามเกียรติ์, หน้า 42.

มีการแต่งเรื่อง ในช่วงก่อนลี้ภัยในพระลัก-พระลาม และพระรามชากก ปิดไปจากสำนวนอื่น คือ มีเรื่องพระรามพาสีดาหนี เมื่อพระรามยกศรได้แล้ว พระฤๅษีบอกให้พระรามคอยอยู่ที่อาศรม ขณะที่พระฤๅษีไปเอาน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สระอโนคาตมาทำพิธีสมรสให้ ระหว่างที่รอพระรามก็เข้าหาสีดา ในสำนวนพระลัก-พระลาม พระรามพาสีดาขึ้นมามณีคามหนีไป เมื่อพระฤๅษีกลับมาไม่พบบุคคลทั้งสอง จึงสาปแช่งให้ทั้งสองต้องพลัดพรากจากกันเพราะพระรามประพฤติตนไม่สมควร ดังนั้น เมื่อเดินเรื่องถึงตอนตามกวาง ฤๅษีจึงคลุใจให้สีดายืนยันที่จะให้พระรามออกไปตามกวางมาให้ เหตุการณ์ที่แตกออกไปเช่นนี้เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะเชื่อมโยงเข้าหาจุดสำคัญของเรื่องคือ การลักพา และเป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงให้เห็นจริงว่า พระรามต้องพรากจากสีดา เพราะการกระทำของพระรามเอง ส่วนพระรามชากก แต่งเรื่องออกไปเช่นเดียวกันว่า พระรามกำลังจะพาสีดาหนี แต่ฤๅษีกลับมาเสียก่อน สำนวนนี้พระรามจึงพาสีดาหนีไม่สำเร็จ ซึ่งอาจเป็นเพราะผู้เล่าไม่ยอมให้พระรามประพฤติตนไม่สมควรเช่นนั้น จึงพลิกเรื่องให้ฤๅษีกลับมาได้ทันก่อนที่พระรามจะพาสีดาไป

เรื่องที่ผันแปรออกไปตอนพระรามพาสีดาหนีก็คือ การดำเนินเรื่องจากตอนยกศร มาออกตอนตามกวางแล้วออกตอนลี้ภัยลี้ภัยก็ หรือการดำเนินเรื่องจากตอนยกศร พระรามเดินคง สุรบิณฑลพระราม ตามกวางแล้วมาออกตอนลักพาที่ดี ตลอดจนเหตุการณ์ตอนตามกวาง ซึ่งมีเรื่องขยายออกไปว่าราชนครเมือง เนรมิตผู้ยิ่งใหญ่ เห็น มารังควานพระราม¹ ก็ดี เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความปรวนแปรทางเนื้อหาในช่วงก่อนถึงเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง คือ ตอนทศกัณฐ์ลักสีดา ทำให้เห็นว่ารายละเอียดที่หลายหลากต่างกัน มักเกิดขึ้นในช่วงข้อต่อที่เชื่อมโยงมาสู่เหตุการณ์อันเป็นตอนบังคับของนิทานเรื่องนั้น

¹ดูรายละเอียดที่การขยายเรื่อง หน้า 182

เรื่องที่เชื่อมระหว่างการลักลอบ(1) กับการติดตามลอบ(2) คือ เรื่อง พระรามโค่นพันอมิตรลึง เราจะพบว่าวิธีการที่จะชักนำพระรามมาพบกับหนุมาน สุนครีพและ พาลีนั้นแตกต่างกันไป บางส่วนทำให้หนุมานพาสุครีพมาถวายพระราม โดยเริ่มจับความที่ หนุมานเหาะมาพบพระรามบรรทมอยู่ที่ต้นไม้ จึงรุกไปไม่ถึงต้ององค์พระราม และใน ที่สุดหนุมานได้ถวายตัวต่อพระราม แล้วไปหาสุครีพมาเฝ้าพระราม (รามเกียรติ์) แต่บาง ส่วนก็ให้สุครีพพาหนุมานมาถวายพระรามโดยเริ่มจับความที่พระรามเดินทางไปพบสุครีพ นั่งร้องไห้อยู่ สุครีพจึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟังแล้วไปหาหนุมานมาถวายพระราม (ทรมาณ, พรหมจักร) แต่บางส่วนก็ดึงพระรามให้มาสัมพันธ์กับหนุมานโดยแต่งเรื่องออกไปว่า พระรามกลายเป็นลิง เพราะไปกินผลไม้ที่ตนนิโคธ ต่อมาได้สัมผัสกับลิงแพงสี แล้วได้ลูก คือ หนุมาน (พระลัก-พระลาม, พระรามชاذก) ดังนั้นในส่วนอื่นส่วนเรื่องของการโค่น หนุมานมาเป็นแม่ทัพจึงแหวกแนวออกไปจากนิทานพระรามส่วนอื่น ๆ กลายเป็นเรื่อง พระรามเป็นลิง และเป็นบิดาหนุมานเสียเอง แต่ก็นับเป็นวิธีการหนึ่งที่จะเชื่อมโยงตัวละคร ให้มาสัมพันธ์กัน

เรื่องจองถนนเป็นอนุภาคที่วาลมิกิใช้เชื่อมระหว่างตอน โค่นพันอมิตรลึง(2) อันเป็นเหตุการณ์ช่วงที่สองตอนปลาย ไปสู่เหตุการณ์ช่วงที่สาม คือ การสงคราม (3) แต่เราจะพบว่าบริเวณข้อต่อที่เชื่อมเหตุการณ์ตอนนี้มีบางส่วนพยายามใช้วิธีการข้ามไป ลงกาโดยใช้แผนที่ลายแทงแทนเรื่องการจองถนน

เรื่องแผนที่ลายแทงไปลงกาไม่มีในรามายณะวาลมิกิ คงเป็นอนุภาคจาก นิทานเรื่องอื่น ซึ่งยังกำหนดลงไปแน่นอนไม่ได้ว่าเป็นนิทานเรื่องใด หรือนิทานในถิ่นใด ที่น่าสังเกตคือ เรื่องแผนที่ไปลงกานี้ มีปรากฏในส่วนภาคใต้พ้องกับส่วนอื่นส่วน แต่ รายละเอียดผิดกันไปบ้าง ในพระรามชاذก ม้ามฉีกาบนะให้พระรามข้ามไปลงกาโดย การเดินข้ามมหาสมุทรตามแผนที่ ซึ่งจะบอกแหล่งน้ำคั้นที่พอจะข้ามไปได้ หนุมานจึงต้อง ไปสืบหาแผนที่นั้นโดยไปตามเทพธิดา เทพธิดาบอกให้ไปตามฤาษีที่อยู่ในจอมปลวก ฤาษี จอมปลวกชี้ให้ไปตามฤาษีในหินงอก ฤาษีในหินงอกจึงบอกว่าคัมภีร์อยู่ในท้องปลาอานนท์

ส่วนจำนวนภาคใต้ ชมพูพานบอกให้หนุมานไปเอาแผนที่ที่ธานีในคันไทร ธานีในคันไทร มวยแผนที่ให้ แต่ในแผนที่บอกให้ไปเอาแผนที่ในศิลาศกคี่ลธิ์บนภูเขาสั่งอยู่ไกลออกไปอีก เจ็ดโยชน์ หนุมานจึงไปต๋อยหินแล้วนำแผนที่มาถวายพระราม

อย่างไรก็ตาม เรื่องการไปลงกาโดยอาศัยแผนที่ไม่อาจแทนที่การไปลงกา โดยการจองถนนได้ อาจเป็นเพราะเรื่องจองถนนเป็นอนุภาคเก่าแก่ ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายมานาน ส่วนอนุภาคเรื่องแผนที่อาจเป็นอนุภาคที่มีผู้พยายามแทรกเข้ามาในภายหลัง และวิธีการข้ามมหาสมุทรโดยการเดินลุยน้ำ คงไม่เป็นที่นิยมเท่าการจองถนนใน พระรามชาดก แม้จะมีเรื่องแผนที่ แต่ก็ต้องโยงกลับไปสู่เรื่องจองถนนตามเดิม ผู้เล่าก็อธิบายว่าถ้าให้ทหารลุยน้ำไปคงจะต้องเหนื่อยมาก ท้าวสีพันองจึงอาสาสร้างสะพานข้ามไปลงกาแทน

ดังนั้นเรื่องแผนที่ไปลงกาจึงเป็นเรื่องแทรกอยู่ลอย ๆ ในเรื่อง เพราะถึงแม้หนุมานจะให้นำแผนที่มาได้แต่ก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแผนที่ เรื่องนี้จึงไม่มีผลกระทบการดำเนินเรื่องแต่อย่างใด แต่ลักษณะที่แทรกอยู่ลอย ๆ เช่นนี้ ก็เป็นหลักฐานที่คงเหลืออยู่ให้เห็นว่าผู้เล่าคนใดคนหนึ่ง ในสมัยหนึ่ง คิดจะใช้วิธีการนี้เป็นข้อต่อพาพระรามไปลงกาแทนเรื่องการจองถนน และด้วยเหตุที่ตัวเนื้อเรื่องตอนค้นแผนที่ก็น่าสนใจพอสมควร เพราะมีเรื่องการถามธานีเป็นทอด ๆ และมีเรื่องหนุมานเข้าไปอยู่ในท้องปลา ใช้เทียบส่งไปหาแผนที่ ผู้ฟังจึงให้คงเรื่องนี้ไว้ในเรื่องพระรามด้วย

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ เป็นช่วงที่เนื้อความในส่วนต่าง ๆ ต่างกันด้วยเหตุที่เป็นอนุภาคที่เป็นวิธีการมักมีความแตกต่างทางเนื้อหา¹ ผู้เล่าบางคนต้องการนำวิธีการอย่างหนึ่งมาเชื่อมโยงเหตุการณ์ 2 ตอน

¹ดูเรื่องความเปลี่ยนแปลงในอนุภาคที่เป็นวิธีการ หน้า 146

เข้าด้วยกัน แต่บางคนก็ต้องการใช้วิธีการอื่น หากวิธีการใดเป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้ฟัง วิธีการนั้นก็กลายเป็นอนุภาคดาวที่ไข้เชื่อมเหตุการณ์ในที่สุด และจากตัวอย่างในเรื่อง รามเกียรติ์ที่ยกมาข้างต้นนี้ก็แสดงให้เห็นว่า มักมีความผันแปรทางเนื้อหาในระยະที่เป็น ข้อต่อระหว่างเหตุการณ์ตอนสำคัญ ๆ ในเรื่อง ซึ่งเป็นเพราะผู้เล่าแต่ละคนก็มีวิธีการที่จะเชื่อมเรื่อง 2 ตอนต่าง ๆ กัน

3. ตอนจบเรื่อง

นิทานเรื่องเดียวกันในสำนวนต่าง ๆ มักลงจบเรื่องไม่เหมือนกัน เช่น เกี่ยวกับการเริ่มเรื่อง¹ เหตุที่นิทานสำนวนต่าง ๆ ลงจบไม่เหมือนกันคงเป็นเพราะผู้เล่ายึดเรื่องออกไป เรื่องรามเกียรติ์ควรจะจบลงตอนตีคาคินเมือง แต่ในสำนวนพระราชนิพนธ์ก็ยึดเรื่องออกไป โดยการสร้างปมขึ้นอีกให้มีเรื่องท้าวคนธรรมดาที่ได้ฤกษ์ร้อนถึงพระราม ต้องส่งพระพรต พระสัตรุด พระมงกุฎและพระลบไปช่วย ทำให้มีเรื่องสงครามกับท้าวคนธรรมดาอีกเรื่องหนึ่งก่อนจะลงจบ หรือในพรหมจักร เมื่อตีคาคินเมืองแล้ว ยังขยายเรื่องออกไปอีกยึดยาวว่า พรหมจักรได้เป็นจักรพรรดิราช ไค้สัตรุดมาเป็นคูปัญญ พระอินทร์ต้องไปเชิญนางแก้วจากอุคตรกฤษทวีปมาเป็นชายาพรหมจักรวรรดิราช และยังมีเรื่องธิดาของพรหมจักรกับนางแก้ว คือ นางสุวรรณรัตนพิมพา และมีนิทานอธิบายว่าทำไมพรหมจักรจึงได้เป็นจักรพรรดิราช ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการลากพระรามเข้ามาเป็นกษัตริย์ในพุทธศาสนา การยึดเรื่องชีวิตตัวละครหรือการสร้างปม ให้ตัวละครต้องมีบทบาทต่อไปอีกดังลักษณะที่กล่าวมานี้ ทำให้การจบเรื่องของแต่ละสำนวนไม่เหมือนกัน เพราะขึ้นอยู่กับความคิดของผู้เล่าที่จะลากหรือขยายเรื่องออกไปข้างใด

¹ดูเหตุผลเกี่ยวกับความแตกต่างในตอนเริ่มเรื่อง และจบเรื่อง ที่หน้า 165

2. การเพิ่มความ

การเพิ่มความ เป็นลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในกระแสแห่งการถ่ายทอดนิทาน เรื่องที่ตกไปถึงนักเล่านิทานย่อมต้องผ่านวิจารณ์ของนักเล่าผู้นั้นก่อนจะถ่ายทอดออกไป ตอนใดที่นักเล่าเห็นว่ายังตื่นเต้นไม่สมใจ ก็อาจเพิ่มเรื่องให้สนุกสนานจนเป็นที่พอใจ หรือ ตอนใดที่เห็นว่าไม่สมเหตุสมผล ผู้ฟังจะไม่เข้าใจ นักเล่าก็อาจอธิบายเพิ่มเติม หรือเพิ่ม เหตุการณ์เข้ามาเพื่อให้เรื่องสมเหตุสมผลมากขึ้น นอกจากนั้นถ้านักเล่าเห็นว่า ผู้ฟังใน หมู่บ้านชอบตัวละครประเภทใด หรือชอบอนุภาคใดเป็นพิเศษ ก็อาจจะนำตัวละครนั้น ๆ หรือแทรกอนุภาคนั้น ๆ เข้าไปในเรื่องตอนที่สามรถจะแทรกได้ และบางครั้งถ้านักเล่า เห็นว่าเนื้อเรื่องตอนใดสามารถอธิบายปรากฏการณ์บางอย่างได้ ก็จะลากเนื้อเรื่องตอนนั้น ออกไปสู่ปรากฏการณ์บางอย่างทางธรรมชาติ ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ล้วนทำให้นิทาน เรื่องหนึ่งได้รับการเพิ่มเติมให้ยืดยาวหรือพิสดารออกไปจากเรื่องเดิม

ลักษณะของการเพิ่ม มีดังนี้

1. การเพิ่มตัวละคร
2. การเพิ่มเหตุการณ์ให้เป็นสามครั้ง
3. การเพิ่มอนุภาค
4. การเพิ่มเรื่องย่อย ๆ

1. การเพิ่มตัวละคร

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องในนิทานสำนวนต้น กับเรื่องที่ตกเข้าไปอยู่ในท้องถิ่น หนึ่ง ๆ จะพบว่า มีตัวละครบางประเภทที่เป็นที่นิยมในท้องถิ่นนั้น แทรกเข้ามาอยู่ในเรื่อง หนึ่ง ๆ ที่ในนิทานสำนวนต้นไม่มี

1. ม้ามณีกาย

ม้ามณีกายเป็นตัวละครที่เพิ่มเข้ามาในรามเกียรติ์สำนวนพระราชมหาก ของท้องถิ่นอีสาน และมีบทบาทเด่นเท่า ๆ กับหนุมานที่เคียว ในพระราชมหากฉบับต้น ไม่กล่าวถึงหนุมาน มีแต่ม้ามณีกายเป็นผู้ช่วยพระราม พระลักษณะ ม้ามณีกายเหาะพาพระราม

ไปพานางจันทาออกมาจากปราสาทของราพธาสวร และเป็นผู้ปราบศัตรูผู้มารังควานพระราม
 ในพระรามชาดกนั้นปลาย ม้ามณีกายก็มีบทบาทไม่แพ้หนุมาน ตอนพระรามพาสีดากลับเมือง
 ม้ามณีกายเป็นผู้ปราบหมัด เหา เห็น ด้ง แตน ต่อ ที่ราพธาสวร เนรมิตขึ้นให้รังควาน
 พระราม และเป็นผู้เสนอให้หาแผนที่นำขึ้นข้ามไปลงกา ภายหลังเป็นผู้เสนอให้จองถนน
 คอนท่าย ม้ามณีกายคือราพธาสวร ไปตกในปราสาทเมืองลงกาได้รับบาดเจ็บมาก และ
 เมื่อเสร็จศึกลงกาแล้ว ม้ามณีกายก็เป็นผู้เนรมิตเมืองต่าง ๆ ตามบัญชาของพระราม
 จะเห็นได้ว่า เป็นตัวละครที่เพิ่มเข้ามามีบทบาทมากในเรื่อง ทั้ง ๆ ที่ในรามายณะหรือ
 รามเกียรติ์จำนวนอื่น ไม่มีเรื่องมาเป็นผู้ช่วยพระเอก

หากจะตรวจสอบในนิทานพื้นบ้านอีสาน จะพบว่ามาเป็นผู้ช่วยพระเอกสำคัญในนิทาน
 หลายเรื่อง เช่น การกระเษ ท้าวโสวัตร และพระรถ-เมรี ในการกระเษเรียกม้ามณีกาย
 ส่วนในท้าวโสวัตร เรียกม้ามณีกายแก้ว นอกจากนั้นในปัญญาสชาดก เรื่องสุชนูชาดก
 มีม้ามณีกั๊กชือศิวราช เป็นผู้ช่วยพระเอก เทวันธูชาดกมีมาฮัสสร วรรณูชาดกมีม้ามโนมาย
 บทบาทของมาในนิทานต่าง ๆ ที่เอ่ยนามนี้เป็นไปในทำนองเดียวกัน คือ เหาะได้ สามารถ
 เนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ ทุกภาษาคนได้ เป็นทั้งผู้ช่วยและพี่เลี้ยง คอยออกความเห็นและ
 ช่วยเหลือพระเอกเสมอ

ตามที่ได้อธิบายแล้วว่า เนื้อเรื่องในพระรามชาดกนั้นต้นนั้น คล้ายกับเรื่องสังข์-
 ศิลป์ชัยมากกว่ารามเกียรติ์¹ ในสังข์ศิลป์ชัย มีอนุภาคเกี่ยวกับผู้ช่วยพระเอก คือสังข์
 แต่ที่พระรามชาดกแต่งให้เข้เข้ามา อาจเป็นเพราะได้อิทธิพลจากม้ามณีกายในเรื่องการกระเษ
 และท้าวโสวัตรซึ่งเป็นที่นิยมกัน และเมื่อพระรามชาดกนั้นต้นมีเรื่องม้ามณีกายเข้ามา
 พอถึงบั้นปลายอันเป็นตอนเข้าเรื่องพระรามแท้ ๆ จึงต้องยังคงรักษาเรื่องม้ามณีกายไว้
 นิทานเรื่องพระรามในจำนวนพระรามชาดกจึงมีตัวละครที่เป็นมาเพิ่มเข้ามาอีกตัวหนึ่งในเรื่อง

¹ดูการเปลี่ยนแปลงละเอียดของเรื่องหน้า 167-168.

2. นางกตศะราช, นางกาสิราชธิดา

ในพระรามชาดก กล่าวถึงตัวละครอีกตัวหนึ่ง คือ นางกตศะราช ซึ่งไม่มีบทบาทปรากฏในรามายณะหรือรามเกียรติ์สำนวนอื่น นางกตศะราชเป็นชายาท้าวสังคีป และมีบทบาทในการช่วยปราบทพที่ จนมีเรื่องคลอลดลูกแฝดกลางสนามรบขณะที่ต่อสู้กับควายทพที่ ต่อมาได้ออกรบกับท้าวพลีจันทร์แทนท้าวสังคีปผู้สามีจนตายอด เพราะถูกปลายดาบของพลีจันทร์ นอกจากนี้ในช่วงสงครามราพณาสูรกับพระราม นางก็ออกรบด้วย ส่วนนางกาสิราชธิดาในหรมาน ก็ช่วยสามีสู้กับความทพที่จนคลอลดลูกแฝด คือ องคคคกับวรายศ กลางสนามรบเช่นกัน

เหตุที่มีตัวละครหญิงที่มีความสามารถเพิ่มเข้ามาในรามเกียรติ์สองสำนวนนี้ อาจเป็นไปได้ว่า สื่กาซึ่งเป็นตัวเอกฝ่ายหญิงแทบจะไม่มีบทบาท (active role) เลยในเรื่อง และบทบาทเท่าที่มีอยู่ก็ไม่โดดเด่น หรือน่าสนใจ ในนิทานพื้นบ้าน ตัวเอกฝ่ายหญิงและชายมักมีบทบาทการแสดงออกพอ ๆ กัน เรื่องโคที่ผู้หญิงแต่ละคนไม่มีบทบาทมากนัก เรื่องนั้นจะมีผู้หญิงหลายคนในเรื่อง ในนิทานอีสานและลานนา มักจะมีเรื่องของพระเอกออกผจญภัยแล้วใคร่รยาตามรายทางที่ผ่านไป เช่น ไค่นางนาคบ้าง นางกินรีบ้าง หรือนางยักษ์บ้าง เรื่องที่ตัวนางเองมีความรู้ความสามารถ และมีบทบาทในเรื่องก็มี เช่น เรื่องการะเกษ นางมาลีจันทร์ออกผจญภัย และต้องต่อสู้กับยักษ์ ดังนั้นเมื่อนิทานพระรามกลายมาเป็นนิทานพื้นบ้านเรื่องหนึ่ง จึงมีการเพิ่มบทบาทให้ตัวละครฝ่ายหญิง และในเมื่อไม่สามารถเพิ่มบทบาทให้สื่กาได้มากนัก เพราะเนื้อเรื่องจำกัดบทบาทสื่กาไว้เท่านั้น จึงต้องให้บทบาทแก่ตัวละครหญิงตัวอื่น ด้วยเหตุนี้ จึงมีบทบาทของนางกตศะราชหรือนางกาสิราชธิดาเพิ่มเข้ามา

3. ท้าวสีพื้นอง

ปกติ รามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ ผู้ช่วยพระเอกจะมีหनुมานเป็นตัวเด่น แต่ในพระรามชาดก ไม่ใช่มิหनुมานผู้เดียว แต่จะเพิ่มเป็นถึงสี่คน เรียกรวม ๆ ว่า ท้าวสีพื้นอง อันได้แก่ หูลละมาน ขวัญเท่าฟ้า ชาคะพญา และกัณฑาพญา ไม่ปรากฏว่า

หุลละมานปฏิบัติภารกิจเพียงผู้เดียว ไม่ว่าจะเป็นคนลงมือพระนารทษี ถวายแหวน
เผาลงกา จองถนน ไคธิตาพญานาค หรือคอนรบกับราพณาสูร มักกล่าวถึงการร่วมงาน
ของพี่น้องทั้งสี่คนพร้อมกัน

ตัวละครที่เพิ่มมาคงกล่าวล้วนเป็นลูกนางกคตะราช (ซึ่งเป็นตัวละครเพิ่มใหม่
เช่นกัน) ท้าวชตะพญาและท้าวกันหาพญา เป็นคู่แฝดที่เกิดกลางสนามรบในคราวที่นาง
กคตะราชสู้กับควายทรี ส่วนท้าวขวัญเท่าฟ้า เป็นลูกของนางกับพระราม อาจเป็นไปได้
ว่าผู้เล่าตั้งใจจะสร้างนางกคตะราชเพิ่มเข้ามาในเรื่อง เมื่อสร้างนางขึ้นมา ก็ให้นาง
มีความผูกพันกับตัวละครสำคัญในเรื่องคือ สุครีพและพระราม . นอกจากนั้นยังให้ลูกชาย
ของนางมีบทบาทร่วมกับหนุมานผู้เป็นตัวละครหลักในเรื่อง ซึ่งเป็นกรให้ตัวละครที่"ตน"
สร้างนั้นมีความยิ่งใหญ่เช่นเดียวกับตัวละครซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง นับเป็นความพยายาม
ของผู้แต่ง ในการสร้างตัวละครให้เข้ามามีบทบาทและผูกพันกับตัวละครในเรื่องอย่าง
แท้จริง

ในสำนวนพระรามชาคก ยังมีตัวละครที่เพิ่มขึ้นจากสามเกียรติสำนวนอื่นอีก
หลายตัว แต่เป็นตัวละครที่ไม่สำคัญนัก เช่น เพิ่มตัวละครที่เป็นชายาพระรามพระลักษมณ์
แทนที่จะให้พระรามมีสี่คาคบเดี่ยว ก็ให้พระรามเป็นพระเอกแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ คือ
เดินทางไปถึงเมืองโค ก็ไค้ลูกสาวเจ้าเมืองนั้น คั้งนั้นพระรามจึงมีชายาที่เป็นนางไม้บ้าง
นางนาคุบ้าง เทพธิดาบ้าง หรือนางยักษ์บ้าง และมีผลสืบเนื่องคือ พระรามมีโอรสธิดา
มากมายควย

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าจำนวนพระราชก เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า การเพิ่มตัวละคร เป็นกรณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในการสืบทอดนิทาน และการเพิ่มตัวละครนั้น อาจเพิ่มได้ทั้งตัวละครที่ไม่มีความสำคัญต่อเรื่องมากนัก และตัวละครที่เข้ามาเป็นตัวเอก ของเรื่อง

2. การเพิ่มเหตุการณ์ให้เป็นสามครั้ง

ลักษณะการซ้ำเหตุการณ์ให้เป็นสาม หรือการเพิ่มเหตุการณ์ให้เป็นสามครั้ง เป็นปรากฏการณ์ที่มักเกิดขึ้นในการสืบทอดนิทาน ส่วนมากมักเกิดขึ้นในอนุภาคการทดสอบความสามารถ การทดสอบความแน่ใจ การลองดี การลองใจ หรืออุปสรรคที่ต้องฝ่าฟัน แอกริช โอเดริก นักคติชนวิทยา สังเกตว่า จำนวนสามเป็นจำนวนที่ปรากฏน้อยที่สุดในนิทานพื้นบ้าน จึงตั้งกฎว่าด้วยจำนวนสามไว้ว่า "การซ้ำเหตุการณ์มักจะเกิดขึ้นสามครั้งเสมอ และถ้าคุณอ่านเทพนิยาย ตำนาน หรือนิทานท้องถิ่นของกลุ่มชนต่าง ๆ ในโลก จะพบว่าจำนวนสามปรากฏน้อยที่สุดจนไม่น่าเชื่อ"¹

¹ ดูเพิ่มเติม Olrik, "Epic Laws of Folk Narrative," The study of Folklore, P. 133.

ในรามเกียรติ์จำนวนต่าง ๆ มีการเพิ่มเหตุการณ์ให้เป็นสามครั้งในตอนต่อไปนี้

1. ตอนทรพีฆ่าทรพา

	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาคก	พรหมจักร
ทรพีคอยวัตรอยเท้าพอ	✓	✓	✓	✓
ทรพีหัดชวิดหวายให้ขาด		✓		✓
ทรพีหัดชวิดก่อนอาจมิให้ทันก่อน		✓	✓	
ตกดิน				
หัดรับมะขามป้อมให้ทันก่อนตกดิน		✓	✓	✓
ทรพีฆ่าทรพา	✓	✓	✓	✓

จากตารางข้างบนนี้ จะเห็นว่าจำนวนพระราชนิพนธ์มีแต่เรื่องทรพีคอยวัตรอยเท้าพอ แต่ในสำนวนท้องถิ่น เพิ่มเรื่องการฝึกตัวเองก่อนจะออกไปทำบิคาถึงสามหรือสี่ประการ เป็นการแสดงให้เห็นจริงว่า ผู้ที่มีความว่องไวขนาดรับมะขามป้อมที่ตกจากต้นทันก่อนถึงพื้นดิน หรือผู้ที่มีเขาคมขนาดชวิดเครือหวายให้ขาดได้ จึงจะเป็นผู้ที่โคนลมผู้ที่เป็นเจ้าแห่งกระบือได้ ในอนุภาคที่ทดสอบความสามารถของตัวละครให้ผู้ฟังแน่ใจและเห็นจริง เช่นนี้ จึงมีการเพิ่มเหตุการณ์ให้เป็นสามครั้ง

เรื่องทรพีนี้แพร่หลายมาก แม้ในเรื่องอุสสาหารส ก็มีเรื่องของทรพี ซึ่งมีเรื่องทรพีหัดชวิดมะขามป้อมเช่นกัน หรือนิทานเมืองชเหนือเรื่อง "พญาเมืองราย" ซึ่งเป็นการคัดตอนมาจากเรื่องรามเกียรติ์ตอนทรพีสู้ทรพา จนถึงทรพีสู้กับพาลี (ในที่นี้เรียกว่า พญาเมืองราย) ก็มีตอนทรพีหัดชวิดคนส้มป่อย และหัดรับมะขามป้อม แสดงว่าในดินแดนแถบอิสานนิยมที่จะให้มีเรื่องการเตรียมพร้อมจนเป็นที่แน่ใจเสียก่อนว่าทรพีมีความสามารถจริง จึงมีอนุภาคเหล่านี้เพิ่มเข้ามาจากเรื่องเดิมซึ่งมีแต่เรื่องคอยวัตรอยเท้าพอ

2. ตอนพระรามฆ่าพาลี

	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาตก
พาลีสู้กับสุครีพ	✓	✓	✓
สุครีพเอาผ้าขาวคาดหัว	✓	✓	✓
สุครีพนุ่งผ้าแดง		✓	✓
สุครีพเอาปูนแดงแต้มหัวเท้า		✓	✓
พาลีถูกศรพระราม	✓	✓	✓

จากตารางข้างบนนี้จะเห็นว่า ส่วนวนอีสานได้ขยายตอนสุครีพทำสัญญาลักขณ์ให้พระรามทราบว่า ตัวใดเป็นสุครีพ ตัวใดเป็นพาลี เป็นสามครั้ง เรื่องที่ตรงกันคือ พระรามฆ่าพาลีไม่ได้ เพราะแยกไม่ออกว่าใครคือสุครีพ ใครคือพาลี จึงมีเนื้อเรื่องตอนสุครีพทำเครื่องหมายให้พระรามทราบ พระรามจึงแสดงศรถูก แต่ส่วนวนอีสานขยายเรื่องออกไปว่า พาลีรู้ทันสุครีพ พอสุครีพเอาผ้าคาดหัว พาลีก็ทำตามบ้าง พระรามจึงไม่สามารถแสดงศรได้ สุครีพเปลี่ยนเป็นนุ่งผ้าแดง พาลีก็นุ่งผ้าแดงบ้าง จนกระทั่งครั้งที่สาม สุครีพเอาปูนแดงแต้มหัวเท้า พาลีไม่ทันสังเกตจึงไม่ได้ทำตามอย่าง พระรามเห็นข้อแตกต่างระหว่างดังทั้งสองจึงสามารถฆ่าพาลีได้

เหตุที่มีการเพิ่มเรื่องพาลีรู้ทันสุครีพจนต้องฆ่าเหตุการณ์ถึงสามครั้งนั้น คงเป็นเพราะผู้เล่าคำนึงถึงความสมจริงว่า ตามธรรมดาคนเราขอมระวางผู้เป็นศัตรู เมื่อพาลีไล่สุครีพออกจากเมืองไปขอมทำให้สุครีพโกรธแค้น ดังนั้นเมื่ออยู่มาวันหนึ่งสุครีพก็มาทาบพาลีขอมจะต้องระวางว่า สุครีพได้พันธมิตรมาจากที่ใดหรือไม่ ครั้นถึงเวลาประลองฝีมือเมื่อเห็นผ้าขาวบนศีรษะสุครีพ ขอมจุกใจคิดได้ ตามปกติวิสัยของนักรบขอมต้องมีความสังเกตว่า เหตุใดสุครีพจึงต้องคาดผ้า เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงความแตกต่างจากตนไว้หรือไม่ เมื่อเปลี่ยนเป็นนุ่งผ้าแดง พาลีคงยังไม่ไวใจจึงทำตาม ส่วนครั้งสุดท้ายอาจเป็นเพราะไม่เห็นปูนแดงที่หัวเท้าสุครีพประการหนึ่ง หรือพาลีอาจคิดว่าตนระวางไปเอง

เพราะเท่าที่ผ่านมา ก็ไม่มีความผิดปกติเกิดขึ้น ในที่สุดจึงเสียชีวิต

หากจะมองอีกแง่หนึ่ง จะเห็นว่าผู้เล่าเพิ่มเรื่องพาลิวันสุคริพเพราะผู้เล่า คำนึงถึงอารมณ์ผู้ฟัง หากจะปล่อยให้พาลิวันถูกฆ่าตั้งแต่คราวที่สุคริพเอาผ้าคาดศีรษะ ก็ออก จะรวบรวมเกินไป เพราะเท่ากับพาลิวันถูกลอบฆ่าโดยไม่มีทางสู้ และถ้าพาลิวันตายเร็วเกินไป เช่นนั้น ผู้ฟังก็จะไม่เกิดความรู้สึก "สนุก" นอกจากจะนึกสงสัยพาลิวัน แต่เมื่อเพิ่มเรื่องพาลิวัน ไขปัญญารองกันตัวเอง อย่างน้อยคนฟังก็พลอยตื่นตัวตามและสนใจว่าพาลิวันจะรอดตายหรือไม่ การฟังหรือดูเรื่องที่ตื่นเต้น หรือเรื่องที่กำลังเข้าตาเข้าเขม ต้องเลี้ยงระหว่างความเป็น ความตาย ขอมรู้สึกสนุกและออกกรี๊ดขึ้น ด้วยเหตุที่เป็นช่วงแห่งความขัดแย้งว่า ระหว่าง ฝ่ายที่มีคนช่วยอยู่เบื้องหลัง กับฝ่ายที่มีความเฉลียวฉลาดกว่าฝ่ายใดจะชนะ การสร้างปม ขัดแย้งมาก่อนจะถึงการแตกหักข้อมเราอารมณ์ และทำให้คนดูนึกสนุกขึ้นกว่าที่จะเล่าถึงความแตกหักโดยไม่มี ความขัดแย้ง จึงเข้าใจว่าผู้เล่าคงคำนึงถึงเนื้อเรื่องที่มีผลกระทบ อารมณ์ผู้ฟัง จึงได้ขยายเรื่องออกไปเช่นนี้

3. หนุมานล่องตีพระนารทฤาษี

	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาคก	หนุมาน
หนุมานแหวะที่อาศรมฤาษี	✓	✓	✓	✓
ฤาษีลืมหมาไฟไหม้หนุมาน		✓	✓	✓
หนุมานล่องตีเรื่องที่ยอน	✓	✓	✓	✓
หนุมานล่องตีเรื่องคีมน้ำในสระ	✓	✓	✓	✓
หนุมานล่องตีเรื่องกินอาหาร		✓		✓

สำนวนพระลัก-พระลามเพิ่มการล่องตีเป็นสามครั้ง สำนวนพระราชนิพนธ์ หนุมานล่องตีพระฤาษีสองครั้ง คือเรื่องทำตัวคัมศาลา และเรื่องคีมน้ำในสระที่ต้องห้าม

แต่ส่วนวนพระลัก-พระลามเพิ่มเรื่องกินข้าวอีกเรื่องหนึ่ง หมายความว่าพระถามว่าข้าวคำเดียว นั้นกินไม่อิ่ม แต่ปรากฏว่าหนุมานกินเท่าใดก็ไม่หมด เรื่องการลองดีหรือการทดสอบเป็นเรื่อง ที่สามารถถึงความสนใจของผู้ฟังได้อย่างดี เพราะผู้ฟังต้องคอยติดตามว่า ผลแห่งการลองดี หรือผลแห่งการประลองฤทธิ์นั้นจะเป็นเช่นไร ดังนั้นหากการลองดีมีเพียงครั้งเดียวหรือ สองครั้ง คนฟังอาจไม่รู้สึกสนุกเท่าที่ควร ในอนุภาคเช่นนี้จึงมักมีเรื่องการทดสอบสามครั้ง เพื่อให้เห็นจริงถึงความสามารถของฝ่ายหนึ่ง และเพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกสนุกจนเป็นที่พอใจด้วย

จำนวนสามเป็นจำนวนที่พบน้อยที่สุดในนิทานพื้นบ้าน แต่บางกรณีผู้เล่าอาจจะ ขำเหตุการณ์เกินสามครั้ง อาจเป็นสี่ครั้งหรือมากกว่านั้น เช่น ตอนตามกวางในสำนวน พระรามช่าคก ขยายเรื่องออกไปมากมายคือ ให้มีเรื่องราวผจญสัตว์แปลงเป็นสัตว์ต่าง ๆ ไปรบกวนพระรามก่อนจะถึงการแปลงมาเป็นกวางอันเป็นบุพพวิธีขั้นสุดท้าย ในสำนวนนี้ มีการรังควานพระรามประมาณ 10 ครั้ง คือ ราชอาณาจักรเนรมิตหมัดเข้ากัดพระราม และม้ามณีกาย ครั้นม้ามณีกายปราบได้ ก็เนรมิต เหา เหม็บ ทาก ปลิง ผึ้ง แตน แมลงหวี่ แมลงวัน นกกระเจี๊ยบ นกกระจ่าง นอกจากนั้นยังเนรมิตเมืองและภูเขาวางหน้า จนกระทั่ง ครั้งสุดท้ายจึงหันมาเนรมิตกวางทองล่อสีดาแทน การเพิ่มเรื่องการรังควานพระรามเข้ามา เช่นนี้ คงเป็นเพราะต้องการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวผู้ร้ายและพระเอก จึงให้มี เรื่องการประลองฝีมือกันก่อนถึงตอนชิงนาง ทั้งนี้คงต้องการแสดงให้เห็นว่า ถ้าทศกัณฐ์ รังควานพระราม ทศกัณฐ์จะไม่สามารถทำอันตรายพระรามได้ แต่ในกรณีกวางทอง เป็นเหตุสุดวิสัย เพราะมีความต้องการของสีดาเข้ามาเกี่ยว พระรามต้องคำนึงถึงใจของ สีดาด้วย จึงเสียรูปทศกัณฐ์และเสียสีดาไป

3. การเพิ่มอนุภาค

การเพิ่มเรื่องอีกลักษณะหนึ่งคือ การแทรกอนุภาคเข้าไปในตอนที่ต่าง ๆ ของเรื่อง อนุภาคที่เพิ่มเข้ามานี้อาจเป็นอนุภาคที่ผู้เล่าจินตนาการขึ้นเอง หรืออาจเป็นอนุภาคที่ผู้เล่าดึงมาจากนิทานเรื่องอื่นเข้ามาแทรกไว้ในตอนนั้น ๆ ทำให้เรื่องตอนนั้นมีเนื้อหายาวกว่าเรื่องตอนเดียวกันในส่วนวนอื่น

1. ตอนกำเนิดสีดา

	รามเกียรติ์	พระลัก-พระราม	พระรามชาตก	หรมาน	พรหมจักร
กำเนิดสีดา	✓	✓	✓	✓	✓
หมอบอุทท้ายว่าสีดาเป็น	✓	✓	✓	✓	✓
กาลกนิณี					
ทศกัณฐ์เลี้ยงนางไวจัน			✓		
อายุ 1 ขวบ					
สีดาฉวยมิดแหงทศกัณฐ์		✓	✓		
ทศกัณฐ์ส่งลอยแพสีดา	✓	✓	✓	✓	✓
พระอินทร์เนรมิตสำเภา			✓		
ให้สีดา					
พระอินทร์สอนมนต์คาถาให้			✓		
สีดาลงไปอยู่เมืองพญานาค			✓		
15 ปี					
สีดาไปอยู่กับพระฤาษี	✓	✓	✓	✓	✓
ฤาษีเนรมิตปราสาท เพื่อน		✓	✓	✓	✓
และนางคอมพิวเตอร์ให้สีดา					

จากตารางนี้จะเห็นว่าส่วนพระรามชากนแทรกอนุภาคอื่นเข้ามาหลายอนุภาค คือ ให้อนุภาคสีดาแห่งทศกัณฐ์ พระอินทร์เนรมิตสำเภาและสอนมนต์คาถาให้สีดา มีเรื่องสีดาจะไปอยู่กับพญานาคก่อนที่จะไปอยู่กับฤาษี นอกจากนั้นยังมีเรื่องฤาษีหรือพระอินทร์เนรมิตปราสาทพร้อมควยเพื่อนและบริวารให้สีดา

เรื่องสีดาแห่งทศกัณฐ์นั้นคงจะเพิ่มเข้ามาเพื่อให้เห็นจริงว่าสีดาควรถูกลอยแพ ทั้งนี้เพราะทศกัณฐ์ในส่วนนี้ไม่ยอมลอยแพสีดาตามคำแนะนำของหมอกุ ผู้เลา คงต้องการแสดงให้เห็นว่าทศกัณฐ์นั้นคือบุคคลธรรมดาทั่วไปผู้มีความรักลูก อย่างไรก็ตาม เมื่อถูกกำหนดว่าจะต้องมีตอนลอยแพสีดา จึงมีอนุภาคสีดาหีบมีคแห่งทศกัณฐ์เพิ่มเข้ามา เพื่อจะเตือนและยืนยันให้ทศกัณฐ์เห็นจริงตามคำทำนายของหมอกุ แม้สีดาจะเล่นมุกและทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่ถึงการณ์ แต่ก็ยอมทำให้ทศกัณฐ์เห็นว่าเด็กคนนี้มีพฤติกรรมที่เป็นอันตรายต่อชีวิตตนตามคำทำนาย จึงสมควรที่ทศกัณฐ์จะสั่งลอยแพนาง

ส่วนเรื่องพระอินทร์เนรมิตสำเภาให้ตลอดจนเรื่องสีดาไปอยู่เมืองพญานาค ในพระรามชากนนั้น เข้าใจว่าอาจเป็นความจงใจหรือความสับสนของผู้เล่าที่เล่าตอนลอยแพสีดาให้มีเนื้อความทำนองเดียวกับตอนลอยแพพระสังข์¹ ในสุวรรณสังฆชากน มีตอนพญานาคเนรมิตสำเภาทองให้พระสังข์ ส่วนสังข์ของส่วนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีเรื่องพระยานาคอุ้มพระสังข์ลงไปบาศาล แล้วเนรมิตสำเภาให้ลอยไปเมืองนางพันธุรัต กวดยเหตุที่เป็นอนุภคลอยแพหรือประสงค์ให้เด็กตายในน้ำเช่นกัน ผู้เล่าจึงหลงลืมเล่าตอนลอยแพสีดาแบบตอนลอยแพพระสังข์ หรือมีฉะนั้นอาจเป็นความจงใจที่จะให้สีดามีความสัมพันธ์กับพญานาค เพราะในส่วนอื่นส่วนนี้ก็มีเรื่องมนุษย์กับพญานาคบ่อย ๆ ในพระรามชากน พระยานาคเป็นผู้สร้างเมืองให้บรรพบุรุษพระราม พระรามเองก็ไคนางนาคเป็นชานา ความต้องการที่จะให้มีเรื่องมนุษย์สัมพันธ์กับพญานาคอาจทำให้ผู้เล่า

¹สุวรรณสังฆชากน เป็นเรื่องลอยแพพระสังข์ แต่ในสังข์ของส่วนพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 เป็นเรื่องจับพระสังข์ดวงน้ำ

ถึงเรื่องลอยแสดีคาออกไปเรื่องพระสังข์ จึงมีอนุภาคสีดาลงไปอยู่เมืองพญานาคเพิ่มเข้ามาในช่วงนี้

ส่วนที่มีอนุภาคพระอินทร์หรือพระฤาษีเนรมิตปราสาทให้สีดาอยู่นั้นคงจะเพิ่มเข้ามาตามความเคยชิน ด้วยเหตุที่ในนิทานพื้นบ้านอีสานและลานนา มักจะมีเรื่องฤาษีเก็บนางในคอกบัวไปเลี้ยง เช่น เรื่องจักรนิมิตพรหมริน ท้าวโสวัตร วงศ์สุวรรณค์ หรือสุวรรณเมกษะหมาชนคำ และเมื่อนางเคียบโตเป็นสาว ก็จะมีเรื่องฤาษีเนรมิตปราสาทให้นางอยู่ต่างหาก เพราะเกรงจะเป็นที่ครหาของชาวบ้าน อนุภาคนี้มีปรากฏในนิทานพื้นบ้านหลายเรื่อง จึงเป็นไปได้ที่เมื่อผู้เล่าเล่าถึงตอนสีดาเคียบโตขึ้น จึงออกไปเรื่องฤาษีเนรมิตปราสาทให้สีดาอยู่ ทำให้รามเกียรติ์ส่วนนี้ต้องมีเนื้อหาเพิ่มขึ้นจากสำนวนพระราชนิพนธ์

2. ตอนพระรามยกศร

	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาตก
พระรามยกศร	✓	✓	✓
ฤาษีไปเอาน้ำศักดิ์สิทธิ์มาทำพิธีอภิเษก		✓	✓
พระรามเข้าหาสีดาและพาสีดาหนี		✓	✓
พระรามพาสีดากลับเมือง	✓	✓	✓

จากตารางข้างบนนี้ จะเห็นว่าอนุภาค 3 อนุภาคที่ต่อจากอนุภาคพระรามยกศร เป็นอนุภาคที่สำนวนอีสานมีเพิ่มไปจากสำนวนพระราชนิพนธ์ เข้าใจว่าการเพิ่มเรื่องพระรามพาสีดาหนีเข้ามาเป็นความพยายามในการให้เหตุผลว่าที่พระรามต้องปลัดพรากจากสีดาเป็นเพราะการกระทำอันไม่สมควรของพระรามเอง จึงทำให้ฤาษีโกรธ จึงสาปให้พระรามและสีดาต้องปลัดพรากกัน

3. พรหมจักรล่องศร

	รามเกียรติ์	ลี้ก-ลาม	พระรามชาดก	หรมาน	พรหมจักร
พรหมจักรออกจากเมืองตามหานาง ในฝัน (พระรามเดินทางมายกศร)	✓	✓	✓	✓	✓
พรหมจักรพบยักษ์กินคน					✓
ยักษ์ยอมเป็นทาสและให้แก้ววิเศษ					✓
พรหมจักร					
ยักษ์มอกหางไปที่อยู่สี่คา					✓
พรหมจักรยกศรไล่สี่คา	✓	✓	✓	✓	✓

ส่วนวนพรหมจักร เพิ่มอนุภาคพรหมจักรพบกับยักษ์กินคนเข้ามาจนถึงตอนยกศร ส่วนวนนี้คำเป็นความว่า พรหมจักรไม่ยินดีในชายาที่พระราชบิดาหาให้ ประกอบกับฝันเห็นสี่คา จึงสละราชสมบัติออกตามหาสี่คา วันหนึ่งไปกินน้ำในสระที่มียักษ์เฝ้าอยู่ ยักษ์จะกินพรหมจักรจึงเกิดการต่อสู้กัน ในที่สุดยักษ์ยอมเป็นทาสแล้วมอบแก้ววิเศษซึ่งสามารถฝ่าฟันอันตรายต่าง ๆ สามารถเรียกเงินเรียกทองได้ให้พรหมจักร

เหตุที่แทรกอนุภาคนี้เข้ามาคงเป็นเพราะนิทานภาคเหนือมีเรื่องยักษ์กินคนปรากฏอยู่เสมอ ๆ เช่น เรื่องยักษ์ที่มากินคนทุก 7 วัน (บางสำนวนทุก 3 วัน) เช่น หงส์หิน เจ้าแสงเมืองคำหล้า บั้วระวงศ์หงส์อำมาตย์ สุวกรมเมกมะหมาชนคำ วงศ์สุวรรณค์ อนุภาคที่เพิ่มมานี้ ใกล้เคียงกับนิทานปัญญาสชาดกหลายเรื่อง เช่น สิทธิสารชาดก วรวงสชาดก วานวนชาดก เทวันธชาดก และสุวรรณวงศ์ชาดก ซึ่งมักจะมีเรื่องพระโพธิสัตว์ไปกินน้ำในสระที่มียักษ์เฝ้าอยู่ แต่ในที่สุดพระโพธิสัตว์ก็แสดงธรรมะจนยักษ์เลื่อมใสและยอมเป็นทาสมอบของวิเศษให้พระโพธิสัตว์ติดตัวไป เช่นเดียวกับที่พรหมจักรสู้กับยักษ์เฝ้าสระและในที่สุดยักษ์มอบแก้ววิเศษจักษ์ให้

4. กำเนิดพาลี สุกริพ

	รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชาคก
เทวคา (พระอินทร์, พระอาทิตย์)	✓	✓	✓
เห็นนางกาลอัจนา			
พระฤาษีเสกมนต์ปิดปากถ้ำ*		✓	✓
พระอาทิตย์แอมจำมนต์เปิดปากถ้ำ แล้วเข้าหานาง		✓	✓
กำเนิดพาลี สุกริพ	✓	✓	✓

เหตุที่สำนวนอีสานมีอนุภาคมนต์ปิดปากถ้ำเพิ่มเข้ามาตอนกำเนิดพาลีสุกริพ คงเป็นเพราะผู้เล่าถึงอนุภาคจากเรื่องอุณรุทเข้ามา¹ เมื่อเจ้ากรุงพาดจะลอบเข้าหานางสุจิตราชายาพระอินทร์ ก็ต้องแปลงเป็นตุ๊กตุกรอฟังพระอินทร์รามนต์ปิดเปิดทวาร จึงจะเข้าหานางได้ ด้วยเหตุที่ตอนกำเนิดพาลีสุกริพมีเรื่องการลอบเข้าหาผู้หญิงเช่นกัน จึงเป็นไปได้ที่จะมีเรื่องพระอาทิตย์รอมนต์เปิดถ้ำของพระฤาษีเพิ่มเข้ามา เพราะผู้เล่าอาจสับสนถึงเรื่องราวตอนเจ้ากรุงพาดกับนางสุจิตราเข้ามาในนิทานพระรามตอนนี้

¹ เชื่อได้ว่าทางอีสานและลานนาทราบเรื่องอุณรุท เพราะมีวรรณคดีเรื่องอุสสาบาส ซึ่งเป็นเรื่องของเจ้ากรุงพาด และวรรณคดีเรื่องนี้มีอนุภาคจากรามเกียรติ์เข้าไปแทรกอยู่ตลอดเรื่อง จึงเป็นไปได้ที่อนุภาคเรื่องการเสกมนต์ปิดทวารจากอุณรุท จะเข้ามาอยู่ในรามเกียรติ์

* การแทรกเรื่องปิดปากถ้ำเข้ามาตอนกำเนิดพาลีนี้ อาจมีความเกี่ยวเนื่องกับตอนทรีและพาลีปิดถ้ำต่อกัน ผู้เล่าคงจำได้ว่า เรื่องการปิดปากถ้ำกับพาลีมีความเกี่ยวเนื่องกันอยู่ จึงมีเรื่องการปิด-เปิดประตูถ้ำแทรกเข้ามาตอนกำเนิดพาลีด้วย

การแทรกอนุภาคนี้เพิ่มเข้ามาคงทำให้เรื่องน่าสนใจขึ้น เพราะพระอาทิตย์
ไม่อาจเข้าหานางได้โดยสะดวก ต้องฝ่าฟันอุปสรรคเสียก่อน ซึ่งทำให้เรื่องชวนติดตาม
ขึ้นว่า พระอาทิตย์จะไ้มนต์เปิดผ้าหรือไม่ นอกจากนั้นเรื่องเวทมนต์คาถาหรือไสยศาสตร์
ก็เป็นที่คุ้นเคยในโลกแห่งนี้มานานอยู่แล้ว จึงเปิดโอกาสให้อนุภาคนี้เข้ามาอยู่ในตอนกำเนิด
พาลีสุครีพได้

5. ตอนพระรามมาพาลี

	รามเกียรติ์	พระรามชาดก
พาลีสู้กับสุครีพ	✓	✓
นางกคเตราชช่วยสามีต่อสูจนถูกปลายดาบแทงตามอก		✓
พาลีถูกศรพระราม	✓	✓

เรื่องผู้หญิงทั้งครรภที่ช่วยสามีสู้กับศัตรูจนถูกแทงตามอกในส่วนท้องถิ่นคุณจะมี
ความคลุมเครืออยู่ เพราะส่วนนทรมาน กล่าวถึงนางกาสิราชธิดาถูกพรหิษวิจนตามอก
ครันถึงตอนกำเนิดนทรมาน ก็กล่าวเพียงว่านางทิโสธเอน้ำกามของพญาชตวรรษะไปใส่ปาก
ผู้หญิงตามอกที่นอนอยู่ใต้คนมะเคื่อซึ่งไม่ได้ออกชื่อว่าเป็นนางกาสิราชธิดา จึงไม่ทราบ
แน่นอนว่าเป็นคนเดียวกับนางกาสิราชธิดาหรือไม่ส่วนพระรามชาดก บอกว่านางกคเตราช
ผู้ตามอกได้ค้ำน้ำกามพระอิศวร แต่กลับไม่เคินเลื่องต่อว่าให้กำเนิดนทรมาน

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นว่า เรื่องผู้หญิงทั้งครรภที่ช่วยสามีออกรบถูกแทงตามอก
คงจะมีที่มาจากที่ใดที่หนึ่ง จึงพยายามนำมาแทรกไว้ในเรื่อง ทั้ง ๆ ที่แทรกเข้ามาก็ไม่มี
ผลต่อเรื่องมากนัก อาจเป็นความต้องการของผู้เล่าที่จะรักษาพฤติกรรมของนางไภยเกษิ
ผู้ช่วยท้าวทศรถโดยการเอาแซนสอดแทนเพลารถทรงซึ่งหักกลางสนามรบเอาไว้ในเรื่อง
เนื่องจากส่วนท้องถิ่นคิดเรื่องนางไภยเกษิออกไป แต่ผู้เล่าบางคนอาจต้องการรักษาเรื่อง

ของนางไว้ จึงจำลองพฤติกรรมของนางโกยเกษิ์ให้นางกตกระราช (พระรามชาคก) และกาสิราชธิดา (หรมาน) ส่วนที่ต้องเป็นนางกตกระราชชายาพาลีคงเป็นเพราะในสำนวนท้องถิ่นไม่มีเรื่องท้าวทศรถทำสงครามกับผู้ใดจึงต้องนำบาทชายาท้าวทศรถมาให้ชายาพาลีแทน แม้ลักษณะการช่วยจะออกมาไม่ตรงกันทีเดียว แต่ผลก็คือนางผู้ช่วยสามีออกรบนั้น ได้รับขาดเจ็บเช่นเดียวกัน นางโกยเกษิ์แซนหัก แทนนางกตกระราชและกาสิราชธิดาตามอก ซึ่งก็เป็นรายละเอียดที่เปลี่ยนไปได้

6. หนุมานลงดีพระฤาษี

	รามเกียรติ์	ลัก-ลाम	พระรามชาคก	หรมาน
หนุมานแหวที่อาศรมฤาษี	✓	✓	✓	✓
ฤาษีสืมตาไฟไหม้หนุมาน		✓	✓	✓
หนุมานลงดีฤาษี	✓	✓	✓	✓
หนุมานไปลงกา	✓	✓	✓	✓

สำนวนท้องถิ่นเพิ่มอนุภาคฤาษีตาไฟไหม้หนุมานเข้ามาในตอนหนุมานลงดีพระฤาษี ทั้งนี้คงเป็นเพราะสำนวนท้องถิ่นเปลี่ยนพระนารทฤาษีเป็นฤาษีตาไฟ จึงแทรกเรื่องที่แสดงอำนาจของฤาษีตาไฟไว้ในตอนนี้ด้วย

หรือมีฉะนั้นอาจสืบสนเอาตอนหนุมานถูกพระอาทิตย์เผาร่างตอนไปหยุดรถพระอาทิตย์ในคราวไปหาหาแกพิชโมกชศักดิ์มาไว้ก่อนนี้ ผู้เล่าคงจำได้ว่ามีเรื่องหนุมานถูกเผาร่าง แต่คงจำไม่ได้ว่าใครเป็นผู้เผา ในสำนวนท้องถิ่น ไม่มีเรื่องหนุมานถูกพระอาทิตย์เผาตอนไปหยุดรถพระอาทิตย์ จึงแทรกเรื่องพระอาทิตย์เผาหนุมานไว้ในตอนนี้แล้วเปลี่ยนให้ฤาษีตาไฟเป็นผู้เผาแทน ซึ่งผู้เล่าคงเห็นว่าสมจริงที่หนุมานจะถูกฤาษีตาไฟเผา

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าในกระบวนการการเล่านิทานนั้น ผู้เล่าอาจนำอนุภาค
ในตอนหนึ่งไปไว้ในอีกตอนหนึ่ง หรือดึงอนุภาคจากนิทานเรื่องอื่นมาแทรกไว้ จึงเป็นเหตุ
ให้นิทานเรื่องเดียวกันที่ตกไปอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ มีเนื้อหาไม่ตรงกันนัก เพราะขึ้นอยู่กับ
ผู้เล่าแต่ละท้องถิ่นจะเล่าตามเรื่องที่ได้รับมาได้ตรงกับของเดิมเพียงใด หรืออาจจะสับสน
แทรกอนุภาคอื่นเข้ามาปน

อนุภาคจากรวมเกียรติที่แทรกอยู่ในนิทานเรื่องอื่น

นิทานเรื่องพระรามคงจะเป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับน้อย อนุภาคจากเรื่อง
พระรามจึงเข้าไปอยู่ในนิทานเรื่องอื่น ๆ เช่นกัน เรื่องอุสสาบารสของชาวลานนา
เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า อนุภาคจากรวมเกียรติเข้าไปแทรกอยู่ตลอดเรื่อง บางครั้ง
ก็แทรกเข้าไปลอย ๆ ไม่เกี่ยวกับเรื่องที่กำลังดำเนินอยู่ แต่บางครั้งก็มีผลต่อการดำเนิน
เรื่องบ้าง ดังจะเห็นได้จากโครงเรื่องเรื่องอุสสาบารสดังนี้

- ผู้กที่ 1 กำเนิดพานพรมหัต
- ผู้กที่ 2 พานพรมหัตแผ่แสนยานุภาพไปยังเมืองไกลเคียง
- ผู้กที่ 3 กำเนิดหอรมาน
 ทรพีฆ่าทรพา และพานพรมหัตฆ่าทรพี*
- ผู้กที่ 4 หรมานลองดีพระฤาษี*
 หรมานเหาะไปกินผลไม้ในลังกา ถูกพระยายงกาทำร้ายจึง
 เผาเมืองลังกา*
- หรมานไปบอกพานพรมหัตว่าพวกวิชาธรแยกทัพมารบพานพรมหัต
- พานพรมหัตฆ่าพวกวิชาธร
- ผู้กที่ 5 พานพรมหัตเข้าหาสุชาดา
 กำเนิดพระบารสโพธิสัตว์

* เป็นอนุภาคที่ตรงกับเรื่องพระราม

- บุ๊กที่ 9 กำเนิคนางอุสสาเทวี
 พระบารสยกศรไค่นางอุสสาเทวี*
- บุ๊กที่ 10 พานพรหมทัตโกธพระบารสและนางอุสสา
 สงครามระหว่างพานพรหมทัตกับพระบารส*
- บุ๊กที่ 11 พระบารสถูกจับขังในคอกเหล็ก*
 พานพรหมทัตไล่อานุพานราชบุตร อานุพานราชบุตรจึงไปเข้าฝ่าย
 พระบารส*
- บุ๊กที่ 12 พระบารสฆ่าพานพรหมทัต
- บุ๊กที่ 14 พระยาลงกา ชื่อ วิโรหาลักนางอุสสาเทวีขณะที่พระบารสและ
 นางอุสสาประพาสป่า*
 ทรมาณช่วยพระบารสรบพระยาลงกา*
 พระบารสฆ่าพระยาลงกา*

นิทานภาคใดหลายเรื่องก็มีอนุภาคจากรามเกียรติ์เข้าไปแทรกอยู่ เช่นในเรื่อง
 สุวรรณคิลป์ จนอาจจะเรียกได้ว่าเป็นเรื่องจำลองรามเกียรติ์ เพราะมีเรื่องยักษ์ลักนางเอก
 พระออกไควานรเป็นพันธมิตร และมีตอนที่เนื้อความตรงกับเรื่องเฒ่าลงกา ไมยราพ
 สะกดทัพแล้วลักพระราม และนางลอบ คงจะเห็นได้จากโครงเรื่องดังต่อไปนี้

ท้าวไวยภักเจ้ากรุงยักษ์ลักนางเกศสุริยาชายาของพระสุวรรณคิลป์
 พระสุวรรณคิลป์ไค้หนุมานรเป็นบริวาร
 พระสุวรรณคิลป์ให้พระยาวานรไปส่งชำนาง เกศสุริยาและมอบแหวนไป
 เป็นหลักฐาน
 พระยาวานรทำลายสวนและเฒ่าเมืองยักษ์
 ไวยภักให้วิรุณทรแปลงเป็นนางเกศสุริยาทำเป็นตายลอบนำมา

* เป็นอนุภาคที่ตรงกับเรื่องพระราม

พระยาวานรพิสูจนว่าเป็นศพลอมโดยอุ้มนางไปวางบนกองเพลิง
 ไวยภักให้ไวยร่ายรามนศสะกตพิพ และสักพระสุวรมศิลป์ไปซังในกรงเหล็ก
 พระยาวานรไปช่วยพระสุวรมศิลป์

เรื่องตรีนรายของทางภาคใต้ เป็นนิทานอีกเรื่องหนึ่งที่อนุภาคจากรามเกียรติ์
 เข้าไปปรากฏอยู่มาก เช่น ท้าวภินทรย์กษัตริย์ลักนางวิมลคิชายาพระตรีนราย ท้าวภินทรย์กษ
 ัตริย์ให้ท้าววิรุฬจักรสะกตพิพตรีนราย ท้าวภินทรย์กษให้วันนุราชไปรบ วันนุราชหนีไปซ่อนใน
 กลีบเมฆ นอกจากนั้นยังมีเรื่องยักษ์แปลงทำเป็นตายลอยน้ำไปที่ตั้งค่ายของตรีนราย

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การรับอนุภาคจากนิทานเรื่องอื่นเป็นปรากฏการณ์
 ที่เกิดขึ้นได้ในการเล่านิทาน และเป็นเหตุให้นิทานเรื่องหนึ่งได้รับการขยายเรื่องออกไป
 จนมีความยาวหรือมีจำนวนอนุภาคมากกว่านิทานส่วนต้น

4. การเพิ่มเรื่องย่อย ๗

การเพิ่มเรื่องเป็นปรากฏการณ์ที่นักเล่านิทานนำเรื่องอื่นทั้งเรื่องเข้ามา
 ไว้ในนิทานเรื่องที่กำลังเล่าอยู่ หรือมีจะนั้นก็แต่งเรื่องขึ้นใหม่เข้ามาแทรกไว้ในเนื้อหา
 เรื่องเดิม การเพิ่มเรื่องนั้นเป็นการเพิ่มตอน หรือเพิ่มเรื่องที่มีเรื่องราวสมบูรณ์ในตัวเอง
 เข้ามาแทรกในเรื่องเดิม ไม่เพียงแต่แทรกอนุภาค เช่นกรณี "การเพิ่มอนุภาค"(ข้อ 3)

อาจกล่าวได้ว่า พระรามชาดกบันทึกเป็นเรื่องราวอันยืดยาวที่เพิ่มขึ้นก่อนจะ
 เข้าสู่เรื่องพระรามจริง ๆ เนื้อเรื่องเป็นสงครามระหว่างราพธาสวรรกับพระราม แต่
 มีไขควงเหตุที่ราพธาสวรรลักชายาพระราม หากด้วยเหตุที่ราพธาสวรรลักนางจินหาพิสา
 พระราม เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พระยานาคเนรมิตเมืองใหญ่บรรพบุรุษพระราม แล้วกล่าวถึง
 กำเนิดของราพธาสวรรตั้งแต่ครั้งเป็นเจ้าลุนดู (ชาติที่เกิดมาไม่มีแขน ไม่มีขา ต่อมา
 พระอินทร์พาไปชุบร่างกายให้สวยงามในสรวงสวรรค์ แล้วลงมาเกิดใหม่เป็นราพธาสวรร)
 ต่อมาเมื่อราพธาสวรรอายุ 3 ขวบ เทียวคึดสายขนูคังสนับก่อกวนกษัตริย์เมืองต่าง ๆ

ในที่สุดเข้าไปขอนางจันทาจากพญาชตรฐ พญาชตรฐ จำใจต้องยินยอมยกลูกสาวให้
 ต่อจากนั้นก็บนบานต่อพระอินทร์ขอลูกชายที่จะมาปราบราพณาสูร พระอินทร์จึงส่งพระราม
 พระลักษมณ์ลงมาเกิด เมื่อทั้งสองโตขึ้นก็ออกไปตามพี่สาวกลับคืน เกิดสงครามระหว่าง
 ราพณาสูรกับพระราม ภายหลังราพณาสูรยอมแพ้ แต่งบรรณาการมาขอขมา พระราม
 ก็ยกโทษให้ เป็นอันจบพระรามชาคกบั่นต้น

เรื่องราวในพระรามชาคกบั่นต้นเป็นเรื่องราวที่สมบูรณ์ในตัวเอง แสดงว่า
 ผู้แต่งชยตยเรื่องออกเป็นภาคหนึ่งต่างหาก ครั้นขึ้นพระรามชาคกบั่นปลาย ก็พยายาม
 โยงเรื่องในบั้นต้นเข้ามาว่า ราพณาสูรย้ายเมืองจากอินทปัตต์ไปลงกา แล้วจึงเข้าสู่
 เรื่องรามเกียรติ์แท้ ๆ คือตอนกำเนิดลลิตา พระรามยกศร จึงเห็นได้ว่าการนำโครงเรื่อง
 สงครามชิงนางระหว่างราพณาสูรกับพระรามออกไปขยายเป็นเรื่องใหม่ซึ่งกลายเป็นว่า
 เรื่องรามเกียรติ์ส่วนวนพระรามชาคก เป็นเรื่องพระรามทำสงครามกับราพณาสูร เพื่อ
 ชิงพี่สาวครึ่งหนึ่ง และสงครามชิงชายอีกครั้งหนึ่ง จึงมีสงครามใหญ่ 2 ครั้ง แทนที่จะมี
 ครั้งเดียวเช่นรามเกียรติ์ส่วนวนอื่น

ในรามเกียรติ์ก็มีการขยายเรื่องออกมาอีกภาคหนึ่ง เช่นเดียวกับพระรามชาคก
 คือนำแนวเรื่องการสงครามออกมาขยายเป็นเรื่องใหม่อีกตอนหนึ่ง ทำให้รามเกียรติ์
 รัชกาลที่ 1 มีความยืดยาวออกไปอีกมาก ทั้ง ๆ ที่ศึกษมลิวันก็คำเป็นความเช่นเดียวกับศึก
 ลงกา แทนที่จะจบตั้งแต่พระรามกลับอโยธยา กลับสร้างปมความขัดแย้งขึ้นใหม่ คือ
 ให้ไพนาสุริยวงศ์แก่แคนท้าวทศคีรีวงศ์ (พิเภก) แทนทศกัณฐ์บิดาตน จึงต้องไปขอแรง
 ท้าวจักรวรรดิแห่งเมืองมลิวันมาช่วย ลักษณะการดำเนินเรื่องก็ซ้ำกับศึกลงกา คือ
 มีตอนจองถนน นิลนนทสี่อสาร สุริยาภพ (โอรสองค์ใหญ่ของท้าวจักรวรรดิ = อินทริชิต)
 พุงหอกเมฆพัต ซึ่งมีเรื่องต้องไปเสาะหาว่านยามารักษาแผลเช่นเดียวกับตอนโมกษศักดิ์
 และมีเรื่องทำลายพิธีชุบกรฝ่ายตรงข้ามเช่นเดียวกับที่หนุมานพยายามทำลายพิธีชุบ
 หอกโมกษศักดิ์ของกุมภกรรณ และพิธีชุบหอกกบิลพิทของทศกัณฐ์

ตอนท้ายของส่วนวนพระมหจักร มีการเพิ่มเรื่องพระมหจักรเป็นจักรพรรดิราช ออกไปอีกยี่สิบยาว เมื่อพระมหจักรไปรับเสด็จและโอรสกลับเมืองแล้ว ยังขยายเรื่องออกไปว่าพระมหจักรได้เป็นจักรพรรดิราช ตั้งศาลาโรงทานสี่มุมเมือง ร้อนถึงพระอินทร์ ท้องเนรมิตปราสาท ชุมเงินชุมทอง คันถปพฤกษ์ และไปเชิญนางแก้วจากอุคตรกฤษทวีป มาเป็นมเหสีพระมหจักรวรรดิราช ส่วนสัตว์ชนิดอื่น ๆ ก็ยังเกิดขึ้นด้วยบุญของจักรพรรดิราช ภายหลังมีพระพุทธรูปเจ้าชื่อธรรมสิทธิ์ท่านว่า พระมหจักรวรรดิราชจะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์ต่อไปชื่อ โศคม เมื่อนิทานพระรามเข้ามาถึงลานนาซึ่งเป็นดินแดนพุทธศาสนา พระนารายณ์ผู้เป็นเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์จึงกลายเป็นพระพุทธรูปเจ้าในศาสนาพุทธไป

การเพิ่มเรื่องอีกกรณีหนึ่ง คือ การเพิ่มประวัติตัวละคร จะเห็นได้จากการเพิ่มอุคตรกฤษเข้ามาในรามายณะวาลมิกิ ซึ่งเป็นภาคที่แต่งเพิ่มเกี่ยวกับประวัติตัวละคร เช่น กุมภกรรณ พิภพณ์ ทศกัณฐ์ หนุมาน พาลีหรือสุครีพ ในรามเกียรติ์ ก่อนที่จะเข้าเรื่องรามเกียรติ์แท้ ๆ (ตั้งแต่พระรามไปเรียนวิชา หรือกำเนิดสีดา) ก็เป็นช่วงอธิบายประวัติตัวละครเช่นกัน มักจะมีเรื่องนางฟ้าหรือเทวดาถูกสาปให้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ เพื่อให้พระรามช่วยบ้าง พหารพระรามช่วยบ้างจึงจะพ้นสาป อันที่จริงหากไม่มีเรื่องราวเหล่านี้ก็ไม่กระทบกระเทือนการดำเนินเรื่องรามเกียรติ์ เพียงแต่เพิ่มเรื่องเหล่านี้เพื่ออธิบายชีวิตตัวละครในเรื่อง เช่น ตอนนนทกาลถูกสาปให้อธิบายตอนพรพาดูทรมพิฆ่า ตอน นนทกอธิบายเหตุที่ทศกัณฐ์มีสิบเศียร ยี่สิบกร เป็นต้น และในเมื่อตัวละครบางตัว เช่น รามสูร กุมภกาค์ พิราท มีไว้เพื่อเสริมอำนาจของพระลักษมณ์พระราม จึงต้องมีการปูพื้นฐานเกี่ยวกับประวัติตัวละคร เหล่านี้ไว้ด้วยหรือในส่วนวนพระรามชาดกก็มีเรื่องราวอันยี่สิบยาวเกี่ยวกับเจ้าลุนลูนเป็นประวัติของราพณาสูร ดังนั้นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติตัวละครซึ่งแต่งเพิ่มกันในภายหลังจึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้นิทานส่วนต่าง ๆ ยี่สิบยาวออกไป

นอกจากการเพิ่มเรื่องในตอนต้นหรือขยายเรื่องตอนท้ายซึ่งที่กล่าวมาแล้ว ยังมีการเพิ่มตอนสั้น ๆ เข้ามาแทรกในระหว่างการดำเนินเรื่อง เช่น

1. การเพิ่มเรื่องศึกษัสหสฺสเคชะ คิกฺสงอาทิกฺย คิกฺสฺตลฺง สฺทชาสุร และ
วิรณฺจํบงฺ ในรามเกียรติ์
2. การเพิ่มเรื่องพระรามเป็นลิง เข้ามาขณะที่พระรามคิดตามสีดาในสำนวน
พระลัก-พระลาม พระรามซาดก สำนวนทางลาวและมลายู
3. การเพิ่มเรื่องแผนที่ไปลงกาเข้ามาในตอนจองถนนในสำนวนพระลัก-พระลาม
พระรามซาดก และสำนวนภาคใต้ฉบับบ้านอวนเกษ

นอกจากนั้นยังมีการเพิ่มตอนในลักษณะที่เป็นการแทรกตำนานหรือนิทานอธิบาย
เหตุเข้ามาในระหว่างการดำเนินเรื่อง เช่น

1. การเพิ่มเรื่องกุกสิกงวศฺ พระคงคา กำเนิดพระสาคร กวนน้ำอมฤต กำเนิด
พระมารุต ตำนานเมืองวิศาลา และเรื่องพระวิศวามิตรกับพระเวสสิษฐุ์ เข้ามาในขณะที่
พระวิศวามิตรพาพระรามไปปราบรากษสฺในสำนวนวาลมิกิ

2. การเพิ่มคตินิทานเพื่ออธิบายนุพกรรมตัวละคร

พระลัก-พระลาม	=	เพิ่มนิทานอธิบายเหตุที่หนุมานต้องเป็นลิง
พระรามซาดก	=	เพิ่มนิทานอธิบายสาเหตุที่พระรามพลัดพรากจากสีดา
พรหมจักร	=	เพิ่มนิทานอธิบายสาเหตุที่สีดาถูกลอยแพ
	=	" พรหมจักรพลัดพรากสีดา
	=	" พรหมจักรของศรพิษของวิโรหา
	=	" วิโรหาเกิดมาพร้อมกับ
		อาวุชพิเศษ
	=	" พรหมจักรได้เป็นจักร-
		พรรคิราช

นิทานอธิบายเหตุที่เพิ่มเข้ามาในสำนวนต่าง ๆ เหล่านี้มีทั้งกรณีที่อธิบายนุพกรรม
ตัวละคร ซึ่งเป็นการเพิ่มเรื่องเพื่ออธิบายเหตุการณ์ในเรื่อง และอีกกรณีหนึ่ง คือ การ
อาศัยเหตุการณ์ในเรื่องเป็นหลักแล้วโยงไปสู่นิทานอธิบายปรากฏการณ์ เช่น สำนวน

พระลัก-พระลาม และพระรามชากก ไต่โยงเหตุการณตอนไก่อแก้วไปเชิญพระอาทิตย์ขึ้นสู่ขอบฟ้า (ตอนโมกชคคค) เป็นคำอธิบายว่าสาเหตุที่ไก่อทองชันตอนเช้า ๆ เพราะในคราวที่พระอาทิตย์ถูกหนุมานขวางกั้นขอบฟ้าไปก็ไม่ยอมให้แสงสว่างกับโลกอีก ต้องให้ไก่อแก้วไปเชิญ พระอาทิตย์ไต่โยงเสียสหวานเจ็ดยั่วของไก่อแก้ว จึงยอมปรากฏกายสู่ท้องฟ้าอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่บัดนั้นมาไก่อจึงต้องชันทุกเช้าเพื่อเชิญพระอาทิตย์ หรือในหรามา ใช้เหตุการณตอนพระรามเกณฑ์พลเพื่อช่วยกันจองถนนข้ามไปลงกา เป็นคำอธิบายว่าเหตุใดคางคาวจึงไม่อยู่ตามพื้นดิน เนื่องจากพระรามให้หนุมานไปเกณฑ์พวกนก คางคาวก็ตอบว่าตนเป็นหนูไม่ใช่ชนก ครั้นพระรามให้หนุมานไปเกณฑ์พวกหนู คางคาวก็ว่าตนเป็นนก ไม่ใช่หนู พระรามโกรธมากสาปคางคาวว่า ต่อแต่นี้ไป "อย่าให้อมันอยู่แผ่นดินกู" คางคาวจึงขึ้นไปอยู่ตามกิ่งไม้ตั้งแต่นั้นมา

โดยทั่วไป นักเล่านิทานมีแนวโน้มที่จะขยายความเรื่องที่ได้ฟังมาให้เกินจริงหรือมากเรื่องออกไป บางครั้งการขยายความเกิดจากการที่ผู้เล่าเห็นว่าเรื่องไม่ตื่นเต้นพอ จึงเล่าให้เกินจริงออกไป หรือบางครั้งหากทั้งผู้เล่าและผู้ฟังพอใจนิทานเรื่องนั้นมาก อาจจะมีการนำโครงเรื่องของนิทานไปแต่งขยายเป็นอีกตอนหนึ่งหรือมีการแต่งภาคที่เป็นประวัติตัวละคร เพิ่มขึ้นอีกภาคหนึ่งนอกจากนั้นการขยายความอาจเกิดขึ้นในกรณีที่มีปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง หากท้องถิ่นใดชอบตัวละครแบบใด ชอบอนุภาคใดเป็นพิเศษ ตัวละคร อนุภาค หรือเรื่องราวอันเป็นที่คุ้นเคยในวัฒนธรรมนั้น ก็จะเข้ามาแทรกอยู่ในนิทานเรื่องนั้นด้วย นิทานที่ถ่ายทอดกันออกไปจึงได้รับการเพิ่มเติมเสริมต่อด้วยเหตุดังกล่าวนี้

3. การลดความ

การลดความมักจะเกิดขึ้นในกรณีที่เรื่องตอนนั้น ๆ ไม่เกาะอยู่กับแกนของเรื่อง แอซเซล โอลริก พูดถึงกฎที่สำคัญของนิทานพื้นบ้านไว้ 2 ข้อ คือ นิทานพื้นบ้านมักจะมี โครงเรื่องเชิงเดี่ยว (Single-Stranded)¹ และหากจะมีโครงเรื่องย่อย แยกออกไป เรื่องนั้นมักจะต้องผ่านคำพูดตัวละคร ไม่ใช่การจับเรื่องขึ้นใหม่ และอีก ประการหนึ่ง การดำเนินเรื่องในนิทานพื้นบ้านจะเกาะอยู่กับพฤติกรรมของตัวเอก (Concentration on a Leading Character)² ตัวละครหรืออนุภาคใด ที่ไม่สำคัญ เรื่องตอนใดที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวเอกจึงมักถูกตัดทิ้ง รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่น ของไทยจึงมีเนื้อหาสั้นกว่าสำนวนพระราชนิพนธ์มาก

ลักษณะของการลดความมีดังนี้

1. ลดตัวละคร
2. ลดอนุภาค
3. ลดเรื่องย่อย ๆ

1. การลดตัวละคร

ตัวละครในรามเกียรติ์สำนวนที่เป็นนิทานพื้นเมืองมักมีแต่ตัวสำคัญ คือ พระราม ทศกัณฐ์ สีดา หนุมาน พาลีสุกรีพ และพิเภก ดังนั้น ในสำนวนที่เป็นนิทาน จึงไม่มีพระพรต พระสัตรุด นางไภยเกษิ กุมภกรรณ สามนักษา ชมพูพาน และแม่ทัพ ทั้งหลายเช่นที่มีในสำนวนพระราชนิพนธ์ เพราะในนิทานพื้นบ้านจะไม่มีตัวละครมากตัว จะมีแต่นางเอก พระเอก ผู้ร้าย และอาจมีผู้ช่วยตัวเอกอีกตัวหนึ่ง

¹ Axel Olrik, The Study of Folklore, P. 137.

² Ibid, pp. 138-139.

ตัวละครที่มีบทบาทเฉพาะตอนแล้วไม่กล่าวถึงอีก มักจะถูกตัดทิ้งไป เพราะไม่มีบทบาทและความสำคัญมากพอ ดังนั้นตัวละครในเหตุการณ์ย่อย ๆ ที่มีบทบาทเฉพาะตอน ในรามเกียรติ์ เช่น รามสูร เมขลา พิราพ สามนักษา สัมพาทิ สหัสเคชะ มุลพลัม เป็นต้น จะถูกตัดทิ้ง เพราะตัวละครเหล่านี้ออกมาครั้งเดียว มีบทบาทในช่วงหนึ่งแล้วก็หมดไป ไม่มีบทบาทสืบเนื่องไปยังตอนต่าง ๆ อีก จึงจัดเป็นตัวละครที่ไม่สำคัญ และออกจะฟุ่มเฟือย ตัวละครต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้จึงไม่มีในเรื่องพระราชนิพนธ์ที่เป็นนิทาน

การลดตัวละครอีกลักษณะหนึ่ง คือการลดตัวละคร แต่ยังคงพฤติกรรมตัวละครตัวนั้นไว้ กรณีนี้เป็นการลดจำนวนตัวละครให้น้อยลง โดยโอนบทบาทตัวละครตัวหนึ่งไปในตัวละครตัวอื่นแทน เช่น ในสำนวนท้องถิ่นไม่มีมารีศ แต่พระอินทร์หรือทศกัณฐ์จะเป็นผู้ปลอมเป็นกวางแทน, ไม่มีภานุราชชู้เนรมิตป่าลวงล่อพระราม แต่ทศกัณฐ์เป็นผู้เนรมิตเอง (สำนวนพระลี้ก-พระลาม) บางสำนวนไม่มีตัวองคค การสื่อสารก็จะเปลี่ยนไปกลายเป็นพระรามแปลงศรเสียบสาสน์ หรือฝากสาสน์พวกพ่อค้าไปให้ทศกัณฐ์แทน สำนวนท้องถิ่นทุกสำนวนจะไม่มีตัวกุมภกรรณ แต่จะมีเรื่องโมกษศักดิ์ หอกโมกษศักดิ์ จึงเป็นของทศกัณฐ์บ้าง อินทรชิตบ้าง

ดังนั้นในรามเกียรติ์สำนวนที่เป็นนิทานอันได้แก่รามเกียรติ์ท้องถิ่นของไทย จะลดตัวละครที่ไม่สำคัญหรือไม่จำเป็นลง อันทำให้มีจำนวนตัวละครน้อยกว่าสำนวนพระราชนิพนธ์ ซึ่งเป็นวรรณคดีการแสดง สามารถจะคงตัวละครไว้ได้ทั้งหมด เพราะสามารถเลือกแต่ละตอนออกมาแสดงได้ แต่ถ้ามีตัวละครมากมายในนิทานจะทำให้ความสนใจของคนดูหลุดลอยจากตัวเอกและแก่นเรื่องไปอยู่ที่ตัวประกอบ ซึ่งผิดจุดประสงค์และผิดชนบของนิทานพื้นบ้าน

2. การลดอนุภาค

การลดอนุภาคมักลดเพื่อช่วยในการดำเนินเรื่องให้กระชับ หรือมีฉันทนนักเล่านิทานอาจเห็นว่า เป็นอนุภาคที่ไม่สำคัญและไม่จำเป็นจึงเล่าข้ามไป ดังนั้นตอนเดียวกันในสำนวนต่าง ๆ จึงมีจำนวนอนุภาคไม่เท่ากัน ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวบางตอน

ในส่วนนวนทองถิ่นที่มีอนุภาคน้อยกว่ารามเกียรติ์ ดังนี้

๑ 1. ทอนตามกวาง

	รามเกียรติ์	ลัก-ลาม	พระรามชาคก	หรมาน	พรหมจักร
พระรามออกไปจับกวาง	✓	✓	✓	✓	✓
กวางร้องเป็นเสียงพระราม	✓	✓	✓		
พระลักษมณ์ออกไปตามพระราม	✓	✓	✓	✓	✓
ทศกัณฐ์ปลอมเป็นฤาษีเข้าไปหา สีดา	✓				✓
ทศกัณฐ์อุ้มสีดาหนี	✓	✓	✓	✓	✓
ทศกัณฐ์พบสคายุ	✓	✓	✓		✓
ทศกัณฐ์ดึงแหวนสีดาขวางสคายุ	✓	✓	✓		

สำนวนทางเหนือ คือ หรมาน และพรหมจักร ไม่มีอนุภาคกวางร้องเป็นเสียงพระราม แต่จะคำเป็นเรื่องราว เมื่อพระลักษมณ์เห็นพระรามหายไปนานจึงออกไปตามถึงอย่างไรผู้เล่าก็ถูกกำหนดให้พาพระลักษมณ์ออกไปจากสีดา เพราะมีจุดประสงค์ให้สีดาอยู่คนเดียว ผู้เล่าคำนึงถึงเหตุผล จึงข้ามเรื่องกวางร้องเป็นเสียงพระรามอันเป็นสาเหตุให้สีดาจะยื่นคะยอมให้พระลักษมณ์ออกไปดู ทั้งนี้คงต้องการให้เรื่องดำเนินไปเร็วขึ้น เพื่อให้ถึงตอนลักพาอันเป็นตอนสำคัญตอนหนึ่งของเรื่อง เช่นเกี่ยวกับการลคอนุภาคทศกัณฐ์ปลอมเป็นฤาษีเข้าไปหาสีดา คงเป็นเพราะต้องการดึงเรื่องไปสู่ตอนลักพาให้ไวขึ้นเช่นกัน

ตอนทศกัณฐ์เผชิญหน้ากับสคายุก็ถูกตัดไปในส่วนนวนหรมาน เพราะคงจะเห็นว่าไม่สำคัญถ้าคงไว้ ก็จะต้องมีตัวละครเพิ่มเข้ามาอีกตัวโดยไม่จำเป็น และบทบาทของสคายุก็มีเพียงในตอนนั้นแล้วก็หมดไปจากเรื่อง จึงไม่จำเป็นที่จะสร้างตัวละครขึ้นใหม่ในตอนนั้น

2. ตอนไปลงกา

	รัชกาลที่ 1	ลัก-ลาม	พระรามชาคก	หรมาน	พรหมจักร
หนุมานเหาะไปปราสาททศกัณฐ์- แต่หาสีดาไม่พบ	✓				
หนุมานเหาะกลับไปถามพระนารทฤาษี	✓				
หนุมานพบทศกัณฐ์เกี่ยวสีดาอยู่ในสวน	✓				
สีดาถูกคอตาย	✓				
หนุมานถวายแหวน	✓			✓	
หนุมานแจ้งข่าวพระราม และเชิญ- สีดากลับ	✓	✓	✓	✓	✓

จุดประสงค์ที่หนุมานไปลงกาก็เพื่อแจ้งข่าวพระรามแก่สีดา และเป็นจุดเริ่มต้นที่ผู้ฟังเริ่มแน่ใจว่า สงครามกำลังจะเกิดขึ้น บางส่วนหนุมานไปหาสีดาเพื่อแจ้งให้ทราบว่า พระรามกำลังยกทัพมาช่วย แต่ส่วนอื่น ๆ ไป เมื่อหนุมานเชิญสีดากลับ สีดาไม่ยอมกลับด้วย แต่บอกให้พระรามยกทัพมารับนางด้วยตนเอง เมื่อจุดประสงค์ของตอนไปลงกาเป็นไปดังกล่าวนี้อันส่วนที่เป็นนิทานจึงเดินเรื่องเข้าหาจุดนี้ทันที โดยตัดอนุภาคที่ไม่จำเป็นอันจะยัดเรื่องออกไปโดยใช่เหตุ เรื่องเหาะกลับไปถามฤาษีจึงไม่มีเพราะทำให้เรื่องเยิ่นเย้อ หรือมีจุดประสงค์เพื่อจะแสดงความสามารถของหนุมาน ผู้สามารถหาสีดาพบโดยไม่ต้องถามผู้ใด จึงต้องอนุภาคนี้ทิ้ง แม้กระทั่งอนุภาคหนุมานถวายแหวน ส่วนส่วนใหญ่ก็มีไคคงไว้ แต่เมื่อพบสีดาก็เล่าเรื่องให้ฟังทันที แล้วรีบกลับไปบอกพระราม

3. ตอนเฝ้าลางกา

	รัชกาลที่ 1	ลัก-ลาม	พระรามชาตก	หรมาน	พรหมจักร
หนุมานเฝ้าลางกา	✓	✓	✓	✓	✓
หนุมานเหาะไปหาพระนารทดาษี ให้ช่วยดับไฟที่หาง	✓	✓	✓		
หนุมานกลับไปหาพระราม	✓	✓	✓	✓	✓

ส่วนทางภาคเหนือไม่มีอนุภาคหนุมานเหาะไปหาพระนารทดาษีให้ช่วยดับไฟที่หาง ทั้งนี้คงต้องการแสดงให้เห็นถึงความสามารถของตัวเอก โดยเฉพาะส่วนหนุมานซึ่งหรมานเป็นตัวเอกของเรื่อง เรื่องขอความช่วยเหลือผู้อื่นจึงต้องตัดทิ้งไป เพื่อให้เห็นว่าหรมานช่วยตัวเองได้ ในส่วนนี้หรมานกระโดดลงมหาสมุทรไฟที่หางก็ดับ แล้วจึงกลับไปหาพระราม

4. ตอนองคตสื่อสาร

	รัชกาลที่ 1	ลัก-ลาม	พระรามชาตก	หรมาน	พรหมจักร
องคตไม่กินอาหารที่มณโฑจัดให้	✓				
องคตพดหาง	✓				
องคตถวายสาส์นพระรามขอตีคาคิน	✓	✓*	✓*	✓	✓*
องคตถอดอวยตอความทศกัณฐ์	✓				
องคตฆาทหารทศกัณฐ์แล้วกลับไปหา พระราม	✓				

*อนุภาคการสื่อสารขอตีคาคินตรงกัน แต่ส่วนเหล่านี้ไม่มีองคต แต่เป็นสาส์นพระรามขอตีคาคิน

ตอนสื่อสาร เป็นตอนที่ข้าใญ่พึงแน่ใจว่าสงครามจะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน
ใจความสำคัญของตอนคือ พระรามหยังเสียงเพื่อให้แน่ใจว่า ทศกัณฐ์จะไม่ยอมคืนสีกา
ดังนั้น ตอนสื่อสารในส่วนวาทองถิ่นจึงสั้นมาก มีเพียงอนุภาคที่ตัวละครถือสาสนพระราม
ไปให้ทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ตอบปฏิเสธ ผู้ถือสาสนกลับมาบอกพระราม หรือทศกัณฐ์แสดงศร
เสียสาสนมาบอกพระราม เป็นอันจบตอน เรื่องพศทาง หรือประการมระหว่างทศกัณฐ์
กับทุกก็ไม่มี แม้แต่ตัวองคตผู้ทำหน้าที่สื่อสารก็หายไปในส่วนวาทองถิ่น กลายเป็นพระราม
แสดงศรเสียสาสนบ้าง พระรามฝากสาสนไปกับพวกพ้อค้ำข้าง ดังนั้นในตอนนี้จึงคงไว้
แต่เรื่องราวที่สำคัญอันจะมีผลต่อเรื่อง(ต่อไป) อนุภาคใดที่ไม่จำเป็นก็ถูกตัดทิ้งไป

5. ตอนจองถนน

	รัชกาลที่ 1	ลัก-ลาม	พระรามชาคก	หรมาน	พรหมจักร
หนุมานทะเลาะกับนิลพิทขณะจองถนน	✓	✓	-	-	-
พระรามแยกหนุมานและนิลพิท	✓	✓	-	-	-

เรื่องหนุมานทะเลาะกับนิลพิทก็ไม่คงอยู่ในรามเกียรติ์สำนวนนิทาน ผู้เล่า
คงเห็นว่าไม่จำเป็น และเป็นการเพิ่มตัวละครโดยไม่จำเป็น นอกจากนั้นการคงเรื่อง
การแตกความสามัคคีมีผลเสียต่อพระราม เพราะไม่สามารถคุมลูกน้องได้ ทำให้ทั้ง
พระรามและหนุมานเสียภาพลักษณ์ที่ดีไป ตอนหนุมานทะเลาะกับนิลพิทจึงไม่คงอยู่ในสำนวน
นิทานหลายสำนวน

3. การลดเรื่องย่อย ๆ

ตอนต่าง ๆ ที่ไม่มีในรามเกียรติ์ส่วนนวนิทานมักเป็นตอนที่ เป็นโครงเรื่องย่อย (Sub-plot)¹ อันเป็นตอนที่แตกออกไป เพื่อกล่าวถึงเรื่องราวของตัวละครตัวอื่นที่ไม่ใช่ตัวเอกของเรื่อง การดำเนินเรื่องในนิทานพื้นบ้านนั้นเคร่งครัดในดำเนินโครงเรื่องใหญ่ (main-plot)² ดังนั้นเนื้อเรื่องตอนที่ไม่ว่าจำเป็น หรือไม่สนับสนุนพฤติกรรมตัวเอก หรือบางตอนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมตัวเอก แต่เป็นตอนที่ไม่มีสำคัญและไม่ได้ช่วยให้เรื่องคืบหน้า มักจะถูกตัดทิ้งไป

ในรามเกียรติ์ส่วนนวนิทานมักไม่มีเรื่องราวของตัวละครตัวอื่น ๆ เช่น ที่มีปรากฏใน รามเกียรติ์ เพราะถือว่าเรื่องราวของตัวละครแต่ละตัวนั้นเป็นโครงเรื่องย่อยที่แตกออกไป ไม่เกี่ยวกับตัวเอกของเรื่อง ดังนั้นในนวนิทานจะไม่มีตอนพาลีสุครีพช่วยชิงเขาสุมะรุให้ตรง พาลีแย่งนางคาราว รมพักตร์รบพระอินทร์ ไกยเกษีเอาแขนสอดแทนเพลารถ เป็นต้น นอกจากนั้นเรื่องของตัวเอกตอนที่ไม่มีสำคัญ คือ ไม่ใช่ตอนที่ เป็นความขัดแย้งระหว่างพระเอกและผู้ร้าย ก็มักจะไม่มีคงไว้ เช่น เรื่องทศกัณฐ์รบพระอรชุน ทศกัณฐ์ลักเขาไกรลาสให้ตรง ทศกัณฐ์ชิงบุษบกแก้วจากท้าวฤๅษณ์ พระรามฆากากนาสูร และสวาท พระรามรบรามสูร เป็นต้น เพราะเรื่องเหล่านี้ไม่ทำให้การดำเนินเรื่องคืบหน้า ถ้วยเหตุที่เรื่องจะดำเนินไปได้ก็ด้วยพฤติกรรมขัดแย้งระหว่างตัวเอกและตัวโกงเป็นหลักใหญ่

ถ้าเปรียบเทียบการดำเนินเรื่องระหว่างส่วนพระราชนิพนธ์กับส่วนท้องถิ่น จะเห็นว่าส่วนท้องถิ่นลดเรื่องต่าง ๆ ไปเป็นจำนวนมาก จะเห็นได้จากส่วน หรมาน ส่วนนี้เริ่มต้นที่ปรโมสวรบรรพบุรุษของตัวละคร แล้วตัดไปเรื่องราวพนาสาร

¹ Sub-plot - เรื่องตอนที่ไม่มีเกี่ยวกับตัวเอกโดยตรง

² main-plot - เรื่องของพฤติกรรมตัวเอก (ผู้ร้าย, พระเอก)

เข้าหาสุชาดา อันเป็นตอนที่โยงไปสู่กำเนิดสิศา จากนั้นก็เริ่มเข้าสู่พฤติกรรมขัดแย้งระหว่างพระเอกและผู้ร้าย คือ จับตอนยกครุฑที่โดยไม่มีเรื่องท้าวทศรถทำพิธีขอลูกหรือเรื่องพระรามปราบยักษ์ในวัยเด็ก เมื่อพระรามยกครุฑได้ก็พาสิศากลับเมือง ผู้เล่าอาศัยจากตอนพระรามสิศาคืออยู่ในป่า โยงไปออกตอนตามกวาง โดยตัดเรื่องนางไภยเกษียให้ท้าวทศรถเนรเทศพระราม เรื่องชีวหาแลบลิ้นปิดเมือง และส่วนนักขาเกี่ยวพระราม จากนั้นก็กล่าวถึงเรื่องราวของผู้จะมาเป็นแม่ทัพ คือ สุนทรพิพาลี หนุมาน แล้วเริ่มก้าวไปสู่ระยะของสงครามตั้งแต่หนุมานถวายแหวน เมาลงกา ลือซาร ชัษตีเภก ในช่วงการสงครามไม่มีตอนต่าง ๆ มากเช่นสำนวนพระราชนิพนธ์ ส่วนนี้มีเพียงตอนพระรามถูกลักพาและตอนพระรามถูกทอกโมกษศักดิ์ เมื่อพระรามไปเอาครุฑวิเศษขาราชพนาสวรได้ก็จบเรื่อง เรื่องของแม่ทัพคนต่าง ๆ ขอสทศกัณฐ์ถูกตัดทั้งหมด เพราะเป็นเรื่องราวที่เหมือน ๆ กัน ถ้าคงไว้ก็จะรู้สึกซ้ำซาก จึงมีแต่ตอนสำคัญ ๆ เพื่อให้พระเอกและผู้ร้ายได้ประลองฝีมือกันพอสมควร สงครามในสำนวนท้องถิ่นจึงไม่ยึดถือ

ส่วนสำนวนพระลัก-พระลाम และพระรามซาดก เคนเรื่องทำนองเดียวกัน เริ่มกล่าวตอนราชพนาสวรเข้าหาสุชาดาอันเป็นเหตุแห่งกำเนิดสิศา แล้วออกไปตอนราชพนาสวรและพระรามยกครุฑ พระรามตามกวาง เช่นเดียวกับหรมาน ส่วนอื่นอื่นส่วนทั้ง 2 ส่วนนี้มีเรื่องพระรามเป็นลิงแทรกเข้ามาแล้วจึงหันไปจับเรื่องสุนทรพิพาลี และหนุมาน เมื่อพระรามได้พันธมิตรแล้วก็จับตอนหนุมานไปลงกา เมาลงกา ชัษตีเภก จองถนน ในช่วงสงครามคงไว้แต่ตอนพระรามถูกลักพา นางลอย และโมกษะศักดิ์ เมื่อพระรามขาราชพนาสวรได้ เป็นอันจบเรื่อง

ดังนั้นจะเห็นว่าสำนวนท้องถิ่นคงไว้แต่ตอนสำคัญ ๆ อันเป็นเอกลักษณ์ของนิทานพระรามเท่านั้น ส่วนตอนอื่น ๆ ที่ไม่สำคัญจะถูกตัดทั้งหมด ดังจะเห็นได้จากตารางเปรียบเทียบเรื่องที่มีอยู่ในสำนวนพระราชนิพนธ์ และสำนวนท้องถิ่นดังนี้¹

¹ ตารางนี้เรียงลำดับตอนเฉพาะสำนวนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

รวมเกียรติ	พระลัก-พระดาม	พระรามชากก	ทรมาน	พรหมจักร
หิรันตย์กษม้วนแสนคืน				
กำเนิดอุษยา				
กำเนิดลงกา				
นารายณ์ปราบหนทก	✓	✓	✓	
กำเนิดพิเภก	✓	✓		
กำเนิดนางชฎ พาลี สุครีพ	✓	✓		
พระณายีเลี้ยงดู	✓	✓		
กำเนิดหนุมาน	✓	✓	✓	✓
รามสูร เมขลา				
สุครีพหึง เขาพระสุเมรุ				
พาลีแย่งนางคารา				
กำเนิดมณโฑ				
กำเนิดองคต				
ทศกัณฐ์ทำพิธีออกจิต				
ท้าวทศรถปราบปทูตหิรันตย์กษ				
ท้าวทศรถทำพิธีขอลูก				
กำเนิดพระราม พระลักษมณ์ พระพรต	สัตว์	✓	✓	✓
กำเนิดสีดา	✓	✓	✓	✓
พระรามพระลักษมณ์ปราบกานาสูร				
พระรามยกศร	✓	✓	✓	✓
พระรามพบรามสูร				
ทรพีฆ่าพ่อ	✓	✓		✓
ทรพีสู้พาลี	✓	✓	✓	✓

รามเกียรติ์	พระลี้ก-พระลาม	พระรามชากก	หรมาน	พรหมจักร
พระรามถูกเนรพทก				
พระพรตพระลี้กรุกคอกตาม				
พระรามพบพิราพ				
พระลี้กขณปราชกุมภกาศ				
ชีวหาแลบลันนปดเมือง				
สำนนักชาเกี้ยวพระราม				
ตามกวาง	✓	✓	✓	✓
ทศกัณฐ์พบสคายุ	✓	✓		
พระรามฆ่าพาลี	✓	✓	✓	
พระรามไคสูครีพ	✓	✓	✓	✓
พระรามไคหาวมหาชมพู				
หนุมานพบบักหสัน นุขมาลี สัมพาที				
หนุมานลองค์พระนารทฤาณี	✓	✓	✓	✓
หนุมานถวายแหวน			✓	
หนุมานเนาองกา	✓	✓	✓	✓
พิภกถูกขับ	✓	✓	✓	✓
ทศกัณฐ์ส่งสุกระสารสืบข่าว				
ทศกัณฐ์ปลอมเป็นโยคี				
นางลอย	✓	✓		
หนุมานทะเลาะกับนิลพิท	✓			
หนุมานไคนางสุพรรณมาจจา	✓	✓	✓	✓
ภาพุราชเนรมิตป่าล่อพระราม	✓			
องคคลือสาร	✓	✓	✓	✓
สุครีพหักนัทร				

รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชากก	หรมาน	พรหมจักร
พระรามถูกลักไปบาคาล	✓	✓	✓	✓
กุมภกรรณตามปัญหา				
สุครีพถอนคันรัง				
โมกขศักดิ์	✓	✓	✓	✓
กุมภกรรณทหน้า				
อินทรีชิตแดงนาคบาศ				
อินทรีชิตแดงพรหมาสตร์				
อินทรีชิตห้าพิธิ์กุนนิยา				
ศึกทศกัณฐ์และสิมรด				
สหัสเคษะและมุลพลัม				
แสงอาทิตย์				
สัทลุงและตรีเมฆ				
สัทธาสูรและวิรุญจำบัง				
ท้าวมาลีวราชที่คตินความ				
ทศกัณฐ์ชุมทอกกิลพิท				
บุญมทศกัณฐ์และมณโฑ		✓	✓	
พิพนาสูร				
มณโฑตั้งพิธิ์ชุนน้ำทิพย์				
หนุมานลวงกลองควงใจ				
ทศกัณฐ์ลุม	✓	✓	✓	✓
พระรามสร้างเมือง	✓	✓	✓	✓
ศึกมลิวัน				
สีคาวาครูป	✓	✓	✓	✓
พระมงกุฎพระลอบ	✓	✓	✓	✓
พระรามและสีคากันตีกัน	✓	✓	✓	✓

ถ้าเราพิจารณาเฉพาะตอนที่คงเหลือพร้อมกันในทุกสำนวน¹ จะพบประเด็นที่น่าสนใจว่า แม้จะลดเรื่องตอนต่าง ๆ ไปเพียงใด แก่นเรื่องของนิทานพระรามก็ยังคงปรากฏให้เห็นในนิทานทุกสำนวน นิทานพระรามทุกสำนวนของไทยมีตอนพระรามยกศร

¹สำนวนพระราชนิพนธ์ และสำนวนท้องถิ่นทุกสำนวนมีตอนที่ตรงกันดังนี้

1. กำเนิดสีดา
2. พระรามยกศร
3. พระรามตามกวาง พลัดพรากจากสีดา
4. กำเนิดหนุมาน
5. ทรมานผู้กับพาลี
6. พระรามไต่หนุมานและสุกริพเป็นพันธมิตร
7. หนุมานลองคีพระถาษี
8. หนุมานไปลงกา แจงข่าวต่อสีดา
9. หนุมานเฝ้าลงกา
10. พิเภกถูกขบ
11. หนุมานไต่สุพรรณมัจฉา
12. องคตสื่อสาร
13. พระรามถูกลักไปบาดาล
14. โมกษศักดิ์
15. พระรามสร้างเมือง
16. สีดาวาครูป
17. ทรมานกฏพระลบ

ส่วนตอนที่มีเกือบทุกสำนวน คือ กำเนิดพระราม (ยกเว้น พระลัก-พระลาม) นารายณ์ปราบหนทก, ทรมานพอล, ทศกัณฐ์พบสกายุ(ยกเว้น ทรมาน) และพศทาง(ยกเว้น พรหมจักร)

ซึ่งเป็นตอนที่พระเอกไถ่นางเอก ตอนพระรามตามกวางอินทำให้พระเอกนางเอก
พลัดพรากกัน ต่อมาเมื่อพระรามทำสงครามกับทศกัณฐ์ โดยมีหนุมาน สุกรีพและตีเมก
เป็นผู้ช่วย และในที่สุดพระรามก็ชนะทศกัณฐ์ ตอนที่ยกมานี้เป็นตอนที่เป็นหลักของเรื่อง
อินจะขาดเสียมิได้ แอนเคอร์สัน นักคติชนวิทยา พูดถึงกรณีที่น่าสนใจที่สามารถรักษาแก่นไว้ได้
ไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าใดว่าเป็นเพราะ นิทานมีกฎแห่งการอนุรักษ์ตนเอง¹ เพราะ
หากผู้เล่าเล่าผิดไป ผู้ฟังก็จะคอยทวงให้ผู้เล่าเล่าให้ถูกต้อง ดังนั้นไม่ว่าเรื่องตอนใดจะ
ถูกตัดทิ้ง แต่ตอนที่เป็นหลัก หรือเป็นโครงที่วางให้เรื่องดำเนินไปจะยังคงปรากฏอยู่
ในนิทานส่วนวนนั้น ๆ เสมอ

ในบรรดาตอนต่าง ๆ ที่ยังคงปรากฏในรามเกียรติ์ทุกสำนวน มีข้อน่าสังเกต
ว่า เรื่องราวของหนุมานที่แตกออกไปโดยไม่เกี่ยวข้องกับพระรามนั้นมีอยู่ถึง 4 ตอน คือ
กำเนิดหนุมาน หนุมานลงตีพระนารทฤาษี หนุมานเผาลงกา และหนุมานไค้สุพรรณมัจฉา
ส่วนตอนหนุมานผูกยมทศกัณฐ์และมณโฑ และตอนพศทางขึ้นสูงเทียบราพณาสวรรค์ปรากฏ
ในหลายสำนวน

พิจารณาจากการดำเนินเรื่อง อาจกล่าวได้ว่าหนุมานกำลังเปลี่ยนฐานะจาก
ผู้ช่วยพระเอกขึ้นมาเป็นพระเอก เพราะโดยปกติเรื่องมักจะดำเนินไปตามพฤติกรรมของ
ตัวเอก แต่ในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นของไทย เรื่องดำเนินตามพฤติกรรมของพระราม
และหนุมานควบคู่กันไป จึงมีเรื่องพระรามยกศรไค้คีคา พระรามตามกวางพลัดพรากจาก
คีคา และพระรามไค้พันมิตรลิง ในขณะที่เดียวกันก็มีเรื่องหนุมานลงตีพระฤาษี ถวายแหวน
พศทาง เผาลงกา ผูกยมและไค้สุพรรณมัจฉา อันที่จริงจะต้องถือว่าเรื่องของหนุมานเป็น
โครงเรื่องย่อยที่แตกออกไปจากโครงเรื่องใหญ่ ซึ่งไม่ตรงตามกฎโครงเรื่องเชิงเดี่ยว
ของโอลริกเท่าใดนัก แต่แม้กระนั้นเรื่องราวของหนุมานก็ยังอยู่ในสำนวนต่าง ๆ เพราะ
หนุมานเริ่มมีความสำคัญต่อกับพระราม

¹ดูการอนุรักษ์ตนเอง หน้า 56-57.

เมื่อนำเรื่องราวของหนุมานในตอนต่าง ๆ มาประมวลกัน สามารถจะแสดง "ชีวิต" ของหนุมานได้อย่างสมบูรณ์ แสดงว่าหนุมานได้พัฒนาจากผู้ชายพระเอกไปเป็นพระเอกหรือวีรบุรุษคนหนึ่งจึงมีทั้งเรื่องราวตั้งแต่ตอนกำเนิด ใค้หญิง ผจญภัยอวตฤทธิ และไค้ชัยชนะในบั้นปลาย เราจึงเห็นชีวิตของหนุมานไค้สมบูรณ์เท่า ๆ กับชีวิตของพระราม

นอกจากนั้น พฤติกรรมของหนุมานที่ขัดแย้งกับทศกัณฐ์อยู่เสมอ ๆ นั้น ราวกับจะชี้ให้เห็นว่าหนุมานเป็นพระเอกของเรื่อง เพราะตามปกติ ผู้ที่มีบทบาทขัดแย้งกับตัวโกงคือพระเอก และเราจะเห็นไค้ว่า ไค้ว่าจะเป็นตอนเฆาลงกา ซึ่งหนุมานทำลายเมืองของทศกัณฐ์ ตอนผูกฉัตรซึ่งหนุมานทำให้ทศกัณฐ์ไค้ตาย ตอนพศทางอันแสดงความเท่าเทียมระหว่างหนุมานและทศกัณฐ์ หรือตอนหนุมานไค้สุพรรณมัจฉาผู้เป็นลูกสาวทศกัณฐ์ ล้วนเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากตัวหนุมานเอง ไค้เกี่ยวกับพระราม จึงแสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างหนุมานกับทศกัณฐ์โดยเฉพาะ ราวกับหนุมานเป็นพระเอกของเรื่องเสียเอง

ที่เป็นดังนี้ คงเป็นเพราะนิทานพระรามส่วนวนต่าง ๆ ของไทย พระรามเป็นผู้สั่งมากกว่าผู้กระทำ พระรามกลายเป็นพระเจ้า (ส่วนวนพระราชนิพนธ์) หรือมิฉะนั้นก็เป็นตัวแทนของกษัตริย์ผู้มีบิรวารคอยรับใช้และปฏิบัติภารกิจแทน หนุมานจึงเข้ามา มีบทบาทแทนพระราม เพราะเท่ากับเป็นตัวแทนของพระรามในการปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ในส่วนวนอื่นจึงให้หนุมานเป็นลูกพระราม เพราะจะทำให้รู้สึกว่หนุมานแทนที่พระรามไค้สนิท ปกติเวลาเราฟังนิทานหรือดูตัวละคร มักจะปล่อยอารมณ์ไปกับเรื่อง เมื่อพระรามเปรียบเสมือนเป็นบุคคลที่ไค้รับการยกย่องให้เป็นพระเจ้า ผู้ยู่เหนือมนุษย์เช่นนี้ คนทุกคนฟังก็มิอาจนำมาเปรียบกับตัวเองไค้สนิทใจ ในขณะที่หนุมานแม้จะดูเหมือนว่ามีบทบาทเป็นรองพระรามเพราะต้องคอยรับคำสั่ง แต่หนุมานก็เป็นตัวละครที่มี "การกระทำ" มีพฤติกรรมที่ไค้เด่นชัดตลอดเรื่องและเป็นตัวละครที่มีบทบาทกระทบอารมณ์ของคนทุกคนฟังไค้มากกว่าตัวอื่น

ดังนั้นหนุมานจึงเป็น "ความจริง" ในขณะที่พระรามเป็น "อุกมกติ" หรือหนุมานเป็น "รูปธรรม" ในขณะที่พระรามเป็น "นามธรรม" พระรามและหนุมานจึงเป็นพระเอกทั้งคู่ เพราะมีบทบาทที่อิงกันอยู่และขาดกันไม่ได้ เปรียบเสมือนพระรามเป็นใจ และหนุมานเป็นกาย พระรามเป็นผู้คิดและสั่ง หนุมานเป็นผู้กระทำเพื่อให้งานต่าง ๆ บรรลุจุดมุ่งหมาย ชัยชนะของหนุมานต่อแม่ทัพและทหารทศกัณฐ์ ก็เท่ากับชัยชนะของพระรามต่อทศกัณฐ์ด้วย

เมื่อกาลเวลาผ่านไปนานขึ้น ผู้ฟังยอมรับให้หนุมานมีความสำคัญเท่า ๆ กับพระราม เรื่องราวของหนุมานจึงไม่ถูกคัดทิ้งไปเช่นตัวละครอื่น มีผลให้การดำเนินเรื่องพระราม โดยเฉพาะส่วนวนทองถิ่น ไม่เป็นไปตามกฎโครงเรื่องเชิงเดี่ยวของโอลริกเท่าใดนัก เพราะเป็นเรื่องของหนุมานควบคู่กับพระรามตลอดเรื่อง จึงเป็นการดำเนินเรื่องตามโครงเรื่องย่อย และโครงเรื่องใหญ่ สลับกันไป

4. การสับสนความ

จากการศึกษารามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ พบว่า บางครั้งนักเล่านิทานอาจสับสนถึงเอาเรื่องตอนหนึ่งไปเชื่อมกับเรื่องอีกตอนหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่ในเรื่องเดิมเป็นเรื่องราวสองตอนที่ไม่เกี่ยวข้องกัน หรือมีฉะนั้นผู้เล่าอาจสับสนเอาบทบาทตัวละครมาปนกันด้วยเหตุที่จำไม่ได้ว่าบทบาทเช่นนี้เป็นของตัวละครตัวใด จึงเกิดกรณีสับสนในเรื่องบทบาทตัวละคร

การสับสนเรื่องและสับสนบทบาทตัวละครในรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ มีดังนี้

1. ชีวหา - จองถนน

ผู้แต่งรามเกียรติ์สำนวนอีสานถึงเรื่องชีวหาแลบลิ้นมาปนกับตอนจองถนนในรามเกียรติ์ มีเรื่องชีวหาแลบลิ้นปิดเมือง แต่ในรามเกียรติ์อีสาน กลายเป็นเรื่องชีวหาแลบลิ้นยาวจากฝั่งลงกายยังทัพพระราม แสร้งลวงให้ทหารพระรามเดินขึ้นไปบนลิ้นของคนต่างสะพาน ครั้นทหารเดินมากกลางลิ้น ชิวหาก็กพลิกลิ้นให้ทหารตกน้ำ แต่หนุมานเนรมิตมือใหญ่โตช้อนเหล่าทหารขึ้นจากน้ำได้ทัน

เนื้อความที่กลายเป็นชีวหาแลมลินปิคเมืองเป็นชีวหาใช้ลันเป็นถนนข้ามสมุทร คงเป็นเพราะดินที่ใหญ่ยาวและถนนมีลักษณะที่คล้ายกันอยู่ เข้าใจว่าผู้รับเรื่องรามเกียรติ์หรือนักเล่านิทานในระยะแรกคัดเรื่องชีวหาเข้าเมืองขณะที่ทศกัณฐ์ไม่ยอมออกไป ค่ายเห็นว่าไม่สำคัญ อย่างไรก็ตามพฤติกรรมของชีวหาผู้สามารถเนรมิตลันให้ใหญ่โตปิคเมืองได้ทั้งเมืองคงยังประทับใจผู้ที่มิมีโอกาสได้ยินได้ฟังเรื่องนี้ จึงถ่ายทอดมาสู่ลูกหลาน ทำให้นักเล่านิทานในรุ่นหลังอยากจะได้เรื่องชีวหาไว้ ค่ายเหตุที่เวลาผ่านมานาน อาจจำกันไม่ได้ว่าเรื่องชีวหาอยู่ในตอนใด สิ่งที่คงเหลืออยู่ในความทรงจำคือความสามารถในการเสกลันให้ใหญ่ขาว จึงดึงมาปนกับตอนจองถนน เพราะคงจะเห็นว่าบทบาทของชีวหาควรจะอยู่ในตอนจองถนน ค่ายเหตุที่เรื่องลันยาวนั้นไปกันได้กับเรื่องถนนข้ามสมุทร เรื่องชีวหาแลมลินปิคเมืองจึงกลายเป็นแลมลินเป็นถนนข้ามสมุทรแทน

2. นมทก - กำเนิดทศกัณฐ์ - กำเนิดหนุมาน

ผู้เล่าเลาเรื่องนารายณ์ปราบนมทก แล้วออกไปเรื่องกำเนิดทศกัณฐ์บ้าง กำเนิดหนุมานบ้าง คูสับสนกันอยู่ ในรามายณะเขมรและรามเกียรติ์ เล่าว่านมทกไปเกิดเป็นทศกัณฐ์ แต่ส่วนทางภาคใต้ฉบับบ้านควนเกยและส่วนภาคเหนือฉบับหรมาน โยงเรื่องนมทกออกไปเรื่องกำเนิดหนุมานตรงกัน ส่วนส่วนพระรามชาดก ยิ่งสับสน เพราะมีเรื่องพระอิศวรหลงนางนารายณ์ในคราวปราบนมทก เช่นส่วนควนเกย และหรมาน แต่เมื่อนางพ้าน้ำกามพระอิศวรไปใส่ปากนางกคทะราชผู้เป็นชายาพาลีแล้วหยุดเรื่องไว้เท่านั้น ซึ่งอันที่จริงควรจะเล่าต่อว่านางให้กำเนิดตัวละครตัวใด กลับพาออกไปเรื่องนางกคทะราชทราบข่าวจากนางพ้าน้ำนั้นว่าพระยาพาลีถูกพระรามฆ่า เผอิญพระรามผ่านมา นางคิดว่าควรจะมีลูกกับคนที่เก่งและมีฝีมือเช่นพระราม จึงยอมเป็นชายาพระราม และให้กำเนิดท้าวชวัญเทหาฟ้า

จะเห็นได้ว่า ส่วนพระรามชาดก นั้นสับสนมาก เข้าใจว่าผู้เล่าคงได้ยินเรื่องนมทกตายเพราะหลงนางรำ จึงนำมาแทรกไว้ในเรื่อง ทั้ง ๆ ที่หน้าเรื่องนี้เข้ามาโดยไม่มีผลต่อการดำเนินเรื่องเลย เพราะไม่ได้ดำเนินความต่อว่านางพ้าน้ำกามพระอิศวร

ได้ให้กำเนิดหนุมาน จึงเป็นความสับสนที่ไม่มีจุดมุ่งหมายในการแทรกเรื่องนี้เข้ามาประ-
 การหนึ่ง ประการที่สอง ส่วนอื่น ๆ แม้จะโยงนทกไปเรื่องกำเนิดศกัณฐ์ก็ดี กำเนิด
 หนุมานก็ดี แต่ก็กล่าวตรงกันว่า นนทกหลงนางนารายณ์แปลง แต่ส่วนพระรามขาด
 คงฟังอย่างสับสน จำได้แต่ว่าเป็นนางพ้ามาร่าลอนนทก แต่จำไม่ได้ว่าพระนารายณ์
 แปลงเป็นนางพ้า ส่วนนี้จึงกลายเป็นว่าพระอิศวรประชุมจากุโลกบาลให้หาคณปราช
 นนทกยักษ์ นางทิพโสทกฤทษากนธรรพรับอาสา จึงเป็นเรื่องนางทิพโสทกไม่ใช่นางนารายณ์
 ประการที่สาม นางผู้กินน้ำกามพระอิศวรควรจะเป็นนางสวาหะผู้เป็นพี่สาว¹ พาลี
 เพราะนางสวาหะเป็นตัวละครที่ให้กำเนิดบุตรโดยการกินบางสิ่งบางอย่างที่เป็นของ
 เทพเจ้า¹ แต่ในพระรามขาด กลับเป็นนางกตกระราชผู้เป็นภรรยา² พาลี และ
 ประการสุดท้าย ซึ่งเห็นจะต้องถือเป็นความสับสนที่ผู้เล่าดำเนินเรื่องให้นางกตกระราชได้
 มาเป็นชายาพระราม ทั้ง ๆ ที่นางทราบว่าพระรามเป็นผู้ชาย² พาลีสามีของตน
 ตอนปราบนนทกในพระรามขาด จึงเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงการเสนอเรื่องที้ออกมา
 อย่างสับสน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่น่าจะเกิดขึ้นได้ในการรับและถ่ายทอดนิทาน

3. ชมพูพาน - แฉนที่ไปลงกา

ส่วนภาคใต้นำเรื่องพระรามเขียนสาส์นถึงท้าวชมพูกับเรื่องแฉนที่ไป
 ลงกามาปนกัน เรื่องแฉนที่ไปลงกาเป็นเรื่องที่ทางใต้และอีสานมีพ้องกัน เนื้อเรื่องของ
 รามเกียรติ์ฉบับบ้านควนเกษมตอนนี้มีความพ้องกับทั้งทางภาคกลาง คือ รามเกียรติ์
 รัชกาลที่ 1 และอีสาน ฉบับบ้านควนเกษมมีเรื่องพระรามเขียนสาส์นไปยังท้าวชมพูเช่นที่
 มีในรามเกียรติ์รัชกาลที่ 1 แต่ถึงเรื่องแฉนที่ไปลงกามาไว้ตอนนี้จึงกลายเป็นว่า
 พระรามเขียนสาส์นไปยังท้าวชมพู² เพื่อขอแฉนที่ไปลงกา ไม่ใช่เรื่องขอกำลังทหาร

¹รามเกียรติ์ กินเทพอาวุธของพระอิศวร ส่วนอื่น กินน้ำกามบ้าง บั๊สสาวะบ้าง

²ในส่วนนี้เรียกว่า ชมพูพาน

การดำเนินเรื่องท้าวชมพูตอนนี้ตรงกับรามเกียรติ์ คือ พระรามให้หนุมาน และองคตถือสาส์นไปหาท้าวชมพู แต่ท้าวชมพูไม่เชื่อว่าพระรามคือพระนารายณ์อวตาร จึงไม่ยอมสวามิภักดิ์ ตกกลางคืนหนุมานจึงร้ายมนต์สะกดแล้วอุ้มท้าวชมพูไปถวายพระราม พระรามจึงแสดงตนเป็นพระนารายณ์ ท้าวชมพูจึงยอมสวามิภักดิ์ นอกจากนั้นยังมีเรื่อง หลานท้าวชมพูแปลงเป็นแมลงวันมาสืบข่าว และยอมสวามิภักดิ์พระรามเช่นเดียวกับ รามเกียรติ์ทุกประการ

ที่เห็นวสัสสืบ คือ คึงเรื่องแผนที่ลงกาเข้ามาไว้ในตอนนี้ ความในสาส์น จึงเป็นเรื่องขอแผนที่ เมื่อท้าวชมพูและหลานยอมสวามิภักดิ์ก็ยอมมอบแผนที่ให้ ในแผนที่ บอกให้เดินทางต่อไปตามถ้ำที่อยู่ในต้นไม้ และถ้ำถ้ำของถ้ำอื่นต่อไปเรื่อย ๆ เช่นเดียวกัน ความในสำนวนอีสาน หากเรื่องแผนที่ไปลงกามีกำเนิดอยู่ทางใต้ ก็เห็นว่าผู้เล่าสืบสืบ ถึงเรื่องนี้เข้ามาเพิ่มในตอนพระรามขอกำลังท้าวชมพู หรือถ้ำทางใต้รับเรื่องแผนที่ไปลงกา จากทางอีสาน ก็เห็นว่าผู้เล่าสืบสืบดึงเอาเรื่องทางภาคกลางและอีสานมาปนกัน เพราะ เรื่องท้าวชมพูไม่มีในสำนวนอีสาน และเรื่องแผนที่ไม่มีในสำนวนพระราชนิพนธ์ ผู้เล่า สืบสืบตั้งแต่ตอนเขียนสาส์น แทนที่จะเขียนสาส์นของกองทัพกลับขอแผนที่ เมื่อท้าวชมพู สวามิภักดิ์จึงดำเนินความต่อไปเรื่องค้นหาแผนที่

4. ยารักษาพิษหอกโมกษศักดิ์

	รามเกียรติ์	ลัก-ลาม	พระรามชาดก	หรมาน
หนุมานขานชื่อยา มีเสียงรับทั่วไป				
หมด	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์	
หนุมานหยุดรถพระอาทิตย์	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์	
หนุมานหอบภูเขามาทั้งลูก	พรหมาสตร์	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์
หนุมานไปขอมูลโคมุสุกราช	กบิลพิท	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์	
หนุมานไปขอมุมหมอนพญานาค ทศกัณฐ์	กบิลพิท	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์	โมกษศักดิ์

จากตารางนี้จะเห็นว่าอนุภาคที่อยู่ในตอนโมกขคักคิ พรหมาสตร์ หรือกบิลพัท
ในรามเกียรติ์ เมื่อถึงส่วนวนอีสาน อนุภาคเหล่านี้มาอยู่รวมตอนโมกขคักคิทั้งหมด ส่วน
 ส่วนวนหรมาน เอาอนุภาคที่อยู่ในตอนพรหมาสตร์และกบิลพัทมาไว้ในตอนโมกขคักคิ

เรื่องการหาตัวยามารักษาพิษหอกหรือพิษธนูในส่วนวนท้องถิ่นมีเพียงตอนเดียว
 คือ ตอนโมกขคักคิ ส่วนตอนพรหมาสตร์หรือกบิลพัทไม่มีในส่วนวนท้องถิ่นซึ่งเป็นตอนที่
 หนุมานต้องไปหายามาแก้พิษเช่นกัน ในเมื่อตอนที่จะต้องไปหาตัวยามารักษาปรากฏหลาย
 ตอน และตัวยาที่ต้องหา ก็มีต่าง ๆ กัน ดังนั้นเมื่อผู้เล่าคงไว้แต่เรื่องโมกขคักคิ ก็อาจ
 เกิดความสับสนว่า ตัวยาชนิดใดที่ใช้ รักษาพิษโมกขคักคิที่แท้จริง จึงคงไว้ทุกชนิดเท่าที่ทราบ
 ดังนั้นตอนโมกขคักคิในส่วนวนอีสานจึงมีทั้ง เรื่องหนุมานขานชื่อยา หนุมานหอบยาเข้าหาลูก
 ขอมูลโคอุสุภราช ขอมุมหมอนพญานาค หรือของราพณาสวาร รวมทั้งตอนหยุดรดพระอาทิพย์
 ส่วนวนหรมาน ผู้เล่าก็สับสน เอาอนุภาคที่อยู่ในตอนพรหมาสตร์และกบิลพัทมาเป็นอนุภาค
 ในตอนโมกขคักคิ ส่วนอนุภาคที่ควรจะอยู่ในตอนโมกขคักคิกลับไม่กล่าวถึง

5. บทบาทสีดาและมณโฑ

บทบาทสีดาและมณโฑในรามเกียรติ์บางส่วนวนมีคสามสับสนกันอยู่
 ในรามายณะมลาโยมีเรื่องทศกัณฐ์ไค้ นางมณโฑหรือปลอม แต่ในพระรามชาดก ทศกัณฐ์ไค้
 นางสีดาปลอมเป็นมเหสี นอกจากนั้น นางสุกโฑที่พระฤาษีชุบให้ไปแทนนางสีดาในพระ-
รามชาดกนั้นกลับมีบทบาทค่อนข้างนางมณโฑมากกว่าสีดา

เรื่องทศกัณฐ์ไค้ นางมณโฑผู้มีกำเนิดจากนางกบนั้นมียอยู่ในรามเกียรติ์
 หลายส่วนวน รามเกียรติ์ และรามเกียรติ์เขมรมีเรื่องตรงกัน คือ ทศกัณฐ์ไค้ นางมณโฑ
 ผู้เป็นนางกบมาก่อน รามายณะทางมลาโยและอินโดนีเซีย ก็มีเรื่องทศกัณฐ์ไค้ นางมณโฑ
 เช่นกัน นางมณโฑหรือผู้มาเป็นมเหสีทศกัณฐ์นี้ เป็นนางมณโฑหรือปลอมซึ่งเกิดจากเหงื่อไหล
 ของนางมณโฑหรือตัวจริง นางเสกเหงื่อไหลเป็นกบ ต่อมาเสกกบเป็นผู้หญิง แล้วจึงให้
 หัวทศกัณฐ์ผู้มีมอขนางมณโฑตัวปลอมให้ทศกัณฐ์ไป

ส่วนในพระรามชาดก ทศกัณฐ์ไค้ นางสีดาปลอมแต่ลักษณะการไค้ นางนั้นคล้ายกัน ส่วนนวนมลายู ในรามเกียรติ์ และทางเขมร ทศกัณฐ์ไค้ นางเป็นรางวัลที่เขาสุเมรุให้ ตรงไค้ แต่ส่วนนวนอีสาน ทศกัณฐ์ไค้ นางเพราะยื่นคำขาดกับพระฤๅษีว่าต้องการนางสีดา ส่วนนวนมลายูทศกัณฐ์ยื่นคำขาดกับท้าวทศรถว่าต้องการนางมณโฑ และในที่สุดทศกัณฐ์ก็ไค้ นางจำลองไปเช่นกัน ผิดกันแต่ว่า ส่วนนวนอีสานไค้ นางสีดาแต่ส่วนนวนมลายูไค้ นางมณโฑ จึงเห็นว่า เรื่องไค้ นางปลอมนี้มีความสับสนกันอยู่ระหว่างสีดาและมณโฑ เข้าใจว่าทางอีสาน อาจจะได้รับเรื่องทศกัณฐ์ไค้ นางปลอมจากทางมลายู แต่ที่กลายเป็นนางสีดาปลอมแทนที่จะ เป็นนางมณโฑคงเป็นเพราะมีเรื่องทศกัณฐ์ยกศรชิงสีดา แม้จะยกศรไม่ได้ แต่ก็หลงรักนาง จนไม่ยอมกลับไปโดยไม่มีสีดา ผู้เล่าคงดึงเรื่องชุนนางปลอมเข้ามาเพื่อแก้ปัญหาตอนนี้ ทำให้ทศกัณฐ์ยอมกลับไปลงกา จึงกลายเป็นเรื่องทศกัณฐ์ไค้ นางสีดาปลอม

ส่วนนางสุคโทหรือสีดาปลอมที่ฤๅษีชุบให้ทศกัณฐ์นั้นกลับแสดงบทบาทนางมณโฑ เพราะมีเรื่องนางให้ลูกชายค่อมสมุนไพโรในศวันางแล้วรอดตาย เช่นเดียวกับที่อินทรชิต ค่อมน้ำนมจากทรวงอกมณโฑแล้วรอดชีวิต นางสุคโทนี้จึงมีคุณสมบัติที่ก้ำกึ่งระหว่างสีดาและ มณโฑอยู่

เรื่องของนางมณโฑเองก็มีความสับสนมาก ในส่วนนวนมลายู นางมณโฑตรี มีกำเนิดจากกอไค้ ทานองนางยอพระกลิ่น ต่อมาสร้างเรื่องให้ท้าวทศรถไค้ นางเป็นมเหสี นางจึงให้กำเนิดพระรามพระลักษมณ์ ส่วนนางมณโฑตรีปลอมนั้นภายหลังท้าวทศรถก็แอบไปไค้ นางจนให้กำเนิดสีดา ส่วนนวนนี้มณโฑตรีจึงเป็นแม่ของพระรามและสีดา ไม่ทราบว่า เป็น ความจงใจของผู้เล่าหรือเป็นเพราะความสับสน ในพระรามชาดก มีเรื่องราพนาสวร ไค้ นางจันทาที่สาวของพระรามเป็นมเหสี ซึ่งต่อมาให้กำเนิดอินทรชิต และภายหลังมีเรื่อง ผูกยมราพนาสวรกับนางจันทา นอกจากนั้น ยังมีนางสุคโท (สีดาปลอม) ให้ลูกชายค่อมว่านยา ในตัวเพื่อรักษาแผลจากการรบ คูเป็นความสับสนเอาบทบาทของมณโฑไปให้ตัวละครอื่น

การสับสนตัวละครอาจจะเกิดขึ้นในกรณีชื่อตัวละครกับบทบาทตัวละคร ผู้เล่า
อาจนำพฤติกรรมอย่างหนึ่งไปให้ตัวละครตัวอื่นเพราะจำชื่อเจ้าของพฤติกรรมนั้นไม่ได้
ในบางสำนวน ทรัพย์สินกลายเป็นชื่อพ่อ และทรพากกลายเป็นชื่อลูก ในสำนวนโชตาน ผู้ที่
กระทำบทบาทของหนุมานทั้งหมดคือพาลี ในสำนวนลังกา พาลีเป็นผู้เฝ้าลังกา สำนวน
ฟิลิปปินส์ เรียกสิ่งทีแสดงบทบาทหนุมานว่า ลิงลักษณะหรือในสำนวนพระรามชาดก ชื่อ
องคตและทศกัณฐ์ กลายเป็นชื่อโอรสพระรามอันเกิดจากชายาผู้เป็นธิดาพญานาค

นอกจากนั้นยังมีกรณีการสับสนความสัมพันธ์ของตัวละคร ในพระรามชาดก
กล่าวว่า ศีปรมศวร เป็นบิดาท้าวชทรฐ ท้าววิรุฬหก ดังนั้นพระรามและราพณาสวรจึง
เป็นพี่น้องกัน ยิ่งกว่านั้น ในหรมาน พระราม ราพณาสวร และพาลีสุครีพ มีบรรพบุรุษ
คนเดียวกัน คือ ตปรมไมสวร จึงกลายเป็นพี่น้องกันหมด และในหรมาน หรมานกลายเป็น
น้องพระราม ส่วนพระรามชาดก หนุมานเป็นลูกพระราม อินทรชิตกลายเป็นน้องทศกัณฐ์
แทนที่จะเป็นโอรส ในสำนวนโชตาน พระลักษมณ์เป็นที่ส่วนพระรามเป็นน้อง หรือใน
ชาดกของจีน พาลีเป็นลุงสุครีพ

ในกระบวนการสืบทอดนิทานโดยการเล่าต่อ ๆ กันนั้น ความถูกต้องของเนื้อหา
ย่อมตกหล่นหายไปได้ เพราะเนื้อหาของนิทานแต่ละเรื่องขึ้นกับความทรงจำของนักเล่า
นิทานซึ่งไม่แน่นอนนัก อาจจะหลงลืมเรื่องต่าง ๆ ใ้ได้ง่าย ๆ เพราะไม่มีการจดบันทึก
เมื่อผู้เล่าเริ่มไม่แน่ใจในความเป็นไปของเนื้อหา หรือหลงลืมเนื้อหาบางตอน ความสับสน
ของเนื้อเรื่อง ชื่อตัวละคร บทบาทตัวละคร หรือความสัมพันธ์ตัวละครจึงเกิดขึ้นดังกรณี
ต่าง ๆ ที่ยกมาข้างต้นนี้

5. การสลัความ

การสลัความ เป็นอีกกรณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในการสืบทอดนิทาน นักเล่านิทานอาจดึงอนุภาคซึ่งอยู่ในเรื่องราวตอนหนึ่งไปไว้ในเรื่องราวอีกตอนหนึ่ง หรือมีฉะนั้นอาจจะเล่าสลับทอน เช่น เล่าตอนพระเอกพญญักษ์ก่อนพระเอกไค่นางเอก ทั้ง ๆ ที่ในเรื่องเดิมพระเอกไค่นางเอกก่อน แล้วจึงผจญักษ์ เป็นต้น

1. การสลัอนุภาค

การสลัอนุภาคในรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ เท่าที่พบมีเพียง 2 ตอน คือ

1. อนุภาคใช้กระบองตาลฟาดกัน

สำนวนพระลัก-พระลาม เรียงลำดับเรื่องตัวละครดลัดกันใช้กระบองตาลฟาดกัน ผิดกับรามเกียรติ์ ในรามเกียรติ์ อนุภาคนี้อยู่ในตอนไมยราพสู้กับหนุมาน แต่ในพระลัก-พระลาม อนุภาคนี้อยู่ในตอนพญาคำบั่น เพื่อนของราพธาสวรรเนรมิตปลาลอพระราม (คล้ายกับตอนภานุราชเนรมิตปลาลอพระรามในสำนวนพระราชนิพนธ์) พญาคำบั่นสู้กับหนุมาน แต่ไม่มีใครชนะ หนุมานจึงไปถอนต้นตาลมาดลัดกันที่อีกฝ่ายหนึ่งในที่สุดพญาคำบั่นก็ถูหนุมานฟาดคอหักตาย

จะเห็นได้ว่าอนุภาคการฟาดกันด้วยกระบองตาลในสองสำนวนนี้ เป็นอนุภาคเดียวกัน แต่เรียงลำดับอนุภาคไว้สลับทอนกัน อนุภาคนี้ไม่มีความสืบเนื่องกับเรื่องตอนใดโดยเฉพาะ จึงเป็นไปได้ที่ผู้เล่าจะดึงไปไว้ในตอนใดที่เห็นสมควร เมื่อเห็นว่าตัวละคร 2 ตัว ไม่อาจฆ่ากันได้ ก็ใช้วิธีฟาดกันด้วยกระบองตาลเป็นการตัดสิน

2. อนุภาคหนุมานพบมัจฉานุ

สำนวนพระลัก-พระลาม เรียงลำดับเรื่องหนุมานพบมัจฉานุต่างไปจากสำนวนอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นสำนวนพระราชนิพนธ์ พระรามชาดก หรมาน หรือพรหมจักร หนุมานพบมัจฉานุตอนลงไปปราบไมยราพที่บาดาลแต่ในพระลัก-พระลาม สลัอนุภาคนี้ไปไว้ในตอนตีกราวธาสวรรกับพระรามครั้งสุดท้าย ฉากตอนหนุมานพบมัจฉานุ (ในสำนวน

นี้ เรียกว่า อุตสา) จึงเป็นฉากกลางสนามรบ ขณะที่ราพณาสวรบกับพระราม หนุมาน ก็รบกับอุทสา หนุมานสงสัยว่าเหตุใดคนจึงปราบอุทสาไม่ได้ เมื่อได้ถามประวัติ จึงทราบว่า เป็นพอลูกกัน ตอนท้ายคำเนินเรื่องทำนองเดียวกันว่า อุทสา ไม่อาจเปลี่ยนมาเข้า ฝ่ายหนุมานได้ เพราะสำนักในบุญคุณของราพณาสว จึงลากลับลงไป เช่นเดียวกับที่ มัจฉานุกตัญญูต่อไมยราพ จึงไม่สามารถช่วยหนุมานได้เต็มที่

ในพระลัก-พระลาม ไม่ได้กล่าวว่าไมยราพเป็นผู้รับลูกของสุพรรณมัจฉา ไปเลี้ยงแต่เข้าใจว่า ราพณาสวเป็นผู้เลี้ยง เพราะอุทสาเป็นหลานราพณาสว ดังนั้น เมื่ออุทสามิได้อาศัยอยู่กับยักษ์บุตรของบาดาล ผู้เล่าจึงไม่อาจเอาเรื่องหนุมานพบอุทสาไว้ในตอนหนุมานลงไปตามพระรามที่บาดาล เช่น ส่วนอื่น ๆ ได้ จึงให้อุทสาออกศึกพร้อม ราพณาสว แล้วให้มีตอนอุทสาเผชิญหน้ากับหนุมาน กรณีนี้จึงเป็นเพราะรายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครต่างกันจึงมีผลให้อนุภาคนี้อัปเดตกับส่วนอื่น ๆ

2. การสลับทอน

ส่วนพระราชนิพนธ์ จัดเรื่องกำเนิดตัวละครไว้ในตอนต้น ๆ ก่อนจะเข้าสู่เรื่องจริง ๆ ส่วนท้องถิ่นไม่ได้แยกกำเนิดตัวละครออกไว้เป็นภาคหนึ่งต่างหาก แต่เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องที่กำลังดำเนินอยู่ บางครั้งอาจจะเล่าประวัติตัวละครบางตัวโดยผ่านคำพูดของตัวละครอีกตัวหนึ่ง เช่น ในหรมาน ผู้ฟังทราบ กำเนิดหรมาน พาลี สุครีพ และองค์ศค โดยผ่านการเล่าของสุครีพ

การสลับทอนในรามเกียรติ์ส่วนต่าง ๆ มักเกิดขึ้นในช่วงการสงคราม คงเป็นเพราะในช่วงนี้มีเรื่องราวมากมาย เช่น เรื่องของหนุมานตอนต่าง ๆ เรื่องชบพิเอก นางลอย จองถนน องคตสื่อสาร ไมยราพลักพระราม เรื่องของกุมภกรรณ อินทรชิต และแม่ทัพต่าง ๆ อีกมากมาย จนผู้เล่าก็จำไม่ได้แน่ว่าตอนใดมาก่อน นอกจากนั้นเรื่องแต่ละตอนเป็นเรื่องที่สมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ได้เป็นตอนต่อเนื่องกับตอนอื่น ดังนั้น จะเล่าตอนใดก่อนก็ยอมเป็นไปได้ โดยไม่มีผลให้เรื่องผิดไป เช่น อาจเล่าองค์ศคสื่อสาร ก่อนสุครีพหักฉัตรหรือเล่าเรื่องของกุมภกรรณ ก่อนอินทรชิต หรือจะสลักร่างของแม่ทัพคนใด

คนหนึ่งมาไวก่อนหรือหลังก็ได้ การสลับทอนจึงเกิดขึ้นในช่วงนี้มากกว่าช่วงแรก ๆ

ตารางแสดงลำดับตอนในรามเกียรติ์จำนวนต่าง ๆ

รามเกียรติ์	พระลัก-พระลาม	พระรามชากก	หรมาน	พรมจักร	
1	ลองดีพระฤาษี	ลองดีพระฤาษี	ลองดีพระฤาษี	ลองดีพระฤาษี	จงถนน
	ถวายนแหวน	ถวายนแหวน	ถวายนแหวน	ถวายนแหวน	ไคสุพรรณมัจฉา
	เฝ้าลγκα	พคหาง	พคหาง	ผูกนม	ลองดีพระฤาษี
		เฝ้าลγκα	ผูกนมมณโฑ ทศกัณฐ์ เฝ้าลγκα	เฝ้าลγκα	ถวายนแหวน
				เฝ้าลγκα	
2	ขับพิเภก	ลือสาร	ลือสาร	ลือสาร	ขับพิเภก
	นางลอย	ขับพิเภก	ขับพิเภก	ขับพิเภก	ลือสาร
	จงถนน	ลักพระราม	จงถนน	จงถนน	ลักพระราม
3	ไคสุพรรณมัจฉา	จงถนน	ไคสุพรรณมัจฉา	ไคสุพรรณมัจฉา	
	เนรมิตป่าลอ	นางลอย	นางลอย	ลักพระราม	
	พระราม				
	ลือสาร	โมกชศักดิ์	ลักพระราม	โมกชศักดิ์	
	ลักพระราม		โมกชศักดิ์		
	โมกชศักดิ์				

จากตารางนี้ อาจแบ่งเป็นตอนใหญ่ ๆ ได้ 3 ตอน คือ

1. หนุมานไปลงกา
2. จองถนน
3. ขบวนการศึกสงคราม

จากตารางจะเห็นว่า ส่วนวนพรหมจักร มิได้ดำเนินเหตุการณ์ 3 ตอนนี้เช่น ส่วนวนอื่น กลับเอาเหตุการณ์ช่วงที่สองขึ้นก่อน คือ พระรามสั่งให้หนุมานสร้างสะพานไปลงกา แล้วจึงส่งหนุมานไปสืบดูว่าสีดาที่ยังจงรักภักดีต่อพระรามหรือไม่ จากนั้นจึงเข้าสู่ขบวนการ สงคราม อันที่จริงถ้ามองตามส่วนวนอื่น ก็จะเห็นว่าพระรามรอบคอบ คือ ให้หนุมานไปสืบข่าวเสียก่อน เมื่อแน่ใจว่าสีดาปลอดภัย และต้องการให้ยกทัพไป จึงสั่งจองถนน แต่ในพรหมจักร อาจจะต้องการแสดงความตั้งใจอันแน่วแน่ของพระรามว่าถึงอย่างไรก็จะต้องทำสงคราม จึงสร้างสะพานเตรียมพร้อมที่จะบุกลงกา โดยไม่สนใจจะสืบดูก่อนว่าสีดาปลอดภัยและยังจงรักภักดีต่อพระรามหรือไม่ จึงเอาตอนจองถนนขึ้นก่อน หนุมานไปลงกา

ถ้าจะดูการลำดับเรื่องในเหตุการณ์แต่ละช่วงจะพบว่า ส่วนวนท้องถิ่นเรียงเหตุการณ์ในช่วงที่หนึ่งไม่ตรงกับส่วนวนพระราชนิพนธ์ คือ ถึงตอนหนุมานผูกคอต และ หนุมานพดหางมาไว้ในตอนไปลงกาด้วย ในส่วนวนพระราชนิพนธ์ ตอนพดหางเป็นเรื่องขององคต และอยู่ในตอนสื่อสาร ส่วนเรื่องผูกคอตทศกัณฐ์และมอโหสถอยู่ในตอนกบิลพัธ ในส่วนวนท้องถิ่นเปลี่ยนองคตพดหางเป็นหนุมานพดหาง และไม่มีตอนกบิลพัธ จึงรวมตอนพดหางและผูกคอตมาไว้ในช่วงที่เป็นพฤติกรรมของหนุมานเสียในที่เดียวกัน คงจะต้องการยกหนุมานให้เด่น จึงรวมเรื่องราวเข้าไว้ด้วยกัน จึงเรียงลำดับตอนผิดไปจากส่วนวนพระราชนิพนธ์

เรื่องซบพิเภกกับองคตสื่อสารในส่วนวนท้องถิ่นก็สลับกับรามเกียรติ์ ใน รามเกียรติ์ เรื่องสองตอนนี้ไม่มีความเกี่ยวข้องกัน ทศกัณฐ์ซบพิเภกเพราะไม่พอใจคำทำนายฝันของพิเภก และไม่พอใจที่พิเภกแนะนำให้คืนสีดา จึงไล่วิเภกออกจากเมือง

แต่ในสำนวนท้องถิ่น คำเนินความทำนองเดียวกันหมด คือเมื่อพระรามส่งทูตไปเจรจาขอ
 สีดาคืน ราพธาสวรกั้เรียกประชุมบรรดาเสนาอำมาตย์ สำนวนท้องถิ่นอาศัยเหตุการณ์
 ตอนนี้อย่างไปสู่เรื่องการขับพิเภก เพราะพิเภกเป็นผู้เดียวที่คัดค้านในที่ประชุมให้คืนสีดาค
 ทศกัณฐ์โมโหจึงจับพิเภกขว้างออกไปตกที่ทัพพระราม ในสำนวนท้องถิ่น เหตุการณ์สอง
 ตอนนี่จึงเป็นเหตุเป็นผลกัน จึงเล่าตอนสื่อสารก่อนขับพิเภก

การลำดับตอนในช่วงการสงครามมีแตกต่างกันบ้าง ช่วงการศึกษาในสำนวน
 ท้องถิ่นไม่มีตอนต่าง ๆ มากมายเท่าสำนวนพระราชนิพนธ์ ตอนที่ทุกสำนวนมีตรงกัน คือ
 ลักพระรามไปบาคาล และตอนโมกษศักดิ์ ส่วนสำนวนอีสานมีตอนนางลอยเพิ่มเข้ามาอีก
 ตอนหนึ่ง แต่การลำดับตอนในสำนวนอีสานก็ไม่ตรงกัน พระลัก-พระราม เล่าเรื่องลัก
 พระรามก่อน แล้วจึงนางลอย แต่พระรามขาดก เล่านางลอยก่อนลักพระราม

เรื่องนางลอยในสำนวนอีสานลำดับไว้ไม่ตรงกับรามเกียรติ์ ใน รามเกียรติ์
 ใช้ตอนนางลอยเป็นตอนตัดศึก คือ ทศกัณฐ์หวังว่าเมื่อพระรามเห็นศพสิดา ก็จะเลิกทัพ
 กลับไป ดังนั้น ตอนนางลอย จึงอยู่ก่อนช่วงสงคราม แต่ในสำนวนอีสาน เอาตอนนางลอย
 ไว้ในช่วงสงคราม คือ ในขณะที่แม่ทัพแต่ละคนแสดงความสามารถของตน แม่ทัพคนหนึ่ง
 ก็เสกท่อนกล้วยเป็นสิดาลอยนำไปที่ทัพพระราม ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะต้องการรวบรวม
 เรื่องของแม่ทัพต่าง ๆ ไว้ที่เดียวกัน จึงนำเรื่องนางลอยมาไว้ในช่วงการอวดฤทธิ์ของ
 แม่ทัพของราพธาสวร

ส่วนตอนที่ใช้ตัดศึกพระรามในสำนวนพระลัก-พระราม นั้นใช้ตอนพระรามถูก
 ลักพา ราพธาสวรขอให้ยกผู้เป็นเพื่อน ลักตัวพระรามลงไปบาคาลแล้วจัดการฆ่า ทั้งนี้
 คงเห็นว่าหัวหน้าเป็นคนสำคัญที่สุด ถ้าจัดการกับหัวหน้าได้ ลูกน้องก็ไม่มี ความหมาย ตอน
 ลักพระราม ซึ่งในสำนวนอื่น ๆ อยู่ในช่วงการศึกษา จึงมาอยู่ก่อนจองถนนในพระลัก-พระราม

ควายเหตุที่นิทานพระรามมีตอนต่าง ๆ มากมายจนอาจจะจำลำดับความไม่ได้
ประการหนึ่ง และควายเหตุที่ผู้เล่าแต่ละคนมีเหตุผลในการดำเนินเรื่อง หรือเชื่อมเรื่อง
ต่างกันอีกประการหนึ่ง การเรียงลำดับความในสำนวนต่าง ๆ จึงไม่ตรงกัน อาจสลับ
เรื่องบางตอนมาไว้หน้าเรื่องบางตอน หรือ คือเรื่องสองตอนมาสัมพันธ์กัน เป็นเหตุเป็น
ผลกัน ทำให้ลำดับความในสำนวนหนึ่ง ๆ ต่างกันไป.